

Σχετικά με την «Εισαγωγή στην Οικονομική Ανάλυση» των Γ. Μηλιού - Γ. Οικονομάκη - Σ. Λαπατσιώρα

του
Θεόδωρου Μαριόλη*

I.

Σε αντίθεση με ό,τι υποδηλώνει ο τίτλος του («Εισαγωγή στη...»), όπως επίσης και με αυτά που διευκρινίζονται σε ορισμένες σελίδες του¹, το παρόν βιβλίο δεν απευθύνεται σε όποιον «επιθυμεί» να σχηματίσει μια πρώτη –συνεκτική– εικόνα για τις «σύγχρονες Σχολές της Πολιτικής Οικονομίας» και, έτσι, να προετοιμασθεί, ίσως, για μια συστηματικότερη και βαθύτερη μελέτη της Οικονομικής Επιστήμης. Στην πραγματικότητα, «απευθύνεται», *αποκλειστικά και μόνον*, σε όσους έχουν ήδη σπουδάσει την εν λόγω επιστήμη. Όχι, όπως θα αποδείξουμε, επειδή πρόκειται για ένα βιβλίο που πραγματεύεται το αντικείμενό του σ' ένα –από κάθε άποψη– «υψηλό επίπεδο», αλλά ακριβώς

* Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης.

1. «Αυτά τα θέματα [δηλ. τα περί του εξωτερικού τομέα της εθνικής οικονομίας, της οικονομικής μεγεθύνσεως και της θεωρίας των διακυμάνσεων – Θ.Μ.] υπερβαίνουν την παρουσίαση των βασικών ιδεών που εισάγουν στη μακροοικονομική θεωρία. Γι' αυτό το λόγο δεν θα επεκταθούμε (σελ. 522)... Τα παραπάνω μπορούν να παρασταθούν μαθηματικά με την [μακροοικονομική – Θ.Μ.] καμπύλη συνολικής προσφοράς (AS), η εξαγωγή της οποίας όμως ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας εισαγωγής (σελ. 524)... η Μαρξιστική θεωρία δεν περιορίζεται μόνο στα ζητήματα που παρουσιάσαμε στο πλαίσιο του παρόντος βιβλίου, αλλά περιλαμβάνει και άλλες σημαντικές περιοχές, που για τις ανάγκες της παρούσας *Εισαγωγής στην Οικονομική Ανάλυση* δεν κρίναμε σκόπιμο να αναπτύξουμε (σελ. 665)». Πάντως, δεδομένων αυτών των διευκρινίσεων και δεδομένου ότι –ούτως ή άλλως– πρόκειται περί μιας «Εισαγωγής», αναρωτιέται κανείς πώς είναι δυνατόν, ταυτοχρόνως, οι Μηλιός - Οικονομάκης - Λαπατσιώρας να διατείνονται, στο εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου, ότι έχουν αναλάβει το ακόλουθο, όχι και τόσο ταπεινό, καθήκον (βλ. σελ. 50): «Το κατά πόσο η κάθε μια από τις σύγχρονες Σχολές της Πολιτικής Οικονομίας μπορεί να ερμηνεύσει αποτελεσματικά τα οικονομικά φαινόμενα, και σε ποιο βαθμό τα θεωρητικά συμπεράσματά της ή τα πορίσματά της για την ακολουθητέα οικονομική πολιτική είναι συμβατά με εκείνα των άλλων σύγχρονων Σχολών, θα αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης στα κεφάλαια που ακολουθούν».

επειδή πρόκειται για ένα βιβλίο που βρίθει σφαλμάτων, παρανοήσεων, αντιφάσεων και ανακρίβειών², ο προσδιορισμός των οποίων συνιστά –για τον υπομονετικό αναγνώστη των επτακοσίων περίπου σελίδων του– μια παρατεταμένη, επίπονη και –σε όχι λίγες περιπτώσεις– σύνθετη δοκιμασία.

Διαφορετικά ειπωμένο, το παρόν βιβλίο δεν συγκροτεί παρά μια ατέρμονη «Βρείτε το Λάθος - Σωστό» άσκηση, η οποία επεκτείνεται στο σύνολο της οικονομικής θεωρίας. Στα ακόλουθα, λοιπόν, θα επιχειρήσουμε να ασχοληθούμε, εν συντομία και για λόγους παιδαγωγικούς, με την επίλυσή της. Εάν, πάντως, αποδειχθεί από άλλους, πράγμα που δεν θεωρούμε απίθανο, ότι η έκθεσή μας είναι ελλιπής, τότε –δεδομένου του χρόνου που αφιερώσαμε και της υπομονής που θέλουμε να πιστεύουμε ότι δείξαμε– θα ενισχυθεί, απλώς, η βασιμότητα του αρχικού μας ισχυρισμού. Ως εκ τούτου, κάθε τέτοια απόδειξη είναι, από την πλευρά μας, ευπρόσδεκτη.

II.

Η παρούσα «Εισαγωγή στην Οικονομική Ανάλυση» περιλαμβάνει τέσσερα μέρη (Α' - Δ'). Το *Μέρος Α'* (Κεφ. 1-2) αποτελεί, *υποτίθεται*, μια γενική εισαγωγή στο αντικείμενο του βιβλίου, δηλαδή στην Κλασική (Α. Smith, D. Ricardo), τη Νεοκλασική (*Μέρος Β'*), τη Κεϋνσιανή (*Μέρος Γ'*), τη Μαρξική και τη Νεοοικαρδιανή (Σραφφαϊανή) Σχολή (*Μέρος Δ'*), καθώς επίσης και

-
2. Ας σημειωθεί ότι όλα αυτά διανθίζονται, προς εντυπωσιασμό των αδαών, και με ορισμένες δηλώσεις του τύπου: «Η Πολιτική Οικονομία, όπως και οι άλλες κοινωνικές επιστήμες, δεν αποτελεί ένα ενοποιημένο θεωρητικό σύστημα, κατ' αντιστοιχία με τις φυσικές επιστήμες ή τα μαθηματικά. Αντίθετα αποτελεί μια *σχισματική επιστήμη*, με την έννοια ότι διαμορφώνονται στο εσωτερικό της διαφορετικές (και κατά κανόνα αντιμαχόμενες) θεωρητικές Σχολές, που κάθε μία οικοδομείται σε αναφορά με ένα ξεχωριστό *θεωρητικό αντικείμενο* και ένα *ιδιαιτέρο σύστημα εννοιών* (σελ. 50)... Πάρα πολλοί μαρξιστές οικονομολόγοι...στην προσπάθειά τους να απαντήσουν στα επιχειρήματα της νεοοικαρδιανής κριτικής προς τη Μαρξική θεωρία της αξίας, ενεπλάκησαν στον Σραφφαϊανό μαθηματικό τεχνικισμό (σελ. 608)... Ο Μαρξισμός... χαρακτηριζόταν πάντοτε από μια εσωτερική «συγκρουσιαιότητα» από τη διαμόρφωση επίδικων αντικειμένων και αντικρουόμενων ρευμάτων στο εσωτερικό του (σελ. 649)... η Μαρξική θεωρία διαμορφώνεται ως μία θεωρία «συγκρουσιακή», και αυτό αποτελεί βασικό στοιχείο της επιστημονικότητάς της (σελ. 663)». Είναι αυτονόητο ότι δεν θα ασχοληθούμε μ' αυτές τις δηλώσεις, διότι –καίτοι προσφιλείς στους «αριστερούς κύκλους» (και μόνον σ' αυτούς)– δεν αντέχουν σε καμία κριτική. Ας σημειώσουμε μόνον ότι αυτό που λέγεται για «τις φυσικές επιστήμες ή τα μαθηματικά» είναι προϊόν στοιχειώδους άγνοιας (εκτός πια κι εάν υπονοούνται οι «φυσικές επιστήμες ή τα μαθηματικά» που διδάσκονται στο Δημοτικό).

μια έκθεση των ορισμών εκείνων των «βασικών μεγεθών της οικονομικής ανάλυσης, οι οποίοι είναι... κοινοί σε όλες τις σύγχρονες Σχολές οικονομικής σκέψης» (σελ. 51). Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μια γενική έκθεση ιδεών πάνω στις προαναφερθείσες Σχολές (και τις μεταξύ τους σχέσεις), η οποία είτε βασίζεται σε μία και μοναδική πηγή (π.χ. τα όσα λέγονται για τον Ricardo προέρχονται από τον Rubin, [1929] 1994), λες και δεν έχει γραφεί ποτέ τίποτε άλλο σχετικό, είτε είναι προϊόν ολοκληρωτικής άγνοιας (βλ. π.χ. τα όσα λέγονται για τον Sraffa, σσ. 31-2, υποσ. 17). Επίσης, πρόκειται για μια απλή παράθεση (και όχι θεμελίωση, όπως απαιτείται – σύγκρινε με: Σταμάτης, 1997, Κεφ. 5–6) στοιχειωδών ορισμών, στα πλαίσια της οποίας στάθηκε δυνατόν (!) να υπεισέλθουν σφάλματα.

Ειδικότερα, οφείλουμε να σταθούμε στα ακόλουθα:

A.1. Στη σελ. 31 και 32 (υποσ. 17) διαβάζουμε ότι: «Η προσέγγιση των κοστών παραγωγής δεν αποτελεί λοιπόν μια επιστημονική αλλά μια «κοινή» (επιστημονικά χυδαία) θεωρία. Την «κοινή» αυτή θεωρία τυποποίησε μαθηματικά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο Piero Sraffa, σε μια προσέγγιση που ονομάστηκε «Νεοοικαρδιανή»... Σε μια αλά Sraffa μαθηματικοποίηση, το απλό υπόδειγμά μας θα περιγραφόταν από τις δύο γραμμικές εξισώσεις που ακολουθούν:

$$P_1 = [x_{11} \cdot P_1] (1 + r) + L_1 \cdot w \quad (1)$$

$$P_2 = [x_{21} \cdot P_1 + x_{22} \cdot P_2] (1 + r) + L_2 \cdot w \quad (2)$$

όπου P_1 είναι η τιμή μιας μονάδας χάλυβα, x_{11} είναι η ποσότητα χάλυβα (εργαλείων κ.λπ.) που χρησιμοποιεί ο τομέας (1) για την παραγωγή μιας μονάδας χάλυβα, w το ονομαστικό ωρομίσθιο των εργατών, r το μέσο (και ενιαίο) ποσοστό κέρδους της οικονομίας και L_1 η ποσότητα της εργασίας (αριθμός εργατο-ωρών) που απαιτήθηκε για την παραγωγή μιας μονάδας χάλυβα. Αντίστοιχα P_2 είναι η τιμή μιας μονάδας σιτηρών, x_{22} η ποσότητα σιτηρών που χρησιμοποιήθηκε ως σπόρος και x_{21} η ποσότητα χάλυβα που αναλώθηκε για την παραγωγή μιας μονάδας σιτηρών. L_2 είναι η ποσότητα εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή μιας μονάδας σιτηρών. Στο σύστημα των δύο εξισώσεων υπάρχουν 4 άγνωστοι (P_1 , P_2 , r , w). Θεωρώντας όμως γνωστό το πραγματικό ωρομίσθιο (την ποσότητα, x_{02} , μέσων κατανάλωσης –σιτηρών– που το απαραίτητο, προκύπτει η εξίσωση: $w = x_{02} \cdot P_2$ (3), οπότε οι άγνωστοι περιορίζονται σε τρεις. Για την επίλυση του συστήματος επιλέγεται μία «τυποποίηση των τιμών», που σημαίνει ότι είτε η P_1 είτε η P_2 τίθεται αξιωματικά ίση με τη

μονάδα (έστω $P_1 = 1$ (4)), δηλαδή οι τιμές όλων (εδώ, και των 2) των εμπορευμάτων δίνονται σε μονάδες του εμπορεύματος 1. Ανάλογα ισχύουν αν αντί για 2 έχουμε n τομείς παραγωγής. Θα προκύψουν τότε $n+2$ εξισώσεις, και θα απαιτηθεί να δοθεί εξωγενώς το ωρομίσθιο (ή το ποσοστό κέρδους, στην περίπτωση που ζητούμενο είναι το ωρομίσθιο) και να γίνει η «τυποποίηση των τιμών». Ο Sraffa πίστευε ότι η «τυποποίηση των τιμών» είναι ουδέτερη, δηλαδή ότι προκύπτουν πάντοτε οι ίδιες «σχετικές τιμές» και το ίδιο μέσο ποσοστό κέρδους, ανεξαρτήτως του ποια τιμή τίθεται ίση με τη μονάδα. Αυτό εντούτοις δεν ισχύει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (βλ. αναλυτικά Σταμάτης 1985, 1992, Kliman 1999). «Κοινή» (επιστημονικά χυδαία) θεωρία αποτελεί επίσης και η προσέγγιση εκείνη που θεωρεί, χωρίς την παραμικρή αναφορά σε κάποιο ενδοφύες περιεχόμενο, ότι οι τιμές προκύπτουν «από την προσφορά και τη ζήτηση». Δεν θέτει καν το ερώτημα «τι είναι οι τιμές», ούτε π.χ., γιατί όταν προσφορά και ζήτηση ισορροπούν σε όλες τις αγορές, μια ουγκιά χρυσού είναι «πολύ ακριβότερη» από μια ουγκιά σίδηρο».

Πραγματικά, τι να πρωτοπεί κανείς; Θα επιχειρήσουμε, ωστόσο, να είμαστε επιγραμματικοί:

1. Το «σε μια αλά Sraffa μαθηματικοποίηση» υπονοεί, προφανώς, ότι υφίσταται κι άλλος τρόπος(-οι), δηλ. μη σραφφικός, προσδιορισμού των τιμών παραγωγής (P_1, P_2) και των μεταβλητών (w, r) της κατανομής του εισοδήματος. Κι όμως, άλλος τέτοιος τρόπος δεν υφίσταται και αυτός εδώ ο τρόπος (δηλ. δια των εξισώσεων (1), (2)) είναι γνωστός από το 1893-1895 (Mühlpfordt) ή, όπως μπορούμε «σήμερα» να το πούμε, από το 1829-1838 (Whewell - Tozer). Ως εκ τούτου, πρόκειται για μια «μαθηματικοποίηση», η οποία δεν είναι ειδικά σραφφαϊκή και, επιπλέον, η οποία εκφράζει κατ' αρχάς τον μόνο υφιστάμενο επιστημονικό τρόπο διερεύνησης των σχέσεων ανάμεσα στις τιμές παραγωγής και την κατανομή του εισοδήματος³. Στον πρωτόπειρο, και μόνον σ' αυτόν, εμ-

3. Έχει, βέβαια, αποδεικτεί διεξοδικά (αρχής γενομένης από τους Newman, 1962, Zaghini, 1967, Egidi, 1975, Σταμάτη [1979] 1992, [1984] 1992, [1988] 1995, Βασιλάκη [1982] 1992) ότι ο εν λόγω τρόπος διερεύνησης χαρακτηρίζεται από σημαντικότερους εγγενείς, περιορισμούς. Οι σχετικές αποδείξεις αναπτύχθηκαν, περαιτέρω, σε μια ολόκληρη σειρά εργασιών των Βασιλάκη, Βουγιουκλάκη, Μαριόλη, Σταμάτη, Σωτήρχου, στις επιθεωρήσεις «Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας» και «Πολιτική Οικονομία - Political Economy» (και όχι μόνον), την οποία, ωστόσο, οι συγγραφείς της παρούσης «Εισαγωγής» παρασιωπούν (ή αγνοούν) παραδειγματικά (για μια σύνοψη των κύριων πορισμάτων της, βλ. σχετικό αφιέρωμα στην «Πολιτική Οικονομία - Political Economy», 5, 1999).

φανίζεται ως προφανής ή ταυτολογική⁴. Ωστόσο δεν είναι: ας αναλογισθούμε, για παράδειγμα, τόσο τις σχετικές δυσκολίες που αντιμετώπισε με αυτήν ένας Marx (στα Κεφ. 9-12 του ΙΙου τόμου του «Κεφαλαίου») όσο και την από τον Sraffa κι έπειτα συντριπτική κριτική της νεοκλασικής θεωρίας, η οποία παράγεται εξ ολοκλήρου απ' αυτήν τη «μαθηματοποίηση».

2. Οι εξισώσεις (1), (2), *δεν είναι* «δύο γραμμικές εξισώσεις» (όποιος τις έχει επιλύσει, έστω και μια φορά, το γνωρίζει⁵). Γραμμικό είναι, εξ υποθέσεως, το οικονομικό σύστημα που περιγράφεται από τις εξισώσεις (1), (2). Δηλ. είναι ένα σύστημα διαδικασιών παραγωγής, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη μη υποκαθιστώμενων εισροών και σταθερών αποδόσεων κλίμακας.

3. Η αναγραφή (και, συνεπώς, η εισαγωγή της στο υπόδειγμα) της εξίσωσης (3) δεν είναι προφανής. Προϋποθέτει ότι οι «εργάτες» δεν αποταμιεύουν (για την κρισιμότητα αυτής της υπόθεσης, βλ. Bidard, 1991, Κεφ. 17 και Kurz/Salvadori, 1995, Κεφ. 4). Από την άλλη πλευρά, μια τέτοιου είδους εξίσωση *δεν υπάρχει πουθενά* στην «αλά Sraffa μαθηματοποίηση» (δηλ. στο βιβλίο του Sraffa, όπως και σε κανένα δημοσιευμένο γραπτό του ιδίου – βλ. μάλιστα Sraffa, 1985, §8).

4. Με την εισαγωγή της εξίσωσης (3), οι άγνωστοι δεν «περιορίζονται σε τρεις». Εξακολουθούν να είναι τέσσερις: P_1 , P_2 , r , w . Απλώς, είναι πλέον δυ-

4. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αυτή η πρόταση έρχεται σε αντίφαση με μια πρόταση που είχαμε υποστηρίξει στο Μαριόλης, 1998, σελ. 208 και την οποία, όπως βλέπουμε, οι συγγραφείς της «Εισαγωγής» (: «η όλη ανάλυση καταλήγει σε ένα κυκλικό ταυτολογικό σχήμα όπου το ζητούμενο (η τιμή ή η αξία) ορίζεται τελικά δια του εαυτού του», σελ. 31) προσυπογράφουν. Την είχαμε διατυπώσει ως εξής: «[στο σύστημα προσδιορισμού των τιμών παραγωγής] οι τιμές είναι, εξαιρουμένων των τεχνικών δεδομένων της παραγωγής, ορισμένες δια των τιμών: το σύστημα των τιμών είναι γραμμικά ομογενές ως προς την τιμή του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη (αυτό ο «φαύλος κύκλος» δεν ήταν άγνωστος στον Ρικάρτο, 1938, Κεφ. 1, Μέρη 4-6, και στον Μαρξ, 1981, Κεφ. 5)». Ωστόσο, για τον ενημερωμένο αναγνώστη είναι ξεκάθαρο ότι, πρώτον, αυτές οι δύο προτάσεις έχουν διαφορετική σημασία, και, δεύτερον, η συγκρότηση της πρότασης που προσυπογράφουν οι συγγραφείς απαιτεί μια –όχι και τόσο προφανή– μαθηματική απόδειξη (βλ. την κριτική της σχετικής θέσης του Α. Smith από τον Dmitriev, [1898] 1995, σσ. 164-90, την περαιτέρω ανάπτυξη αυτής της κριτικής από τον Sraffa, 1985, §46 και Παράρτημα Δ, §3, και τέλος το άτοπον αυτής της θέσης (Sraffa, 1985, §§68, 79, Μαριόλης, 1998, §§5-6 και 9, Μαριόλης, 1998α, σσ. 61-2 και 66-7) στην περίπτωση ύπαρξης σύνθετης (joint) παραγωγής).

5. Αναλυτικά, βλ. την εξ ανάγκης (δηλ. λόγω της δυσκολίας και της κρισιμότητας του ζητήματος) «σχολαστική» διερεύνηση των Βουγιουκλάκη/Μαριόλη, 1992, 1993.

νατόν να προσδιορισθούν (ανεξάρτητα από το εάν έχουν ή όχι οικονομικό νόημα⁶) όλες οι σχετικές τιμές των εμπορευμάτων (δηλ. τα P_1/P_2 , w/P_2) και το r , πράγμα που είναι τρόπον τινά γνωστό από το 1898 (Dmitriev).

5. Όχι, λοιπόν, «για την επίλυση του συστήματος» γενικά και αόριστα, αλλά για τον προσδιορισμό των *απολύτων* τιμών των εμπορευμάτων (δηλ. των P_1 , P_2 , w) απαιτείται, πράγματι, η επιλογή και εισαγωγή μιας εξίσωσης τυποποίησης των *σχετικών* τιμών (όχι «των τιμών» γενικά κι αόριστα – η άνεση της συντομίας αναγνωρίζεται μόνον στους ειδήμονες). Ωστόσο, δεν υπάρχει κανένας λόγος η εξίσωση αυτή να είναι είτε $P_1 = 1$ είτε $P_2 = 1$, όπως διατείνονται οι συγγραφείς. Όπως γνωρίζει ο καθένας, η εξίσωση τυποποίησης των τιμών έχει την ακόλουθη *γενική μορφή* (αναλυτικά, βλ. Σταμάτης, [1984] 1992, Κεφ. 2, Μαριόλης, 2001):

$$\begin{aligned} P_1 u_1 + P_2 u_2 + w u_3 &= c \Rightarrow \\ [P_1, P_2, w] [u_1, u_2, u_3]^T &= c \Rightarrow \\ [P, w] u^T &= c \end{aligned} \quad (1)$$

όπου $P \equiv [P_1, P_2]$, $u \equiv [u_1, u_2, u_3]^T$, $u \geq 0$, το 3×1 διάνυσμα του λεγόμενου τυπικού εμπορεύματος⁷ και c η λεγόμενη σταθερά της τυποποίησης (ένας θετικός πραγματικός αριθμός, του οποίου η διάσταση είναι: μονάδες πλασματικού χρήματος ανά μονάδα τυπικού εμπορεύματος).

6. Οι συγγραφείς βρίσκονται σε πλήρη σύγχυση όταν γράφουν ότι στην περίπτωση ύπαρξης n τομέων «θα προκύψουν $n+2$ εξισώσεις, και θα απαιτηθεί να δοθεί εξωγενώς το ωρομίσθιο (ή το ποσοστό κέρδους...) και να γίνει η «τυποποίηση των τιμών»». Πρώτον, διότι «προκύπτουν» μόνον $n+1$ εξισώσεις (n

6. Για το σημαντικότερο αυτό ζήτημα, βλ. Βουγιουκλάκης/Μαριόλης, 1992, 1993, Σταμάτης, 1995, σσ. 191-343, Μαριόλης, 1993, Μέρος 2, 1996, 1998α.

7. Σημειώνεται ότι το τυπικό εμπόρευμα δύναται να συντίθεται και από (ή μόνον από) μία αυθαιρέτως επιλεγμένη ποσότητα του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη (υπηρεσία της εργασίας, σε ορθόδοξους όρους) ακριβώς επειδή το εμπόρευμα αυτό –λόγω της εισαγωγής της εξίσωσης (3)– απεικονίζεται στο υπόδειγμα ως (ανα-)παραγόμενο εμπόρευμα. Έτσι, στα πλαίσια του αντιστοίχου σραφφαϊκού υποδείγματος, όπου η εργασιακή δύναμη δεν απεικονίζεται ως παραγόμενο εμπόρευμα, η εξίσωση τυποποίησης των σχετικών τιμών έχει *αναγκαστικά* την ακόλουθη γενική μορφή:

$$P[u_1, u_2]^T = c \quad (1\alpha)$$

όπου $[u_1, u_2]^T \geq 0$.

εξισώσεις για τις τιμές παραγωγής συν μία εξίσωση του είδους της εξίσωσης (3)). Δεύτερον, διότι όπως ήδη αναφέραμε (βλ. σημείο 4) το ποσοστό κέρδους προσδιορίζεται –στα πλαίσια του συγκεκριμένου υποδείγματος $n+1$ εξισώσεων– αναγκαστικά ενδογενώς, και έτσι δεν δύναται να δοθεί εξωγενώς. Τέλος, τρίτον, διότι όπως εξάγεται από τη γενική μορφή της εξίσωσης τυποποίησης των σχετικών τιμών (βλ. εξίσωση (1), εδώ), ως εξίσωση τυποποίησης των σχετικών τιμών δύναται να εισαχθεί η εξίσωση:

$$w = c/u_3 \quad (\Leftrightarrow \quad u_3 > 0, \quad u_1 = u_2 = 0) \quad (1\beta)$$

και έτσι δεν απαιτείται, σε μια τέτοια περίπτωση, να δοθεί εξωγενώς το w και «να γίνει η «τυποποίηση των τιμών»» (επειδή ο εξωγενής καθορισμός του w είναι, ταυτοχρόνως, και «τυποποίηση των τιμών»).

7. Ο Sraffa δεν «πίστευε ότι η «τυποποίηση των τιμών» είναι ουδέτερη». Όποιος έχει διαβάσει το βιβλίο του γνωρίζει ότι έχει αποδείξει το αντίθετο (βλ. Sraffa, 1985, σελ. 55, υποσ. 1, σελ. 58, υποσ. 1, σσ. 89-90). Είναι, βέβαια, αληθές ότι δεν επέμεινε στη σημασία αυτής του της απόδειξης⁸ και, έτσι, ότι δεν κατέληξε σε ορισμένα άκρως ενδιαφέροντα, και κριτικά για την ορθόδοξη οικονομική θεωρία στο σύνολό της, συμπεράσματα. Παράλληλα, το ότι η μη ουδετερότητα της «εξίσωσης τυποποίησης» ισχύει, όπως διατείνονται οι συγγραφείς, «σε συγκεκριμένες περιπτώσεις» είναι ανακριβές. Στα συστήματα απλής (single) παραγωγής (για να μην επεκταθούμε σε αυτά της σύνθετης παραγωγής – βλ. π.χ. Μαριόλης, 1993α), δεν ισχύει όταν, και μόνον όταν, η τεχνική παραγωγής είναι μη διασπώμενη. Ως εκ τούτου, δεν μπορούμε να μιλάμε, απλώς, για «συγκεκριμένες περιπτώσεις⁹», λες και πρόκειται για κάποιες μεμονωμένες, αριθμητικές, κατασκευές. Τέλος, ας ρωτήσουμε αφελώς (αλλά δικαιολογημένα): Και τι έγινε που η «εξίσωση τυποποίησης» δεν είναι, πάντοτε, «ουδέτερη»; Ποιές οι συνέπειες και η σημασία αυτού του γεγονότος;

8. Ακριβώς απ' αυτό το σημείο εκκινεί όλη η à la Σταμάτη κριτική της νεοοικονομικής θεωρίας (βλ. και την υποσ. 3 του παρόντος).

9. Οι συγγραφείς είναι, μέσα στην άγνοιά τους και υπό μίαν έννοια, δικαιολογημένοι να αναφέρονται σε «συγκεκριμένες περιπτώσεις», διότι, εάν κρίνουμε από το γεγονός ότι παραπέμπουν σχετικά μόνον σε δύο εργασίες του Σταμάτη και σε μία του Kliman (μάλιστα, και οι δύο (!) παραπομπές στον Σταμάτη είναι χρονολογικά εσφαλμένες), έχουν υπόψη τους, όπως τέλος πάντων το έχουν, μόνον το 1/3 των «περιπτώσεων». Για τα υπόλοιπα 2/3 θα πρέπει να ανατρέξουν στα Βουγιουκλάκης/Μαριόλης, 1993, Μαριόλης, 1993, σελ. 53-6 και Μαριόλης, 1996, §13, όπου και θα διαπιστώσουν ότι, τελικά, οι εν λόγω «περιπτώσεις» μη ισχύος της «ουδετερότητας» ανέρχονται, συνολικά, στα 3/4 όλων των δυνατών «περιπτώσεων».

Δυστυχώς, οι συγγραφείς δεν δίνουν καμία απάντηση (καίτοι υπάρχει και είναι εξαιρετικής σημασίας, όπως το έχει δείξει, ως γνωστόν, η à la Σταμάτη κριτική της νεορικαρδιανής θεωρίας). Θα έπρεπε να αναρωτηθούμε, λοιπόν, γιατί το αναφέρουν...

8. Κατά τους συγγραφείς, των οποίων τις γνώσεις γύρω από τη νεορικαρδιανή θεωρία μόλις ελέγξαμε (και τις βρήκαμε μηδενικές¹⁰), δεν είναι μόνον «κοινή» η «προσέγγιση των κοστών παραγωγής», αλλά και η νεοκλασική (βαλρασιανή) θεωρία της Γενικής Ισορροπίας, διότι «δεν θέτει καν το ερώτημα «τι είναι οι τιμές»» και δεν είναι σε θέση να μας εξηγήσει γιατί, όταν το σύστημα βρίσκεται σε κατάσταση γενικής ισορροπίας, ένα εμπόρευμα είναι «πολύ ακριβότερο» από ένα άλλο. Τι υποδηλώνουν, άραγε, αυτές οι βαρυσήμαντες επισημάνσεις των συγγραφέων μας; Είναι προφανές: είτε ότι δεν γνωρίζουν ότι τόσο η νεορικαρδιανή όσο και η νεοκλασική θεωρία οδηγούν στον ποσοτικό προσδιορισμό των τιμών των εμπορευμάτων είτε ότι δεν είναι σε θέση (οι συγγραφείς μας) να κάνουν έναν απλό συλλογισμό¹¹. Διότι, εάν γνώριζαν ότι οι εν λόγω θεωρίες οδηγούν σ' έναν τέτοιο προσδιορισμό (και ιδίως εάν είχαν ποτέ ακολουθήσει, με χαρτί και μολύβι, τα βήματα αυτών των προσδιορισμών στα πλαίσια, έστω, κάποιων αριθμητικών παραδειγμάτων κάποιου εγχειριδίου), θα έπρεπε, εν συνεχεία, να σκεφθούν ότι η απάντηση στα ερωτήματά τους («τι είναι οι τιμές» και γιατί ένα εμπόρευμα είναι «πολύ ακριβότερο» από ένα άλλο;) δεν μπορεί παρά να βρίσκεται, ρητά και μονοσήμαντα, εντός της ίδιας της διαδικασίας του προσδιορισμού. Αδυνατούμε να πιστέψουμε ότι οι συγγραφείς μας δεν είναι σε θέση να κάνουν αυτόν τον απλό συλλογισμό. Αναρωτιόμαστε, λοιπόν, γιατί δεν συμβουλευθήκαν έναν καλά πληροφορημένο φοιτητή, ο οποίος θα τους απαντούσε τα εξής: α) για τη νεορικαρδιανή θεωρία, δηλ. εντός του εννοιολογικού και αναλυτικού της πλαι-

10. Για την ακρίβεια, ελέγξαμε και τις γνώσεις τους στα στοιχειώδη μαθηματικά: π.χ. δεν γνωρίζουν (βλ. σημείο 4 του κυρίως κειμένου μας) ότι όταν στο έχον δύο βαθμούς ελευθερίας σύστημα των εξισώσεων (1), (2) (του κειμένου τους) προστίθεται μια εξίσωση που δεν περιέχει κανένα επιπρόσθετο άγνωστο (βλ. την εξίσωση (3) του κειμένου τους), τότε, καίτοι ενδέχεται να συγκροτείται ένα επαυξημένο σύστημα που εμφανίζει έναν (1) βαθμό ελευθερίας (και εδώ αυτό πράγματι συμβαίνει, διότι η (3) είναι ανεξάρτητη, όπως λέγεται στα μαθηματικά, από τις (1) και (2)), είναι αδύνατον να μειώνεται το πλήθος των αγνώστων.

11. Στο σημείο αυτό δεν ενδιαφέρουν, προφανώς, ούτε οι σχέσεις (ομοιότητες και διαφορές) ανάμεσα στους προσδιορισμούς που προσφέρουν οι δύο θεωρίες ούτε η όποια επιστημονική κριτική αυτών των προσδιορισμών. Η σύγκριση και η κριτική προϋποθέτουν τη γνώση.

σίου, οι τιμές είναι (τουλάχιστον όσον αφορά στα συστήματα απλής παραγωγής¹²) «χρονολογημένες ποσότητες εργασίας», β) για τη νεοκλασική θεωρία της Γενικής Ισορροπίας, δηλ. εντός του εννοιολογικού και αναλυτικού της πλαισίου, οι τιμές είναι «άριστοι κατανεμητές των διαθέσιμων πόρων του συστήματος», γ) κάθε μία απ' αυτές τις θεωρίες διαθέτει ένα σύνολο προτάσεων συγκριτικής στατικής (βλ. π.χ. «Wicksell effects», «Αλγόριθμος Αγοράς» των Dmitriev - v. Bortkiewicz - Okishio - Bidard, θεώρημα «μη-υποκατάστασης» («non-substitution theorem»), θεώρημα των Wong-Viner, θεώρημα των Stolper - Samuelson), στις οποίες αποτυπώνονται συγκεκριμένα οι σχέσεις ανάμεσα στις τιμές και τους προϋποτεθέντες προσδιοριστικούς τους παράγοντες¹³, και, τέλος, δ) κάθε επιστημονική κριτική αυτών των θεωριών δεν μπορεί να λάβει τη μορφή αφορισμών, αλλά προϋποθέτει, κατ' αρχήν, την εμμενή κριτική πραγμάτευση των εννοιολογικών και αναλυτικών τους πλαισίων, καθώς επίσης και των θεωρημάτων που παράγονται απ' αυτά τα πλαίσια.

Όλα αυτά, όμως, είναι ψιλά γράμματα για τους συγγραφείς της «Εισαγωγής». Δεν τους ενδιαφέρουν και ως εκ τούτου δεν μπορούν, για παράδειγμα, να κατανοήσουν ότι όταν λέγεται¹⁴ ότι στο σύστημα προσδιορισμού των τιμών παραγωγής οι τιμές είναι, εξαιρουμένων των τεχνικών δεδομένων της παραγωγής, ορισμένες δια των τιμών (κι ότι αυτό συνιστά, συνεπώς, έναν «φαύλο κύκλο»), δεν εννοείται ότι θα ήταν ποτέ δυνατόν (ή ότι πρέπει) να κατασκευασθεί ένα εναλλακτικό υπόδειγμα διερεύνησης των σχέσεων ανάμεσα στις τιμές παραγωγής και την κατανομή του εισοδήματος (το οποίο θα εξουδετερώνει αυτόν τον «φαύλο κύκλο»), αλλά ότι –δεδομένης μιας σειράς αντιφάσεων που ενέχονται αναγκαστικά στο σύστημα προσδιορισμού και αντιφατικών πο-

12. Για τα συστήματα σύνθετης παραγωγής θα πρέπει να επανέλθουμε.

13. Με άλλα λόγια, οι δύο θεωρίες απαντούν, κατ' αρχάς και βάσει προϋποθέσεων, και στο τι είναι οι τιμές και στο τι (και πώς) καθορίζει (καθορίζονται) τους λόγους (οι λόγοι) ανταλλαγής των εμπορευμάτων. Υπάρχει, ωστόσο, ένα σημαντικό ζήτημα για τα νεοοικονομικά συστήματα σύνθετης παραγωγής (οι γενικές ιδιότητες των οποίων διερευνώνται ανελλιπώς εδώ και τριάντα χρόνια, χωρίς, όμως, ακόμα να έχουν εντοπισθεί πλήρως – για το σύγχρονο επίπεδο της συζήτησης, βλ. Bidard, 1997, για τα «κλειστά» συστήματα, και Mariolis, 2001, 2002, για τα «ανοικτά»): στα πλαίσιά τους, οι τιμές δεν είναι, στη γενική περίπτωση, «χρονολογημένες ποσότητες εργασίας» αλλά ούτε και «άριστοι κατανεμητές των διαθέσιμων πόρων», καίτοι προσδιορίζονται, αναγκαστικά, μέσω της αλληλεπίδρασης προσφοράς-ζήτησης (δεν είναι δυνατόν, χάριν συντομίας, να επεκταθούμε εδώ σ' αυτό το σημαντικότερο ζήτημα).

14. Βλ. την υποσ. 4 του παρόντος.

ρισμάτων που αναγκαστικά παράγονται απ' αυτό– το ζήτημα της ουσίας των ονομαστικών/τιμιακών μεγεθών οφείλει να τεθεί και να απαντηθεί πριν από τη σύλληψη και την κατασκευή οποιουδήποτε σχετικού συστήματος προσδιορισμού^{15, 16}. Απλώς, λοιπόν, και κατ' αρχάς περί αυτού πρόκειται, οι συγγραφείς έχουν κάπου αντιληφθεί την ύπαρξη μιας –επί δεκαετίες αναπτυσσόμενης– κριτικής της νεορικαρδιανής και της νεοκλασικής θεωρίας και σπεύδουν να ξεφουρνίσουν (ούτως ώστε να εμφανισθούν στα μάτια ενός συγκεκριμένου, προφανώς, κοινού ως γνώστες του αντικειμένου στο σύνολό του) *μόνον την τελευταία και μόνον τη μαρξίζουσα «λέξη»* αυτής της κριτικής¹⁷ («λέξη» η οποία

-
15. Αυτό ακριβώς κάνει η μαρξική θεωρία της αξίας - υπεραξίας και του χρήματος, και εδώ ακριβώς εντοπίζεται η ανωτερότητά της έναντι όλων των άλλων θεωριών. Τα υπόλοιπα, που συνήθως λέγονται γι' αυτήν, είναι φλυαρίες (είτε οφείλουν πρώτα να εξαχθούν απ' αυτό το γνώρισμά της).
16. Για τις σχετικές αποδείξεις, βλ. τις εργασίες στις οποίες παραπέμπει η υποσ. 3 του παρόντος.
17. Αξιοσημείωτα είναι επίσης τα εξής: πουθενά στην «Εισαγωγή», εξαιρουμένων (!) 17 γραμμών και μιας σχετικής υποσημείωσης (σελ. 605-6), τις οποίες θα περιλάβουμε αργότερα, δεν αναπτύσσεται η νεορικαρδιανή (σραφφική και σραφφαϊανή) κριτική της νεοκλασικής θεωρίας, ενώ από τις εργασίες των νεορικαρδιανών, γενικά, δεν μνημονεύονται παρά δύο του I. Steedman (και ένας τόμος πάνω στη θεωρία της αξίας, όπου ο ίδιος ήταν εκδότης). Αγνοούνται, επίσης, οι σχετικές «νεοκλασικές απαντήσεις» των νεοκλασικών (και μη) οικονομολόγων (π.χ. ο A. d'Autume, ο E. Burmeister, ο M. Bruno, ο F. Catz, ο F.H. Hahn και ο P. Samuelson δεν έγραψαν τίποτε άξιο αναφοράς;). Τέλος, εκτός από τις εργασίες του M. Heinrich (μία), του A. Kliman (μία), του Γ. Σταμάτη (του οποίου καμία εργασία κριτικής στη νεορικαρδιανή θεωρία δεν αναφέρεται, βλ. σελ. 672, αλλά στον οποίο γίνονται δύο –εσφαλμένες, όπως προείπαμε– σχετικές αναφορές) και του E. Wolfstetter (μία), δεν αναφέρεται καμία άλλη εργασία κριτικής (ή κριτικής ανάπτυξης) της νεορικαρδιανής θεωρίας, η οποία να εντάσσεται στη μαρξιστική παράδοση ή να εμπνέεται (και) απ' αυτήν ή, τέλος, να σχετίζεται (και) μ' αυτήν. Οι συγγραφείς δεν γνωρίζουν ή θεωρούν ασήμαντες και άσχετες με τα θέματα που υποτίθεται ότι πραγματεύονται τις εργασίες των (τονίζουμε ότι δεν αναφέρουμε αυτά τα ονόματα στην τύχη): Y. Akyüz, R. Arena, C. Benetti, C. Berthomieu, J. Cartelier, G. Duménil, K. Dutt, P. Flaschel, Y. Fujimori, U. Krause, D. Laibman, D. Lévy, A. Marisic, M. Morishima, E.J. Nell, W. Parys, J. Robinson, J. Roemer, N. Salvadori; Θα μας αντιτείνουν, ίσως, ότι δεν πρόκειται, στην πραγματικότητα, για βασικές εργασίες, ότι μια «Εισαγωγή» δεν δύναται να καλύπτει όλα τα ζητήματα, ότι έκριναν σκόπιμο να επικεντρωθούν σ' αυτή τη θεματική ή τη διένεξη και όχι στην άλλη κ.λπ. Μπορούν, όντως, να αντιτείνουν ότι φαντασθούν, αλλά και εμείς δεν μπορούμε να συλλάβουμε πώς είναι δυνατόν να «χώρεσαν», στις αναφορές αυτής της «Εισαγωγής», οι –συγκεκριμένες (βλ. σσ. 667-78) και κατά τα λοιπά αξιομνημόνευτες– εργασίες των, π.χ., Δ. Δημούλη, Σ. Δρόσου, Η. Ιωακείμο-

πάντοτε με φειδώ και πάντοτε έπειτα από την παράθεση εκτενέστατων αποδείξεων εκφέρεται από ορισμένους μόνον συντελεστές της εν λόγω κριτικής): πρόκειται για «κυκλικά ταυτολογικά σχήματα όπου τα ζητούμενα (οι τιμές ή οι αξίες) ορίζονται τελικά δια του εαυτού τους¹⁸», για «κοινές, επιστημονικά χυδαίες, θεωρίες».

Δεδομένου ότι η καταδίκη της νεοοικονομικής και της νεοκλασικής θεωρίας υπογράφεται στις σελ. 30-1 της «Εισαγωγής» και δεδομένου ότι, όπως θα δούμε, δεν στοιχειοθετείται σε καμία από τις εκατοντάδες σελίδες που ακολουθούν, βάσιμα αναρωτιέται κανείς γιατί οι συγγραφείς βιάζονται τόσο πολύ ή, τέλος πάντων, γιατί –εγκαταλείποντας τις κύριες ερευνητικές τους δραστη-

γλου, Α.Π. Κώττη, Π. Λαφάργκ, Ε. Μαντέλ, Π. Μάτικ, Θ. Παρασκευόπουλου, Ε. Πουρναράκη, Θ. Σταυρόπουλου, L. Althusser, P.A. Baran, J.K. Galbraith, A. Gramsci, R. Hecker, R. Luxemburg, T. Negri αλλά καμία των, π.χ., G. Abraham-Frois, R.G.D. Allen, K.J. Arrow, R.J. Barro, C. Bidard, E. Burmeister, R.W. Clower, G. Debreu, Y.K. Dmitriev, D.K. Foley, P. Garegnani, R.M. Goodwin, F.H. Hahn, B. Hansen, G. Harcourt, D.J. Harris, J.M. Henderson, H.G. Johnson, R.W. Jones, H.D. Kurz, A. Leijonhufvud, R.E. Lucas, L.W. McKenzie, M. Morishima, R.E. Quandt, B. Schefold, R. Solow, L. Spaventa, H. Uzawa, C.C.v. Weizsäcker.

18. Πρόταση ευρισκόμενη, όπως είδαμε, στη σελ. 31 της «Εισαγωγής» στον ενικό, την οποία διακαιούμεστε, νομίζουμε, να παραθέσουμε στον πληθυντικό. Με την ευκαιρία αυτή, ας πληροφορήσουμε τους συγγραφείς ότι το πρόβλημα του υπολογισμού των «αξιών» (δηλ. των ποσοτήτων ομοιογενούς, εξ υποθέσεως, εργασίας που έχουν «ενσωματωθεί» στα εμπορεύματα σε συνθήκες απλής παραγωγής), μέσω ενός –δήθεν– «κυκλικού σχήματος», λύθηκε εν μέρει το 1898, μόλις, από τον Dmitriev (αποδείχθηκε, έτσι, ότι ήταν όντως πρόβλημα και όχι ανοησία). Επίσης, ότι το πρόβλημα αυτό απασχολούσε το 1910 ακόμα κι έναν v. Charasoff, ο οποίος ανέπτυξε έναν πρωτότυπο αλγόριθμο για τη λύση του. Τέλος, ότι η οριστική λύση του προϋποθέτει τα θεωρήματα των Potron - Perron-Frobenius (για τις ημιθετικές μήτρες), τα οποία αναπτύχθηκαν στα 1907-1912 (η ύπαρξη της συμβολής του αββά Potron, ο οποίος πρώτος ανέπτυξε τα σχετικά θεωρήματα για τις μη αρνητικές μήτρες (1911) και ο οποίος πρώτος τα εφάρμοσε στα ζητήματα του προσδιορισμού των τιμών και της –όπως λέγεται σήμερα– ανάλυσης εισροών-εκροών (1911-13), προσφάτως έγινε γνωστή: βλ. Abraham-Frois/Lendjel, 2001). Με άλλα λόγια, ενώ η ανθρωπότητα αναμετρήθηκε επί μακρόν με το πρόβλημα και κατάφερε μόλις εδώ και 90 χρόνια να το λύσει, τρεις Αθηναίοι επιστήμονες έρχονται, το 2000, να μας επισημάνουν το ζήτημα της «κυκλικότητας»... Αλήθεια, γιατί δεν λένε κάτι και για τα συστήματα σύνθετης παραγωγής; Στο πλαίσιό τους, υφίσταται άραγε η περιβόητη «κυκλικότητα» κατά τον προσδιορισμό των «αξιών» και πώς αυτές προσδιορίζονται; (αυτό, πάντως, που λένε σχετικά στην υποσ. 4 της σελ. 608, και με το οποίο θα ασχοληθούμε αργότερα, και δεν διαφωτίζει και είναι ανακριβές και εσφαλμένο).

ριότητες¹⁹ – αποφάσισαν να καταπιασθούν με θεωρίες οι οποίες είναι οφθαλμοφανώς «κοινές, επιστημονικά χυδαίες». Βέβαια, τα ερωτήματα αυτά δεν ενδιαφέρουν την επιστήμη, καθ' εαυτήν, αλλά παρουσιάζουν κάποιο ευρύτερο ενδιαφέρον, ενώ η ακριβής απάντησή τους προαπαιτεί όλα όσα θα επισημάνουμε στη συνέχεια.

A.2. Σελ. 31-7: Παρουσιάζεται «η ρικαρδιανή θεωρία της αξίας και η αποσύνθεση της Κλασικής Σχολής». Στις σελίδες αυτές διαπιστώνουμε πόσο ολέθριο είναι να γράφει κανείς για περίπλοκα ζητήματα, βασιζόμενος σε μία, και μοναδική, πηγή²⁰ και σε ό,τι μπόρεσε να αντιληφθεί ο ίδιος γι' αυτά. Ας στα-

19. Αναφερόμαστε, προφανώς, στον επικεφαλής της ομάδας των συγγραφέων της «Εισαγωγής», τον Γιάννη Μηλιό, ο οποίος –δεδομένου ότι το όνομά του αναφέρεται πρώτο στο εξώφυλλο του βιβλίου (ενώ δεν αναφέρεται ποιος έχει γράψει τι) και δεδομένου ότι έχει μια πολυετή και πληθωρική (σε απόλυτους όρους αλλά και σε σχέση με τους άλλους δύο συγγραφείς) παρουσία στα γράμματα– φέρει το βάρος ή μάλλον την ευθύνη του όλου εγχειρήματος. Ως γνωστόν, ο Γιάννης Μηλιός είναι συγγραφέας πάνω από 190 άρθρων και πάνω από 5 βιβλίων γύρω από: τη Θεωρία των Τρόπων Παραγωγής, την εκπαίδευση και την τεχνική κατάρτιση, τη φιλολογία της ανάπτυξης - υπανάπτυξης, τη φιλολογία των θεωριών για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, την οικογένεια, το ελληνικό τραγούδι, τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, τη «βλάχικη» αστική τάξη, τη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, το «κράτος δικαίου», την παλαιοντολογία της μαρξιστικής (μάλλον ψευδομαρξίστας) θεωρίας των κρίσεων, την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, την κρίση υπερσυσσώρευσης (θεωρητικά και εμπειρικά), το ελληνικό ισοζύγιο πληρωμών, τον κρατικό σχεδιασμό στην ΕΣΣΔ, τα ανά τη γη, θα λέγαμε, Κ.Κ., την κατάρρευση της ΕΣΣΔ (και όχι μόνον), τον Γ. Κορδάτο, τον Π. Λεκατσά, τον Σ. Μάξιμο, τον Ν. Πουλαντζά, τον C. Schmitt, τον Β.Ι. Λένιν (αλλά όχι και γύρω από τη συμβολή του στα «σχήματα αναπαραγωγής»), τον Α. Smith, την πολυαπασχόληση, το Κυπριακό, τη θεωρία των κοινωνικών τάξεων, τη φιλολογία της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου, το λεγόμενο σοβιετικό μαρξισμό, το «τέλος της εργασίας», το λεγόμενο χρηματιστηριακό κραχ του 1987, τη φιλολογία της θεωρίας της αξίας, την ΚΟΜΕΚΟΝ, τις σχέσεις ανάμεσα στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και την κλασική πολιτική οικονομία...

20. Όπως προαναφέραμε, μοναδική πηγή, εδώ, της «Εισαγωγής» είναι ο Rubin, [1929] 1994. Αυτό δεν είναι τυχαίο: επιστημονικός επιμελητής της ελλ. έκδοσης αυτού του όντως αξιόλογου βιβλίου του Ι.Ι. Rubin είναι ο Γ. Μηλιός. Ωστόσο, μέσα σε 70 χρόνια (ή εάν θέλετε, κυρίως στις δεκαετίες 60-80) η έρευνα πάνω στο έργο του Ricardo προχώρησε κατά πολύ (κυρίως από τους: Sraffa, Samuelson, Pasinetti, Casarosa, Hollander, Σταμάτη). Κατά τα λοιπά, βέβαια, ας τονισθεί ότι οι εργασίες του Ι.Ι. Rubin, γενικά, άνοιξαν νέους δρόμους στη μαρξική θεωρία και ιδίως συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανασυγκρότηση του πυρήνα της θεωρίας της αξίας - υπεραξίας, χρήματος (βλ. π.χ. Σταμάτης, [1975] 1988, [1979] 1992, Κεφ. 1, 1998, Krause, 1980, Foley, 1982, Μαριόλης, 1998, 1998α, 1999, 2002).

θούμε, λοιπόν, κατ' αρχάς στο εξής (σσ. 33-4): «Το έργο του Ricardo έγινε αντικείμενο σφοδρής διαμάχης, ήδη μεταξύ των Κλασικών Οικονομολόγων, τόσο για πολιτικούς όσο και για θεωρητικούς λόγους. Στους πολιτικούς λόγους...[ρόλο έπαιξε] επίσης η θέση ότι το ύψος των κερδών αποτελεί αντικείμενο κοινωνικού ανταγωνισμού, καθώς βρίσκονται σε αντίστροφη σχέση με το ύψος των μισθών: Σύμφωνα με τα λόγια του Ricardo, και αν αγνοήσουμε τη γαιοπρόσοδο (και τη φθορά των μέσων παραγωγής), «η συνολική αξία των αγαθών διαιρείται εις δύο μόνον μέρη: το εν αποτελείται εκ των κερδών του κεφαλαίου, το δε έτερον εκ των ημερομισθίων». Συνεπώς (με δεδομένη την αξία των εμπορευμάτων – που καθορίζεται από την απαιτούμενη δαπάνη εργασίας για την παραγωγή τους), «τα κέρδη θα ήσαν υψηλά ή χαμηλά αναλόγως των χαμηλών ή υψηλών ωρομισθίων» (Ricardo 1992: 89). Στους θεωρητικούς λόγους καθοριστικό ρόλο έπαιξε η αδυναμία του Ricardo να συμβιβάσει τη θεωρία της αξίας με τη θέση ότι το ποσοστό κέρδους της οικονομίας, άρα και κάθε επιχείρησης, τείνει προς μια ενιαία μέση τιμή, μέσα από τον ανταγωνισμό και τη διαρκή μετακίνηση κεφαλαίων από τους κλάδους χαμηλού στους κλάδους υψηλού ποσοστού κέρδους». Επ' αυτών θα πρέπει να σημειώσουμε ότι:

1. Ανεξάρτητα από το ποια «θέση» του Ricardo είχε «πολιτική» σημασία και ανεξάρτητα από το πώς είναι διατυπωμένη στο πρωτότυπο αυτή ή η άλλη «θέση» του Ricardo, πράγματα οπωσδήποτε σημαντικά, το πρωτεύον είναι να κατανοούμε –διαβάζοντας προσεκτικά το επιμέρους, αλλά έχοντας κατά νουν το σύνολο– το τι ακριβώς γράφει κάθε φορά ο Ricardo, καθώς επίσης και το εάν αυτό που γράφει είναι –βάσει των ιδίων των προκειμένων του συνολικού συστήματός του αλλά και ευρύτερα, ίσως– ορθό. Δυστυχώς, η «Εισαγωγή» δεν εμπλέκεται σε τέτοιες κοπιαστικές συζητήσεις και αρκείται, παραπέμποντας σε κάποια σελίδα του Ricardo, στο να μας πληροφορήσει για την –επαναλαμβανόμενη σε κάθε «κοινό» γραπτό πάνω στον Ricardo– «αντίστροφη σχέση» κερδών - ημερομισθίων. Κι όμως αυτή η σχέση, όπως απεδείχθη οριστικά από τον Pasinetti, 1960, σελ. 89, είναι, εντός του συστήματος των «Principles» του Ricardo και όταν δεν πρόκειται περί μιας ταυτοτικής σχέσης, απλώς ανύπαρκτη. Δηλ., και ανεξάρτητα από το τι φαίνεται ότι γράφει εδώ κι εκεί ο Ricardo, η εν λόγω σχέση δεν μπορεί επ' ουδενί να εξαχθεί ως θεώρημα από το σύστημά του. Ειδικότερα²¹: α) Ο Ricardo δεν αναφέρεται στη σχέση κερ-

21. Ό,τι ακολουθεί αποδεικνύεται βάσει, κυρίως, του Pasinetti, 1960, (για μια σύνοψή του, βλ. Pasinetti, 1991, σσ. 24-35) ο οποίος απέδωσε το ρικαρδιανό σύστημα μ' ένα πλήρες και συ-

δών - ημερομισθίων γενικά κι αόριστα, αλλά στη σχέση ονομαστικών κερδών (αποτιμημένων σε τιμές παραγωγής) - ονομαστικών μισθών (αποτιμημένων σε τιμές παραγωγής²²). Επειδή, όμως, στο σύστημά του οι τιμές παραγωγής είναι, *κατ' αρχάς* και εκ κατασκευής, ίσες (ή ανάλογες) με τις αξίες²³, έπεται ότι αναφέρεται στη σχέση ονομαστικών κερδών - ονομαστικών μισθών, όπου και τα δύο μεγέθη είναι *κατ' αρχάς* αποτιμημένα σε αξίες. Και για την ακρίβεια αναφέρεται, όπως θα δούμε, στη σχέση αυξανόμενων ονομαστικών μισθών, αυξανόμενης συνολικής γαιοπροσόδου και τελικά μειούμενων έως μηδενισμού κερδών. β) Στο ρικαρδιανό σύστημα, οι *ονομαστικοί* μισθοί αυξάνονται –κατά μήκος της διαδικασίας επισωρεύσεως του κεφαλαίου και *συνεπεία* αυτής– συνεχώς. Η εν λόγω αύξηση λαμβάνει χώρα τόσο στα πλαίσια των *μεταβατικών καταστάσεων* του οικονομικού συστήματος, στις οποίες αυτό βρίσκεται «πρόσκαιρα», όσο και κατά μήκος των *μη στάσιμων καταστάσεων ισορροπίας του*, στις οποίες αυτό βρίσκεται αναγκαστικά, αφού πρώτα διέλθει από μία ορισμένη, κάθε φορά, *μεταβατική κατάσταση* του²⁴. Υπάρχει, ωστόσο, μια αξιοσημείωτη διαφορά: Σε μία *μεταβατική κατάσταση*, η αύξηση των ονομαστικών μισθών οφείλεται *μόνον* στην –συνεπεία της επισώρευσης, σε συνθήκες αμετάβλητης απασχόλησης– αύξηση του *πραγματικού* ωρομισθίου, το

νεκτικό υπόδειγμα 16 (κατ' αρχάς) εξισώσεων. Το μεταγενέστερο υπόδειγμα του Casarosa, 1978, αναπτύσσει περαιτέρω ορισμένες ιδιότητες του συστήματος, στις οποίες δεν είναι, όμως, δυνατό να υπεισέλθουμε εδώ. Στη συνέχεια, ωστόσο, θα διευρύνουμε το πλαίσιο των Pasinetti - Casarosa.

22. Ο ίδιος, όταν το δηλώνει με σαφήνεια, γράφει (βλ. Ρικάρντο, [1938] 1992, π.χ. σελ. 93): «χρηματικά ημερομίσθια του εργάτου», «χρηματική αξία κερδών».
23. Ως γνωστόν, για να ισχύει αυτή η κατασκευή (και μόνον υπό αυτόν τον όρο έχει νόημα σε όλη της την έκταση η συζήτηση που ακολουθεί), θα πρέπει όλοι οι τομείς του συστήματος να έχουν την ίδια τιμιακή ένταση κεφαλαίου (στο κομβικό αυτό ζήτημα θα αναγκαστούμε να επανέλθουμε, και γενικά ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει κατά νουν ότι η εκτενέστατη ανάλυση που ακολουθεί θα μας επιτρέψει, αργότερα, να προσπελάσουμε με γρήγορο ρυθμό άλλα σημεία της «Εισαγωγής»). Τέλος, εκτός κι αν λέμε ρητά το αντίθετο (Μέρος V του παρόντος), θα χρησιμοποιούμε τον όρο αξία με το παραδοσιακό του περιεχόμενο: αξία ενός εμπορεύματος είναι η ποσότητα της «ενσωματωμένης» σε αυτό εργασίας.
24. Κινούμενο, συνεπεία της επισώρευσης, από μια μη στάσιμη κατάσταση ισορροπίας σε μια μεταβατική και απ' αυτήν σε μια νέα μη στάσιμη κατάσταση, το σύστημα φθάνει τελικά, όπως αποδεικνύεται, στη λεγόμενη *στάσιμη κατάσταση ισορροπίας του*. Αυτή η τελευταία χαρακτηρίζεται από μηδενικά κέρδη και, έτσι, όλο το καθαρό κοινωνικό προϊόν κατανέμεται σε μισθούς και γαιοπρόσοδο. Για όλες αυτές τις έννοιες και το μηχανισμό κίνησης του συστήματος: Pasinetti, 1960.

οποίο, έτσι, υπερβαίνει «πρόσκαιρα» το ύψος του λεγόμενου «πραγματικού ωρομισθίου επιβίωσης»²⁵. Κατά μήκος, όμως, των διαδοχικών *μη στάσιμων καταστάσεων ισορροπίας* του συστήματος, η αύξηση των ονομαστικών μισθών *δεν οφείλεται* στην αύξηση του *πραγματικού* ωρομισθίου (αυτό ισούται με το «πραγματικό ωρομίσθιο επιβίωσης», κι είναι λοιπόν αμετάβλητο) αλλά στην –συνεπεία ύπαρξης υπερβάλλουσας ζήτησης για το προϊόν– αύξηση της απασχόλησης και στην επακόλουθη αύξηση της μοναδιαίας *τιμής* τού –αμετάβλητου– πραγματικού ωρομισθίου²⁶ (ήτοι, στη μείωση της *μέσης* παραγωγικότητας της εργασίας στον τομέα παραγωγής του πραγματικού ωρομισθίου, η οποία οφείλεται με τη σειρά της στην εξ υποθέσεως ύπαρξη «φθινουσών αποδόσεων κλίμακας» σ' αυτόν τον τομέα). γ) Αυτό που απασχολεί τον Ricardo στο κεφάλαιο «Περί Κερδών» (στο οποίο παραπέμπει η «Εισαγωγή»), και περαιτέρω στο Κεφ. 21, δεν είναι η μελέτη της κατανομής του εισοδήματος στα πλαίσια μιας (κάθε) μεταβατικής κατάστασης²⁷ αλλά κατά μήκος των διαδοχικών *μη στάσιμων καταστάσεων ισορροπίας*²⁸ (και περαιτέρω η ενδεχόμενη νομοτελειακή έλευση της στάσιμης καταστάσεως, ήγουν της καταστάσεως των μηδενικών κερδών). Στα πλαίσια των μεταβατικών καταστάσεων (και εάν υποτεθεί ότι το κεφάλαιο συνίσταται *μόνον* σε μισθούς) τα πράγματα είναι διά-

25. Ως γνωστόν, στο ρικαρδιανό σύστημα αυτό το μέγεθος έχει εισαχθεί ως εξωγενώς δεδομένο και αμετάβλητο. Επίσης, έχει υποτεθεί ότι όταν το ισχύον πραγματικό ωρομίσθιο είναι μεγαλύτερο (μικρότερο) από το «πραγματικό ωρομίσθιο επιβίωσης», τότε, και μόνον τότε, ο εργατικός πληθυσμός αυξάνεται (μειώνεται). Τέλος, υποτίθεται ότι κάθε φορά που ο εργατικός πληθυσμός αυξάνεται (μειώνεται), διαμορφώνεται μια υπερβάλλουσα προσφορά (ζήτηση) εργασίας, η οποία επαναφέρει το εκάστοτε ισχύον πραγματικό ωρομίσθιο στο επίπεδο του «πραγματικού ωρομισθίου επιβίωσης» (στο κατά Ricardo «φυσικό επίπεδό του»).

26. Αυτές ακριβώς τις μεταβολές αρχίζει να πραγματεύεται ο Ricardo στην τρίτη, *μόλις*, παράγραφο του κεφαλαίου «Περί Κερδών» (η πρώτη παράγραφος έχει εισαγωγικό χαρακτήρα, ενώ η δεύτερη προπαρασκευαστικό).

27. Το ζήτημα αυτό το έχει ουσιαστικά λύσει στα Κεφ. 1 (Μέρη 1-3) και 2 των «Principles», όπου μάλιστα στο πρώτο (1) έχει καταδείξει και τα ανυπέρβλητα προβλήματα που θέτει στην ανάλυσή του η στον πραγματικό κόσμο ύπαρξη μη ενιαίας σε όλους τους τομείς τιμακούς εντάσεως κεφαλαίου (Μέρη 4-6). Άρα, αναμένουμε λογικά ότι το «Περί Κερδών» διερευνά κάτι διαφορετικό (θα δούμε άμεσα τι) και για να έχει συνοχή αυτή η διερεύνηση θα πρέπει κατ' αρχάς να υποτεθεί η ύπαρξη ενιαίας τιμακούς εντάσεως κεφαλαίου.

28. Στην πρώτη παράγραφο του «Περί Κερδών» δηλώνεται ξεκάθαρα ότι αυτό που θα εξετασθεί είναι η «αιτία της *μονίμου* μεταβολής του ποσοστού των κερδών» (υπογρ. δική μου – Θ.Μ.).

φανα, διότι η συνολική γαιοπρόσοδος είναι αμετάβλητη, ενώ η τιμή του καθαρού κοινωνικού προϊόντος είναι αμετάβλητη και *ταυτοτικά* ίση με το άθροισμα των μισθών, των κερδών και της συνολικής γαιοπροσόδου. Ως εκ τούτου, το *πραγματικό* ωρομίσθιο (και οι *πραγματικοί* μισθοί – όχι το ωρομίσθιο και οι μισθοί γενικά, διότι εδώ αυτά τα μεγέθη μεταβάλλονται *μόνον* συνεπεία μεταβολής του *πραγματικού ωρομισθίου*) συνδέονται αντιστρόφως με το κέρδος (και με το ποσοστό κέρδους²⁹). Τι συμβαίνει, όμως, κατά μήκος των διαδοχικών μη στάσιμων καταστάσεων ισορροπίας; Στο «Περί Κερδών», μέσω μιας μακράς σειράς περιπλοκών (και ελεγχόμενων) συλλογισμών και ελεγχόμενων αριθμητικών παραδειγμάτων, ο Ricardo καταλήγει στα ακόλουθα: το ονομαστικό ωρομίσθιο, η απασχόληση και η συνολική γαιοπρόσοδος (ονομαστική και πραγματική) αυξάνονται συνεχώς, το ποσοστό κέρδους μειούται συνεχώς, *τα κέρδη αρχικά αυξάνονται συνεχώς μέχρις ενός ορίου, εν συνεχεία μειώνονται συνεχώς*³⁰ και, τελικά, *τείνουν να μηδενισθούν (: στάσιμη κατάσταση)*. Επομένως, στο «Περί Κερδών», στο οποίο παραπέμπει η «Εισαγωγή», αποδεικνύεται (καίτοι χωρίς αυστηρότητα) ότι *δεν υφίσταται* αντίστροφη σχέση ονομαστικών μισθών – κερδών. Μα η πρόταση του Ricardo από την τρίτη παράγραφο του «Περί Κερδών», την οποία αναφέρουν οι συγγραφείς, δεν δηλώνει, θα μας αντιτείνουν, ξεκάθαρα το αντίθετο; Θα το εξετάσουμε σε λίγο. Προς το παρόν, ας τονίσουμε ότι όπως το απέδειξε, με όλους τους κανόνες της επιστήμης, ο Pasinetti, 1960, §8, ισχύει το εξής: δεδομένων όλων των προϋποθέσεων του συστήματος του Ricardo, έπεται ότι το σύστημα φθάνει πράγματι, τελικά, στη λεγόμενη στάσιμη κατάστασή του (ακολουθώντας μια τροχιά συνεχούς αύξησης των ονομαστικών μισθών και της συνολικής γαιοπροσόδου, και συνεχούς μείωσης του ποσοστού κέρδους), αλλά είναι απολύτως δυνατόν τα κέρδη να ακολουθούν μια τροχιά *πολλαπλών διακυμάνσεων*. *Για την ακρίβεια, η συνάρτηση κερδών – ονομαστικών μισθών όχι μόνον δεν είναι ποτέ γνησίως φθίνουσα, αλλά και είναι απολύτως δυνατόν να εμφανίζει πολλαπλά τοπικά ακρότατα*³¹. δ) Ας έρθουμε, τώρα, στην πρόταση του Ricardo που αναφέ-

29. Όπως αποδείχθηκε πρόσφατα, στα συστήματα μη ενιαίας τιμιακής εντάσεως κεφαλαίου η σε όρους τιμών παραγωγής εκφρασμένη σχέση ωρομισθίου (πραγματικού ή ονομαστικού) - ποσοστού κέρδους *δεν είναι κατ' ανάγκην αντίστροφη*, τόσο όταν υφίσταται απλή παραγωγή (Βουγιουκλάκης/Μαριόλης, 1992, σσ. 149-56, Μαριόλης, 1993, σσ. 81-5, 1996, σσ. 191-201) όσο και όταν υφίσταται σύνθετη παραγωγή (Bidard, 1997, σελ. 689).

30. Ειδικά για τη μη μονότονη συμπεριφορά των κερδών, βλ. Ρικάρντο, [1938] 1992, σσ. 103-6.

31. Όπως το δείχνει ο Pasinetti, 1960, σελ. 89, η δυνατότητα αυτή εξαρτάται από τις ιδιότητες

ρουν οι συγγραφείς μας. Αμέσως πριν απ' αυτήν αναφέρουν, όπως είδαμε, μία άλλη πρόταση του ιδίου («η συνολική αξία των αγαθών... εκ των ημερομισθίων»). Εάν, όμως, ανατρέξουμε στο πρωτότυπο θα διαπιστώσουμε ότι στην πραγματικότητα γράφει: «η συνολική αξία των αγαθών των [αυτό το «των» εξαφανίστηκε από τους συγγραφείς – Θ.Μ.] διαιρείται εις δύο μόνον μέρη. Το εν αποτελείται εκ των κερδών του κεφαλαίου, το δε έτερον εκ των ημερομισθίων». Τι νόημα έχει το εξαφανισθέν «των»; Η ακριβώς προηγούμενη πρόταση του πρωτοτύπου είναι η εξής: «Ούτε ο μισθωτής ο καλλιεργών το τμήμα του εδάφους, όπερ ρυθμίζει την τιμήν, ούτε ο κατασκευάζων τα προϊόντα βιομήχανος θυσιάζουν μέρος της παραγωγής χάριν της εγγείου προσόδου». Άρα, το «των» αναφέρεται στον συγκεκριμένο «μισθωτή», ο οποίος δεν καταβάλλει γαιοπρόσοδο (διότι καλλιεργεί το λεγόμενο «οριακό χωράφι») και στον «βιομήχανο», ο οποίος στο ρικαρδιανό σύστημα δεν καταβάλλει, ούτως ή άλλως, γαιοπρόσοδο, διότι η παραγωγή του υπόκειται σε σταθερές αποδόσεις κλίμακας. Έτσι, όταν στο σημείο αυτό ο Ricardo γράφει: «τα κέρδη θα ήσαν υψηλά ή χαμηλά αναλόγως των χαμηλών ή υψηλών ημερομισθίων», ούτε διατυπώνει (ή αποδεικνύει) την υποτιθέμενη «αντίστροφη σχέση» κερδών - μισθών που έχουν κατά νουν οι συγγραφείς ούτε έχει ανάγκη να αγνοήσει «τη γαιοπρόσοδο (και τη φθορά των μέσων παραγωγής)», όπως λένε οι συγγραφείς, προκειμένου να αποδείξει την ύπαρξη αυτής της σχέσης. Όπως είδαμε αναφέρεται, αποκλειστικά, στον συγκεκριμένο «μισθωτή» και στον «βιομήχανο» που πράγματι δεν καταβάλλουν γαιοπρόσοδο, ενώ παράλληλα «εκκινεί απ' αυτούς» προκειμένου να προετοιμάσει τη διερεύνηση του ζητήματος που τον ενδιαφέρει (ήτοι, την εξέλιξη της κατανομής του εισοδήματος κατά μήκος των μη στάσιμων καταστάσεων ισορροπίας του συστήματος ή, όπως το λέει ο ίδιος, τις *μόνιμες μεταβολές* του ποσοστού κέρδους). Με μια λέξη: οι συγγραφείς ήθελαν κάπου να παραπέμψουν για τη δήθεν περιβόητη «αντίστροφη σχέση κερδών – μισθών (όταν η γαιοπρόσοδος και η φθορά των μέσων παραγωγής είναι αγνοούμενες)» του Ricardo και όχι μόνο θεώρησαν ότι αυτή θα θεμελιώνεται («πού αλλού;» σκέφτηκαν) στο «Περί Κερδών», αλλά νόμισαν ότι εντό-

της τρίτης παραγωγού της συναρτήσεως παραγωγής του τομέα παραγωγής του «σίτου» (το οποίο υποτίθεται ως ένα μη βασικό à la Staffa εμπόρευμα και ως το μοναδικό μισθιακό εμπόρευμα, ενώ η παραγωγή του υπόκειται σε φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας). Επίσης, τα κέρδη αυξάνονται (μειώνονται ή δεν μεταβάλλονται) «τοπικά» όταν το ποσοστό κέρδους είναι μεγαλύτερο από (μικρότερο από ή ίσο με) την ελαστικότητα του «οριακού προϊόντος» του τομέα παραγωγής του «σίτου» ως προς την ποσότητα κεφαλαίου του συστήματος.

πισαν και την (ψευδο-) απόδειξή της³². ε) Τέλος, επειδή η αντίστροφη σχέση *πραγματικού* ωρομισθίου - κερδών (και ποσοστού κέρδους) αντιστοιχεί μόνον στις μεταβατικές καταστάσεις του συστήματος και επειδή αυτές ακολουθούνται αναγκαστικά από τις μη στάσιμες καταστάσεις ισορροπίας του, οι οποίες οδηγούν στην τελική - στάσιμη κατάστασή του, έπεται ότι οι *χαρακτηριστικές* για το ρικαρδιανό σύστημα σχέσεις³³ είναι οι αντίστροφες σχέσεις *ονομαστικού* ωρομισθίου - ποσοστού κέρδους και γαιοπροσόδου - ποσοστού κέρδους (όπου το ποσοστό κέρδους *αναγκαστικά μειούται*), οι οποίες ενέχουν ένα *αμετάβλητο* πραγματικό ωρομισθίο και μια *μη μονοτονική* συμπεριφορά των κερδών. Δεδομένου, περαιτέρω, ότι επί αυτών των χαρακτηριστικών σχέσεων θεμελιώνεται εξ ολοκλήρου η θεωρία του εξωτερικού εμπορίου του Ricardo (στο αμέσως επόμενο του «Περί Κερδών» κεφάλαιο³⁴) και δεδομέ-

32. Σύμφωνα με τη λογική των συγγραφέων θα πρέπει να αξιολογηθεί ως ψευδοαπόδειξη, διότι δεν λέγεται τίποτε για αυτή τη σχέση, όταν συμπεριληφθεί η γαιοπρόσδοος και η φθορά των μέσων παραγωγής. Οπότε οι συγγραφείς θα όφειλαν να σχολιάσουν, τρόπον τινά, πώς μια ψευδοαπόδειξη έγινε – σύμφωνα με τα όσα λένε οι ίδιοι – «αντικείμενο σφοδρής διαμάχης για πολιτικούς λόγους». Στα προηγούμενα δείξαμε τη δήθεν παράλειψη της γαιοπροσόδου κι έτσι απομένει να εξετάσουμε τη λεγόμενη παράλειψη, από τον Ricardo, της φθοράς των μέσων παραγωγής. Όπως είναι γνωστό, ο Ricardo διερευνά αναλυτικά, καίτοι δεν λύνει οριστικά, όλα τα προβλήματα που δημιουργούνται για την εργασιακή θεωρία της αξίας από την ύπαρξη αναπαραγόμενων και μη μέσων παραγωγής (Μέρη 3-6 του πρώτου κεφαλαίου των «Principles»). Επίσης, το σημαντικότερο κεφάλαιο που προσέθεσε στην τρίτη έκδοση του βιβλίου του (το «Περί Μηχανών», Κεφ. 31) αποτελεί, ουσιαστικά, μια πρώτη διερεύνηση των βασικών τροποποιήσεων που επέρχονται στα πορίσματα του συστήματός του (όπως αυτό συγκροτήθηκε στα Κεφ. 1-6) από τη μη ύπαρξη ενιαίας τιμιακής εντάσεως κεφαλαίου σε όλους τους τομείς παραγωγής. Κατά συνέπεια, τα περί παραλείψεως της φθοράς των μέσων παραγωγής ακούγονται ως μάλλον αφελή. Πώς, λοιπόν, πρέπει να ερμηνευθεί η πρόταση: «η συνολική αξία των αγαθών των διαιρείται εις δύο μόνον μέρη: το εν αποτελείται εκ των κερδών του κεφαλαίου, το δε έτερον εκ των ημερομισθίων»; Εάν οι συγγραφείς είχαν διαβάσει έως και τη σελίδα 95 του βιβλίου θα κατανοούσαν ότι εδώ ο Ricardo υποθέτει είτε ότι το συνολικό κεφάλαιο συνίσταται μόνον σε μισθούς είτε ότι –πλην του κεφαλαίου για μισθούς– υφίσταται μόνον πάγιο κεφάλαιο άπειρης διάρκειας ζωής. Εάν προχωρούσαν και στις σελ. 96-7 θα διαπίστωναν ότι τελικά ισχύει, εδώ, το δεύτερο.

33. Βλ. επίσης τη δεύτερη και την τρίτη παράγραφο του προλόγου της πρώτης έκδοσης των «Principles».

34. Για την ακρίβεια η θεωρία του για το εξωτερικό εμπόριο προαναγγέλλεται, τόσο στο προγενέστερο δοκίμιό του για τη σχέση τιμής σίτου - κερδών (1815) όσο και σε κομβικά σημεία της ανάπτυξης των Κεφ. 2, 4-5, των «Principles». Βλ. Ρικάρντο, [1938] 1992, σσ. 60-4, 77, 79-80, 106-7.

νου ότι, όπως γνωρίζουν άπαντες, απ' αυτή τη θεωρία του εξάγεται το κεντρικό και ενεργό (στην εποχή του) πολιτικοϊδεολογικό μήνυμα³⁵ του έργου του, έπεται ότι οι προαναφερθείσες σχέσεις είναι οι κατ' αρχήν *σημαίνουσες* και από πολιτικοϊδεολογική άποψη. Το τι, λοιπόν, πίστευε ο ένας ή ο άλλος ότι υπερασπιζόταν ή πολέμουσε στο ρικαρδιανό σύστημα (αναφερόμαστε στα περί «σφοδρών διαμαχών για πολιτικούς λόγους» της «Εισαγωγής») δεν είναι ασήμαντα, αλλά είναι όντως δευτερεύοντα. Πρέπει, δηλαδή, να τίθενται μόνον έπειτα από την κατανόηση του περιεχομένου και της σημασίας του ρικαρδιανού συστήματος.

-
35. Βασιζόμενος στην απόδειξή του ότι το ποσοστό κέρδους εξαρτάται μόνον από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής των μισθιακών εμπορευμάτων (ουσιαστικά, ήδη δεδομένη από το dokίμιο του 1815) και αντιπαρερχόμενος, τόσο τις περιπλοκές που απορρέουν από την ύπαρξη μη ενιαίας τιμιακής εντάσεως κεφαλαίου όσο και το πρόβλημα του προσδιορισμού των διεθνών τιμών, ο Ricardo δείχνει ότι ο διεθνής καπιταλιστικός καταμερισμός της εργασίας δύναται να αντιστρέφει την συνεπεία της επισώρευσης συνεχή μείωση του ποσοστού κέρδους και συνεπάγεται, για όλα τα συμμετέχοντα έθνη, την αύξηση της μάζας των διαθέσιμων αξιών χρήσης. Αυτά σημαίνουν, στα πλαίσια της εποχής του, ότι, πρώτον, η διαμόρφωση ευνοϊκότερων όρων αξιοποίησης του κεφαλαίου στην Αγγλία προϋποθέτει την εισαγωγή «σίτου» (εν γένει μισθιακών εμπορευμάτων) από το εξωτερικό, δεύτερον, μια τέτοια εξέλιξη είναι προς το συμφέρον όλων των τάξεων και των εθνών, εξαιρουμένης της «μη παραγωγικής τάξης» των γαιοκτημόνων, η οποία έχει βάσιμους λόγους να αντιτίθεται σ' αυτήν, και, επομένως, τρίτον, η πρωτεύουσα αντίθεση είναι αυτή μεταξύ των γαιοκτημόνων και όλης της υπόλοιπης ανθρωπότητας (καίτοι φαίνεται από δύο επιστολές του στον McCulloch και τον Trower, το 1820, ότι ο Ricardo δεν δέχεται το τελευταίο συμπέρασμα, το οποίο του είχε καταλογίσει ο Malthus, στη πραγματικότητα θεμελιώνεται στη θεωρία του και, επίσης, η προσεκτική ανάγνωση αυτών των επιστολών δείχνει ότι δεν το αρνείται πραγματικά). Ας τονισθεί, τέλος, ότι το μήνυμα του Ricardo έχει ιδεολογικό χαρακτήρα και υπό την εξής έννοια: σε μια σειρά εργασιών που βασίστηκαν στην –κατά Μηλιό/Οικονομάκη/ Λαπατσιώρα– «κοινή θεωρία» του Sraffa και σε μία άλλη σειρά εργασιών που άσκησαν εμμενή κριτική σ' αυτήν τη θεωρία (και έτσι την προϋποθέτουν) αποδείχτηκε ότι όλα τα προαναφερθέντα πορίσματα της ρικαρδιανής θεωρίας του εξωτερικού εμπορίου είναι εσφαλμένα (συμπεριλαμβανομένου του νόμου του συγκριτικού πλεονεκτήματος), αφενός διότι δεν θα ήταν δυνατόν να εξαχθούν χωρίς την υπόθεση της ενιαίας τιμιακής εντάσεως κεφαλαίου, την υπόθεση της απλής παραγωγής, και το μη προσδιορισμό των διεθνών τιμών και αφετέρου διότι η απόδειξη της ανεξαρτησίας του ποσοστού κέρδους από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής των μη μισθιακών εμπορευμάτων είναι εσφαλμένη (Steedman, [1979] 1993, 1979, Σταμάτης [1979] 1992, Κεφ. 1, [1984] 1992, Κεφ. 4, Μαριόλης, 1993, Κεφ. 10, 1994, Mariolis, 2000, 2001, 2002).

2. Ο «θεωρητικός λόγος» που αναφέρεται στην «Εισαγωγή», δηλ. τα περί «αδυναμίας του Ricardo να συμβιβάσει τη θεωρία της αξίας με τη θέση ότι το ποσοστό κέρδους της οικονομίας, άρα και κάθε επιχείρησης, τείνει προς μια ενιαία μέση τιμή», είναι βάσιμος και, πράγματι, καθοριστικός. Ωστόσο, αποδίδεται εξαιρετικά απλουστευτικά (τουλάχιστον) και ελλειπτικά. Απλουστευτικά, διότι δεν δικαιούμαστε να ομιλούμε απλώς περί «αδυναμίας του Ricardo», όταν έχουμε στη διάθεσή μας τα Μέρη 4-6 του Κεφ. 1 των «Principles» (τουλάχιστον, για να μην αναφερθούμε σε άλλα γραπτά του) στα πλαίσια των οποίων αναπτύσσεται μια πρωτοπόρα (ασύλληπτη, τολμούμε να πούμε, για την εποχή της) ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στις αξίες και τις τιμές παραγωγής, καθώς επίσης και των σχέσεων ανάμεσα στις τιμές παραγωγής και τις μεταβλητές κατανομής του εισοδήματος³⁶. Επίσης, διότι η «αδυναμία του Ricardo» οφείλει να συσχετισθεί με την αναζήτησή του (την οποία δεν εγκατέλειψε σε όλη τη διάρκεια της ζωής του) «περί ενός αμετάβλητου μέτρου των αξιών». Χωρίς αυτόν τον συσχετισμό, για τον οποίο η «Εισαγωγή» δεν λέει το παραμικρό, το έργο του Ricardo, η μαρξική θεωρία της αξίας και η (επανα-) προσέγγιση του Ricardo που επεξεργάστηκε ο Sraffa (όπως επίσης και η βασική θεωρητική κατασκευή του τελευταίου στο «Παραγωγή Εμπορευμάτων», ήγουν το «πρότυπο εμπόρευμα» και το «πρότυπο σύστημα») παραμένουν θεμελιωδώς ακατανόητα. Επ' αυτών οι συγγραφείς έχουν πολλά να διδαχθούν από το Κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο: «Η ανάλυση της σημασίας της σραφφαϊκής τυποποίησης για τη σχέση του Sraffa με τον Ricardo και τον Marx», στο Σταμάτης, [1984] 1992. Επιτέλους, ας το διαβάσουν³⁷... Παράλληλα, η απόδοση του προαναφερθέντος «θεωρητικού λόγου» είναι ελλειπτική, διότι κατ' αρχάς δεν είναι ευθεία: αντί να επισημάνουν ότι το όλο ζήτημα τίθεται από το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι οι τιμές παραγωγής των εμπορευμάτων και αποκλίνουν ποσοτικά από τις αξίες τους και είναι ασύμμετρες μ' αυτές, ή, ισοδύναμα, ότι οι τιμές παραγωγής βρίσκονται σε σχέση ποσοτικής

36. Ας σημειωθεί ότι η ρικαρδιανή ανάλυση των λεγόμενων «αντιδράσεων των τιμών» (Μέρος 6, Κεφ. 1 των «Principles») βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην ορθή λύση του προβλήματος (όπως αυτή προσεγγίστηκε κατά πρώτον από τον Sraffa, 1985, Κεφ. 3, δόθηκε από τον Σταμάτη, [1988] 1995, και ολοκληρώθηκε από τους Βουγιουκλάκη/Μαριόλη, 1992, §3, και Μαριόλη, 1995, 1997) απ' ό,τι η αντίστοιχη μαρξική (Κεφ. 9-12 στον IIIο τόμο του «Κεφαλαίου»).

37. Εάν ενδιαφέρονται για τις σύγχρονες νεορικαρδιανές σχετικές θέσεις, οι οποίες πλέον δεν αποκλίνουν και τόσο πολύ απ' αυτές του Σταμάτη, τουλάχιστον όσον αφορά στη σραφφαϊκή συμβολή, ας ανατρέξουν στους Kurz/Salvadori, 1998, Κεφ. 7.

αναλογίας με τις αντίστοιχες αξίες μόνον όταν η τιμιακή ένταση του κεφαλαίου είναι σε όλους τους τομείς ίση (συνθήκη που είναι εξωπραγματική), οι συγγραφείς ομιλούν περί «αδυναμίας συμβιβασμού». Διαφαίνεται, ωστόσο, ότι και οι ίδιοι κάπου νοιώθουν τον ελλειπτικό χαρακτήρα της διατύπωσης τους³⁸ και γι' αυτό αναγκάζονται να προσφύγουν σ' ένα αριθμητικό παράδειγμα και, εν συνεχεία, να το σχολιάσουν (βλ. σσ. 34-7, τις οποίες δεν είναι δυνατόν, χάριν συντομίας, να παραθέσουμε εξ ολοκλήρου εδώ). Ατυχώς, τόσο το απλούστατο αυτό παράδειγμα όσο και ο σχολιασμός του είναι εσφαλμένοι και ανακριβείς. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς θεωρούν «δύο επιχειρήσεις» (την 1 και την 2) και υποθέτουν ότι: i) κάθε μία αναλώνει την ίδια, έστω ίση με v , ποσότητα άμεσης - ζωντανής (και απλής, δηλ. ομοιογενούς) εργασίας και, συνεπώς, οι ονομαστικοί μισθοί (σε αξίες αποτιμημένοι) που αυτές καταβάλλουν είναι μεταξύ τους ίσοι (και ίσοι, έστω, με μ). ii) Η περίοδος παραγωγής είναι ενιαία για τις δύο επιχειρήσεις (ίση, έστω, με ένα έτος) και οι μισθοί προκαταβάλλονται εξ ολοκλήρου στην αρχή της περιόδου παραγωγής. iii) Το σε αξίες αποτιμημένο προκαταβεβλημένο κεφάλαιο της επιχείρησης 1 ισούται, έστω, με K , ενώ αυτό της επιχείρησης 2 ισούται με $2K$. iv) Κατά τη διάρκεια μίας περιόδου παραγωγής φθείρεται, σε κάθε επιχείρηση, το ίδιο ποσοστό του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου της και, έστω, ότι αυτό ισούται με 10%. Βάσει αυτών, συμπεραίνουν ότι, πρώτον, «σύμφωνα με τη ρικαρδιανή θεωρία της αξίας, το ετήσιο προϊόν και των δύο επιχειρήσεων (άρα και τα έσοδά τους) θα πρέπει να είναι ίσης αξίας (v , που αντιστοιχεί στην αξία που παρήχθη από v ώρες απλής εργασίας)» και, έτσι, δεύτερον, οι δύο αυτές επιχειρήσεις δεν θα έχουν τα ίδια ετήσια ποσοστά κέρδους (r_1, r_2), διότι ισχύει (σελ. 35):

$$r_1 = (v - \mu - 0.1K) / (K + \mu) \quad (2)$$

$$r_2 = (v - \mu - 0.2K) / (2K + \mu) \quad (3)$$

Άρα, τρίτον, για να ίσχυε $r_1 = r_2$ θα έπρεπε η αξία του παραγόμενου από τη δεύτερη επιχείρηση προϊόντος να ήταν μεγαλύτερη από την αξία του παραγόμενου από την πρώτη επιχείρηση προϊόντος, δηλ. $v_2 > v_1 = v$, πράγμα, όμως, που «θα παραβίαζε τη ρικαρδιανή θεωρία της αξίας» (σελ. 35).

38. Αντιπαρερχόμαστε την αδυναμία διάκρισης ενδοκλαδικού - διακλαδικού ανταγωνισμού που υποδηλώνει η διατύπωση των συγγραφέων (σελ. 34) περί της τάσης διαμόρφωσης ενός ενιαίου ποσοστού κέρδους «μέσα από τον ανταγωνισμό και τη διαρκή μετακίνηση κεφαλαίων από τους κλάδους χαμηλού στους κλάδους υψηλού ποσοστού κέρδους» (υπογρ. δική μου - Θ.Μ.).

Είναι ξεκάθαρο ότι οι τύποι (2), (3) των συγγραφέων προϋποθέτουν ότι το ν συμβολίζει την αξία του *ακαθάριστου* προϊόντος των δύο επιχειρήσεων. Από τα δεδομένα, όμως, του παραδείγματός τους είναι αδύνατον να συναχθεί ότι οι δύο επιχειρήσεις παράγουν ένα *ίσης* αξίας *ακαθάριστο* προϊόν³⁹. Αυτό που συνάγεται είναι ότι οι δύο επιχειρήσεις παράγουν ένα *ίσης* αξίας *καθαρό* προϊόν, του οποίου η αξία ισούται με ν . Ως εκ τούτου, αντί για τους τύπους (2), (3), ισχύουν οι ακόλουθοι:

$$r_1 = (\nu - \mu) / (K + \mu) = [(\nu - \mu) / \mu] / [(K / \mu) + 1] \quad (2a)$$

$$r_2 = (\nu - \mu) / (2K + \mu) = [(\nu - \mu) / \mu] / [(2K / \mu) + 1] \quad (3a)$$

από τους οποίους έπεται ότι η διαφορά των δύο ποσοστών κέρδους (όταν είναι *θετικά*⁴⁰) ανάγεται στη διαφορά των αξιακών εντάσεων κεφαλαίου στις δύο επιχειρήσεις. Επίσης, έπεται ότι τα περί φθοράς κεφαλαίου και ότι η εισαγωγή του συμβόλου ν είναι περιττά για το συγκεκριμένο αυτό παράδειγμα. Ωστόσο, σε γενικότερες περιπτώσεις όχι μόνον δεν είναι περιττά, αλλά έχουν και κρίσιμο χαρακτήρα: Έστω, λοιπόν, ένα σύστημα *παραγωγής εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων*, το οποίο είναι κλειστό (δεν έχει σχέσεις με άλλα συστήματα), και χρησιμοποιεί πάγιο και κυκλοφορούν κεφάλαιο. Υποθέτουμε, επίσης, ότι: i) η εργασιακή δύναμη είναι ομοιογενής, ii) ορισμένα εμπορεύματα δύνανται να μην εισέρχονται, ούτε άμεσα ούτε έμμεσα, στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης (δηλ. να είναι μη αναπαραγωγικά κατά Marx), iii) η περίοδος παραγωγής είναι ενιαία για όλα τα εμπορεύματα, iv) οι μισθοί καταβάλλονται εξ ολοκλήρου στην αρχή της περιόδου παραγωγής, v) κατ' αρχάς δεν τίθεται ζήτημα επιλογής μεθόδων - διαδικασιών παραγωγής (οπότε και ύπαρξης *ρικαρδιανού τύπου* γαιοπροσόδου), ενώ όλες οι διαδικασίες είναι γραμμικές, vi) δεν υφίστανται ενδιάμεσες εισροές - εκροές, vii) δεν υφίστανται μη αναπαραγόμενες εισροές, viii) υφίσταται μόνον απλή παραγωγή, τόσο με την πλατειά όσο και με τη στενή έννοια (οπότε θα *πραγματευθούμε την ύπαρξη παγίου κεφαλαίου με απλουστευτικό τρόπο και όχι ως ειδική περί-*

39. Σ' αυτό το ζήτημα και σε ορισμένα σχετικά σχόλια της «Εισαγωγής» (σσ. 35-7) θα επανέλθουμε.

40. Η πρόταση ότι οι τιμές παραγωγής είναι ίσες ή ανάλογες των αντιστοίχων αξιών όταν το ποσοστό κέρδους είναι μηδέν, είναι γνωστή τουλάχιστον από το 1898 (Dmitriev). Αποδείχτηκε, επίσης, και διερευνήθηκε σ' ένα γενικότερο πλαίσιο από τον Sraffa, 1985, Κεφ. 3. Σ' αυτό θα επανέλθουμε, ενώ προς το παρόν σημειώνουμε ότι πρόκειται για μια περίπτωση που δεν αναφέρεται στην «Εισαγωγή».

πτωση ύπαρξης σύνθετης παραγωγής, όπως ο *Sraffa* στην κατά *Μηλιό et al.* «χυδαία θεωρία του»), ix) υφίσταται πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου, x) οι τεχνικοοικονομικές συνθήκες είναι τέτοιες που εγγυώνται την ύπαρξη οικονομικά σημαντικών τιμών για όλες τις υπό θεώρηση μεταβλητές του συστήματος (σημειώνεται ότι οι συνθήκες αυτές δύνανται να προσδιορισθούν επακριβώς, αλλά δεν θα ασχοληθούμε μ' αυτό). Βάσει όλων αυτών έπεται κατ' αρχάς ότι για τις τιμές παραγωγής του συστήματος ισχύει το εξής:

$$p = pAr + pB + w\ell(1 + r) \quad (4)$$

όπου $p (> 0)$ το $1 \times n$ διάνυσμα των τιμών παραγωγής ($n > 1$), $A \equiv [\alpha_{ij}] (\geq 0)$ η $n \times n$ μήτρα των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής ($i, j = 1, 2, \dots, n$), $B \equiv [\beta_{ij}] (\geq 0)$ η $n \times n$ μήτρα των φθαρέντων μέσων παραγωγής, $r (\geq 0)$ το ανά περίοδο παραγωγής ποσοστό κέρδους, $w (\geq 0)$ το ονομαστικό ωρομίσθιο, $\ell \equiv [\ell_j] (> 0)$ το $1 \times n$ διάνυσμα των εισροών σε εργασία. Εάν υποθέσουμε τώρα, απλοποιώντας τα πράγματα (και επιλέγοντας μεταξύ εναλλακτικών δυνατοτήτων), ότι στον κλάδο - διαδικασία παραγωγής j όλα τα χρησιμοποιούμενα μέσα παραγωγής φθείρονται με τον ίδιο ρυθμό, ο οποίος ισούται, έστω, με $\delta_j\%$ (> 0) ανά περίοδο παραγωγής, τότε θα ισχύει: $B = A\delta$, όπου $\delta \equiv [\delta_j]$ η $n \times n$ διαγώνια μήτρα των εν λόγω ρυθμών φθοράς (δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε *a priori* ότι $\delta_1 = \delta_2 = \dots = \delta_n$). Στην περίπτωση αυτή, επομένως, το σύστημα (4) λαμβάνει τη μορφή:

$$p = pAr + pA\delta + w\ell(1 + r) \quad (5)$$

ενώ για το $1 \times n$ διάνυσμα των αξιών των εμπορευμάτων, έστω $\omega (> 0)$ αυτό, ισχύει εξ ορισμού το εξής:

$$\begin{aligned} \omega &\equiv \omega B + \ell \Rightarrow \\ \omega &= \omega A\delta + \ell \Rightarrow \omega = \ell[I - A\delta]^{-1} \end{aligned} \quad (6)$$

όπου I η $n \times n$ μοναδιαία μήτρα. Τέλος, εάν συμβολίσουμε με $X (> 0)$ το $n \times 1$ διάνυσμα των επιπέδων λειτουργίας των διαδικασιών του συστήματος (άρα το IX συμβολίζει το ακαθάριστο προϊόν του συστήματος) και με Y το -ας υποθέσουμε, εδώ, (ημι-) θετικό- $n \times 1$ διάνυσμα του καθαρού προϊόντος του, τότε ισχύουν ως γνωστόν τα εξής (βλ. και την (6)):

$$\begin{aligned} (IX) &\equiv BX + Y = (A\delta)X + Y \Rightarrow \\ Y &= [I - A\delta]X \end{aligned} \quad (7)$$

$$X = [I - A\delta]^{-1}Y \quad (8)$$

$$\ell X \equiv \omega Y \quad (9)$$

Ας εξετάσουμε τώρα πότε οι τιμές παραγωγής δύνανται να είναι ίσες ή ανάλογες των αντιστοίχων αξιών, δηλ. πότε τα διανύσματα p και ω είναι ίσα ή, αντιστοίχως, συγγραμμικά. Από τις (5) έως και (9) εξάγεται ότι αυτό συμβαίνει μόνον στις ακόλουθες περιπτώσεις:

Περίπτωση πρώτη: όταν $r = 0$, διότι προκύπτει:

$$p = w\omega \quad (10)$$

Εάν μάλιστα οι σχετικές τιμές έχουν τυποποιηθεί δια της εξίσωσης της τιμής οποιουδήποτε απλού ή σύνθετου εμπορεύματος με την αξία του, εάν δηλαδή έχει εισαχθεί η εξίσωση τυποποίησης (όπου ϕ το $n \times 1$ διάνυσμα του τυπικού εμπορεύματος):

$$p\phi = \omega\phi \quad (11)$$

τότε προκύπτει $w = 1$ και οι τιμές παραγωγής ισούνται με τις αξίες. Αυτή η γνωστή σε όλους και τετριμμένη περίπτωση δεν μπορεί να αναπαραχθεί από τους τύπους (2), (3) της «Εισαγωγής», πράγμα που δεν μπορεί παρά να υποδεικνύει το εσφαλμένον τους (Πιο συγκεκριμένα για να μπορούσε, στο παράδειγμα της «Εισαγωγής», να ισχύει $r_1 = r_2 = 0$, θα έπρεπε να ίσχυε $0.1K = 0.2K$, πράγμα αδύνατον όταν $K \neq 0$, ή να είχε υποτεθεί ένας διαφορετικός ανά επιχείρηση ρυθμός φθοράς του παγίου κεφαλαίου, και μάλιστα ρυθμοί που βρίσκονται σε συγκεκριμένη σχέση. Όμως, η ισχύς της (10) δεν εξαρτάται, όπως είδαμε, από τη μήτρα δ).

Περίπτωση δεύτερη: όταν $A = 0$ (δεν υπάρχουν μέσα παραγωγής κι επομένως όλο το κεφάλαιο είναι κυκλοφορούν και συνίσταται σε μισθούς), διότι προκύπτει:

$$\omega = \ell \quad (12)$$

$$p = w\ell(1 + r) = w\omega(1 + r) \quad (13)$$

Εάν μάλιστα οι τιμές έχουν τυποποιηθεί δια της (11), τότε προκύπτει:

$$w = 1 / (1 + r) \quad (14)$$

και οι τιμές παραγωγής ισούνται με τις αξίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή ακριβώς η περίπτωση χρησιμοποιείται, χάριν απλούστευσης, από τους Pasinetti, 1960, και Casarosa, 1978, κατά την έκθεση του ρικαρδιανού συστή-

ματος⁴¹, και επειδή υποθέτουν κατ' αρχάς την παραγωγή δύο μόνων εμπορευμάτων (εκ των οποίων, το 1 είναι το μόνο μισθιακό εμπόρευμα, ο «σίτος», και το 2 είναι ένα «εμπόρευμα πολυτελείας», ο «χρυσός», το οποίο λειτουργεί και ως τυπικό εμπόρευμα), οπότε ισχύει $w = p_1 \bar{d}_1 = \omega_1 \bar{d}_1$ (όπου p_1 η μοναδιαία τιμή του «σίτου», ω_1 η μοναδιαία αξία του, όταν δεν καταβάλλεται γαιοπρόσοδος, και $\bar{d}_1$ το «ωρομίσθιο επιβίωσης»), έπεται ότι η (14) γράφεται ως εξής:

$$\omega_1 \bar{d}_1 = 1/(1+r) \quad (15)$$

Γι' αυτό ακριβώς λέγαμε ότι –πλην των μεταβατικών καταστάσεων του συστήματος, όπου το πραγματικό ωρομίσθιο ανέρχεται και κατέρχεται ισοπόσως και το ω_1 είναι σταθερό– το ρικαρδιανό σύστημα δεν χαρακτηρίζεται από την αντίστροφη σχέση πραγματικού ωρομισθίου - ποσοστού κέρδους αλλά από την αντίστροφη σχέση $w - r$, στα πλαίσια της οποίας το r μειούται λόγω της αύξησης του w και το w αυξάνεται λόγω της διαχρονικής αύξησης του ω_1 (το $\bar{d}_1$ είναι εξ ορισμού αμετάβλητο). Πώς είναι δυνατόν να αυξάνεται το ω_1 ; Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι στο ρικαρδιανό σύστημα ο «σίτος» παράγεται υπό φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας (χάριν συντομίας, αυτήν την πτυχή του συστήματος δεν θα την απεικονίσουμε ακόμα ρητά) και συνεπώς ότι η μοναδιαία τιμή του p_1 ($= \omega_1$) ισούται με την ενσωματωμένη στην «τελευταία» παραγόμενη μονάδα «σίτου» ποσότητα εργασίας. Αυτή δε η ποσότητα εργασίας αυξάνεται με την παραγωγή κάθε επιπρόσθετης μονάδας «σίτου» και έτσι η –συνεπεία της επισώρευσης κεφαλαίου– αύξηση της παραγωγής οδηγεί το ω_1 σε συνεχή αύξηση. Όταν, τέλος, το ω_1 λάβει την τιμή $1/\bar{d}_1$, το r μηδενίζεται (ρικαρδιανή στάσιμη κατάσταση).

Περίπτωση τρίτη: όταν, και μόνον όταν, όλοι οι κλάδοι του συστήματος έχουν την ίδια τιμιακή ένταση κεφαλαίου, δηλ. όταν ισχύει:

$$(pA_j)/\ell_j = \gamma, \quad \forall j \quad (16)$$

όπου A_j η j στήλη της μήτρας A και γ θετικός πραγματικός αριθμός.

Απόδειξη. Από τις (5) έως και (9) προκύπτει ότι:

$$r = [(pY/w\omega Y) - 1] / [(pAX/w\ell X) + 1] \quad (17)$$

41. Για μία γενικότερη έκθεση, βλ. Morishima, 1989. Ωστόσο, ορισμένα θεμελιώδη σημεία της είναι ελεγχόμενα (βλ. Kurz/Salvadori, 1998, Κεφ. 8). Αργότερα, θα αναπτυχθεί και στα πλαίσια του παρόντος μια γενικότερη έκθεση.

Άρα, όταν ισχύει η (16) έπεται ότι ισχύει:

$$(pY/\omega Y) = r\gamma + w(1+r) \equiv \varepsilon, \quad \forall Y \quad (18)$$

και συνεπώς ότι:

$$(p_1/\omega_1) = (p_2/\omega_2) = \dots = (p_n/\omega_n) = \varepsilon \quad (19)$$

Αντιστρόφως, τώρα, όταν ισχύει $p = \zeta\omega$, με $r > 0$, όπου ζ θετικός πραγματικός αριθμός, τότε από τις (5), (6), προκύπτει:

$$\zeta\omega A = [(\zeta - w(1+r))/r]\ell \quad (20)$$

ό.έ.δ.

Όταν, δεδομένης της (16), οι σχετικές τιμές έχουν τυποποιηθεί δια της (11), τότε προκύπτει:

$$w = (1 - r\gamma)/(1 + r) \quad (21)$$

όπου, όπως εύκολα αποδεικνύεται, το γ είναι η Perron-Frobenius ιδιοτιμή της μήτρας $C \equiv [I - A\delta]^{-1}A$ και το ℓ είναι το αντίστοιχο αριστερό ιδιοδιάνυσμα αυτής⁴². Ας δούμε, τώρα, τι συμβαίνει όταν, όπως στο παράδειγμα των «δύο επιχειρήσεων» της «Εισαγωγής», υποτεθεί ένας ενιαίος ρυθμός φθοράς του κεφαλαίου ($\delta_1 = \delta_2 = \dots = \delta_n \equiv \delta^*$ και, επιπλέον, ότι οι «επιχειρήσεις» χρησιμοποιούν την ίδια ποσότητα άμεσης εργασίας ($\ell X^1 = \ell X^2 = \dots = \ell X^n$, όπου IX^j το έχον μόνον την j συνιστώσα του θετική διάνυσμα του ακαθάριστου προϊόντος της «επιχείρησης» j). Όπως είδαμε, οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι τα ακαθάριστα προϊόντα των «επιχειρήσεων» είναι ίσης αξίας ($\omega X^1 = \omega X^2 = \dots = \omega X^n$). Από την (9) προκύπτει, όμως, ότι για να ισχύουν αυτοί οι ισχυρισμοί θα πρέπει να ισχύει $\omega = \ell$, η οποία με τη σειρά της (όπως εύκολα εξάγεται από την προηγηθείσα ανάλυσή μας) ισχύει όταν είτε $A = 0$ (οπότε έχουμε αναλογία τιμών - αξιών!) είτε $\delta^* = 0$ (ήτοι, το πάγιο κεφάλαιο δεν φθείρεται!). Αντιστρόφως, όταν στα πλαίσια των προϋποθέσεων του παραδείγματος των συγγραφών αξιώνουμε να υπάρχει αναλογία τιμών - αξιών (δηλ. την ισχύ της (16)), τότε –ακριβώς επειδή έχει υποτεθεί ένας ενιαίος θετικός ρυθμός φθοράς του παγίου κεφαλαίου– προκύπτει ότι το ℓ είναι αριστερό Perron-Frobenius ιδιοδιάνυσμα της μήτρας A και συνεπώς (επειδή έχει υποτεθεί ότι οι «επιχειρή-

42. Όπως είναι αναμενόμενο η (14) ενέχεται στην (21) ως ειδική περίπτωση ($A = 0 \Rightarrow \gamma = 0$) και η $w = 1$ (που εξάγεται από την (10)) ως μεμονωμένη τιμή της ($r = 0$). Διαπιστώνουμε, τέλος, ότι οι ρυθμοί φθοράς του παγίου κεφαλαίου έχουν, λοιπόν, ιδιαίτερη σημασία, διότι

σεις» χρησιμοποιούν την ίδια ποσότητα άμεσης εργασίας) ότι ο ισχυρισμός περί της ίσης αξίας των ακαθάριστων προϊόντων των «επιχειρήσεων» καθίσταται αληθής! Συμπέρασμα: όταν το παράδειγμα των συγγραφέων είναι συνολικά συνεκτικό, τότε υπάρχει αναλογία τιμών - αξιών, ενώ όταν δεν υπάρχει αναλογία τιμών - αξιών, τότε το παράδειγμα δεν είναι συνολικά συνεκτικό! Και να σκεφθεί κανείς ότι ο Μηλός, που το κατασκεύασε για να μας κάνει κατανοητή την «αδυναμία του Ricardo», το τυπώνει (αναλλοίωτο) για τρίτη κατά σειρά φορά στην «Εισαγωγή». Η πρώτη φορά ήταν στην επιθεώρηση που διευθύνει (βλ. *Θέσεις*, 70 (2000), σσ. 146-7, υποσ. 14) και η δεύτερη στην Εισαγωγή που έγραψε ως επιστημονικός επιμελητής στην πρόσφατη ελληνική έκδοση του «Πλούτου των Εθνών» (εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2000, βλ. σσ. 22-3, υποσ. 13).

Περαιτέρω, ας εξετάσουμε εν συντομία πώς εισέρχεται, *επί της ουσίας*, η ρικαρδιανού τύπου γαιοπρόσοδος στο περιγραφόμενο από την (5) σύστημά μας και ας δεχθούμε, χάριν απλούστευσης, την ύπαρξη ενιαίου θετικού ρυθμού φθοράς δ^* . Έστω ότι η καταβολή γαιοπροσόδου ενέχεται –ας υποθέσουμε– μόνον στην παραγωγή του εμπορεύματος 1, το οποίο, επιπλέον, είναι μισθιακό. Αυτό σημαίνει, προφανώς, ότι υφίσταται –πλην του συστήματος (5)– άλλη μια εξίσωση (τουλάχιστον μία – αλλά θα δεχθούμε μόνον μία), η οποία έχει ως εξής:

$$p_1 = (p_1 \alpha'_{11} + p_2 \alpha'_{21} + \dots + p_n \alpha'_{n1}) (\delta^* + r) + w \ell'_1 (1 + r) + \pi_1 \quad (22)$$

όπου $\pi_1 (> 0)$ η ονομαστική συνολική γαιοπρόσοδος ανά μονάδα παραγόμενου από τη διαδικασία $\alpha'_1 \equiv [\alpha'_{11}, \dots, \alpha'_{n1}, \ell'_1]$ εμπορεύματος 1. Τα p , w , r προσδιορίζονται από το (5) και μια εξίσωση τυποποίησης, ενώ το π_1 προσδιορίζεται από την (22) και η θετικότητά του υποδηλώνει ότι η συνολική (στο σύστημα) ζήτηση για το εμπόρευμα 1 δεν δύναται να ικανοποιηθεί εξ ολοκλήρου από την συγκριτικά πιο αποδοτική - κερδοφόρα⁴³ διαδικασία α'_1 και, ως εκ τούτου, τίθεται σε λειτουργία και η λιγότερο αποδοτική διαδικασία $\alpha_1 \equiv [\alpha_{11}, \dots, \alpha_{n1}, \ell_1]$. Ειδικότερα, το σύστημα, στον Ricardo, εξελίσσεται ως εξής: «Αρχικά» το σύστημα βρίσκεται σε ισορροπία και λειτουργεί, ως πιο κερδοφόρα, μόνον η α'_1 , η οποία δεν ενέχει, έτσι, γαιοπρόσοδο ($\pi'_1 \equiv 0$), σε συνδυασμό, φυ-

43. Όπως υποδείχθηκε κατά πρώτον από την J. Robinson και τον P. Sraffa, η λεγόμενη «αποδοτικότητα» είναι ένα οικονομικοτεχνικό μέγεθος, ήτοι η κατάταξη διαθέσιμων διαδικασιών ως προς την κερδοφορία τους εξαρτάται και από την κατανομή του εισοδήματος και δύναται να μεταβάλλεται μ' αυτήν κατά απρόβλεπτο τρόπο («reswitching phenomenon»).

σικά, με όλες τις διαδικασίες παραγωγής των υπολοίπων 2 έως n εμπορευμάτων. Αυτή η αρχική τεχνική, την οποία θα συμβολίζουμε $[A^* \delta^*, \ell']$, χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενιαίας εντάσεως κεφαλαίου (δηλ. ισχύει, κατ' αναλογία, η σχέση (16)) και, έτσι, από την ύπαρξη αναλογίας μεταξύ τιμών παραγωγής p' και αξιών w' (το «αρχικό», εξ υποθέσεως θετικό, ονομαστικό ωρομίσθιο θα συμβολίζεται με w' και το αντίστοιχο, εξ υποθέσεως θετικό, ποσοστό κέρδους με r'). Εάν δεχθούμε, τώρα, ότι η –συνεπεία της επισώρευσης κεφαλαίου– αύξηση της ζήτησης για το εμπόρευμα 1 δύναται να καλυφθεί μόνον δια της ταυτόχρονης λειτουργίας των διαδικασιών α_1 και α_1 , τότε αυτή η τελευταία διαδικασία θα τεθεί αναγκαστικά σε λειτουργία. Η εισαγωγή της, λοιπόν, οδηγεί το σύστημα σε μία νέα κατάσταση ισορροπίας, στα πλαίσια της οποίας οι τιμές, το ονομαστικό ωρομίσθιο και το ποσοστό κέρδους προσδιορίζονται, για αμετάβλητο και ίσο με το «ωρομίσθιο επιβίωσης» πραγματικό ωρομίσθιο, από την τεχνική $[A \delta^*, \ell]$ (και είναι, αντιστοίχως, p, w, r), ενώ το ύψος π_1 της γαιοπροσόδου προσδιορίζεται από την⁴⁴ (22). Συγκεκριμένα, αυτή η νέα κατάσταση (η οποία «αργότερα» θα (αυτο-) αναιρεθεί μέσω, και πάλι, της επισώρευσης κεφαλαίου) καλύπτεται θεωρητικά απ' αυτό που δυνάμεθα να αποκαλέσουμε «*Θεμελιώδες Θεώρημα του Ricardo*» (Θ.Θ.Ρ.): Εάν το εμπόρευμα 1 είναι και μη βασικό (à la Sraffa), τότε ισχύουν τα εξής:

$$w' \leq w, r' > r, \pi_1' (\equiv 0) < \pi_1, (1 >) w' < w \leq 1 \quad (23)$$

όπου w το $1/\chi_n$ διάνυσμα των ποσοτήτων εργασίας που έχουν ενσωματωθεί στις παραγόμενες μόνον από την τεχνική $[A \delta^*, \ell]$ μονάδες των εμπορευμάτων.

Απόδειξη. Δεδομένου ότι η διαδικασία α_1 είναι λιγότερο κερδοφόρα, στα πλαίσια της τεχνικής $[A^* \delta^*, \ell]$, έπεται ότι υπάρχει μία τουλάχιστον θετική (και αντιστοιχούσα σε θετικό ωρομίσθιο) τιμή του ποσοστού κέρδους, η r' , στην οποία ισχύουν (βλ. και την (6)) τα εξής:

$$\begin{aligned} p' &= p' A' (\delta^* + r') + w' \ell' (1 + r') \Rightarrow \\ p' &= w' \ell' (1 + r) [I - A' (\delta^* + r')]^{-1} \end{aligned} \quad (24)$$

$$p' \leq p' A (\delta^* + r') + w' \ell (1 + r') \quad (25)$$

44. Ο «μισθωτής» και ο «βιομήχανος», τους οποίους είχε κατά νουν ο Ricardo στην αρχή του «Περί Κερδών» και στους οποίους ατυχώς παρέπεμπαν, όπως είδαμε, οι συγγραφείς «είναι» αυτός που λειτουργεί την α_1 και, αντιστοίχως, αυτός που λειτουργεί τη διαδικασία κ , $1 < \kappa \leq n$.

Δεδομένου ότι η (16) ισχύει –εξ υποθέσεως– πάντοτε, έπεται ότι:

$$\ell'A' = \lambda'\ell' \text{ και } \ell A = \lambda\ell \quad (26)$$

όπου λ' , λ οι Perron-Frobenius ιδιοτιμές της A' και, αντιστοίχως, της A . Συνεπώς, δεν μπορεί παρά να ισχύει:

$$\lambda' = \lambda \quad (27)$$

διότι, πρώτον, οι δύο μήτρες διαφέρουν μόνον κατά μία αφορούσα σε μη βασικό εμπόρευμα στήλη τους και, δεύτερον τα ℓ , ℓ' είναι θετικά. Από τις (5), (6) και (24) έως και (27) έπεται ότι:

$$\begin{aligned} p' &\leq w'\ell(1+r')[I-A(\delta^*+r')]^{-1} \Rightarrow \\ \ell' &\leq \ell \Rightarrow \omega' \leq \omega \Rightarrow \omega'_1 < \omega_1, \quad \omega'_\kappa = \omega_\kappa, \kappa = 2, \dots, n \end{aligned} \quad (28)$$

Έτσι, από τις (5), (24), (28), και δεδομένου ότι $w' = p'\bar{d}$ και $w = p\bar{d}$, όπου $\bar{d}$ το $n \times 1$ διάνυσμα του «πραγματικού ωρομισθίου επιβίωσης», έπεται ότι:

$$r' > r \quad (29)$$

ανεξαρτήτως του ποια ήταν η θετική τιμή r' του ποσοστού κέρδους, η οποία αντιστοιχούσε στην «αρχική» τεχνική. Επίσης, από τις (5) και (26) έως και (28) προκύπτουν τα ακόλουθα:

$$\begin{aligned} (p/w) &= \ell(1+r)[I-A(\delta^*+r)]^{-1} \geq \ell'(1+r)[I-A'(\delta^*+r)]^{-1} \Rightarrow \\ p[I-A'(\delta^*+r)] &\geq w\ell'(1+r) \Rightarrow \\ \pi_1 &> 0 \end{aligned} \quad (30)$$

Τέλος, όταν το τυπικό εμπόρευμα συντίθεται μόνον από τα εμπορεύματα κ ($\kappa = 2, \dots, n$), τότε οι απόλυτες τιμές όλων αυτών των εμπορευμάτων ισούνται (όπως εξάγεται από τις (5), (24)) με τις αμετάβλητες αξίες τους, ενώ η απόλυτη τιμή του εμπορεύματος 1 ισούται στην «αρχική» κατάσταση με ω'_1 (δηλ. με την αξία του) και στη νέα κατάσταση με ω_1 , μέγεθος, το οποίο, προφανώς, δεν εκφράζει την αξία του⁴⁵. Ως εκ τούτου, ισχύει⁴⁶:

$$w' < w \leq 1 \quad (31)$$

ό.έ.δ.

45. Το εμπόρευμα 1 παράγεται από δύο διαφορετικές διαδικασίες και, έτσι, η ενσωματωμένη στις επιμέρους μονάδες του ποσότητα εργασίας είναι διαφορετική.

46. Ο αναγνώστης θα παρατήρησε ότι: α) το «Θεμελιώδες Θεώρημα του Ricardo» δεν είναι, σε τελική ανάλυση, παρά το Θεώρημα του Okishio, 1961, με τη διαφορά ότι η τεχνολογική με-

Πόρισμα 1. Σε αντίθεση με ό,τι μας διδάσκει με κάθε ευκαιρία η «Εισαγωγή» (βλ. και Κεφ. 11), όπως άλλωστε και κάθε «κοινό» βιβλίο, στο ρικαρδιανό σύ-

ταβολή που υποτίθεται είναι εξαιρετικά απλής μορφής (βλ. (26) - (28)) και κυρίως συνίσταται σε μια απόλυτη χειροτέρευση των συνθηκών παραγωγής (χωρίς αυτό να σημαίνει, όμως, ότι $A \geq A'$), β) *ceteris paribus*, εάν το εμπόρευμα 1 ήταν βασικό ή εάν το εξ υποθέσεως μη βασικό εμπόρευμα 1 συμπεριλαμβανόταν στο τυπικό εμπόρευμα, τότε η κίνηση του συστήματος –σε αντίθεση με τον Ricardo– δεν θα λάμβανε χώρα επί μιας αμετάβλητης (κατά το πέρασμα από τη μία τεχνική στην άλλη) w - r καμπύλης, γ) *ceteris paribus*, εάν το εμπόρευμα 1 ήταν βασικό, τότε δεν θα υπήρχαν εμπορεύματα (όπως εδώ τα κ), τα οποία δύναται να θεωρηθεί ότι αντιστοιχούν στο ρικαρδιανό «αμετάβλητο μέτρο των αξιών και των τιμών», και δ) όπως συνάγεται από την (28) το εμπόρευμα 1 δεν είναι μόνον μη βασικό, αλλά και μη εισερχόμενο (από τεχνική άποψη) στην παραγωγή κανενός άλλου εμπορεύματος κ (συνεπώς σ' ένα γενικότερο, αλλά αυστηρά ρικαρδιανό, πλαίσιο πρέπει να υποτίθεται ότι η παραγωγή των εμπορευμάτων 1, 2, 3, ..., h , $h < n$, υπόκειται σε φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας και ότι αυτά τα μισθιακά εμπορεύματα δεν εισέρχονται από τεχνική άποψη στην παραγωγή των υπολοίπων $h - n$ εμπορευμάτων). Όλα αυτά (εξαιρουμένων τα περί σχέσεων με το Θεώρημα του Okishio) υποδηλώνουν με ακρίβεια, όχι τόσο τις ατέλειες του ρικαρδιανού συστήματος καθ' εαυτού, αλλά μάλλον τις πρόσθετες εκείνες ειδικές προϋποθέσεις (και άρα θεωρητικά αμφιλεγόμενες και εξωπραγματικές) με τις οποίες αυτό πρέπει να εφοδιασθεί προκειμένου να καταστεί δυνατή η παραγωγή όλων των βασικών προτάσεων του ιδίου του Ricardo (χάριν συντομίας δεν μπορούμε να επιμείνουμε στο ζήτημα – βλ. τις αναφερόμενες στην υποσ. 3 εργασίες). Σημειώνεται, τέλος, ότι όπως εύκολα εξάγεται, η αμετάβλητη ως προς την τεχνική w - r καμπύλη, η οποία ενέχεται στην κατασκευή αυτή, είναι η εξής:

$$w = [1 - \lambda(\delta^* + r)] / [(1 + r)(1 - \lambda\delta^*)] \quad (32)$$

όπου το μέγεθος $\lambda / (1 - \lambda\delta^*)$ εκφράζει την ενιαία και ως προς την τεχνική αμετάβλητη τιμιακή ένταση κεφαλαίου όλων των διαδικασιών που δεν ενέχουν γαιοπρόσοδο (για $A = A' = 0 \Rightarrow \lambda = 0$, έχουμε την περίπτωση των Pasinetti - Casarosa, όπου η ενιαία και αμετάβλητη ένταση κεφαλαίου ισχύει και για τις ενέχουσες γαιοπρόσοδο διαδικασίες). Συνεπώς, και επειδή ισχύει $w = p\bar{d} = \omega\bar{d}$, όπου μόνον η συνιστώσα ω_1 αυξάνεται με την επισώρευση, έπεται ότι (ανεξάρτητα από τη σύνθεση και το ύψος του $\bar{d}$) κάποια «στιγμή» θα ισχύσει $\omega\bar{d} = 1 (\Leftrightarrow r = 0)$ και συνεπώς, τότε, το καθαρό προϊόν θα κατανέμεται σε μισθούς και γαιοπρόσοδο. Έτσι, μπορεί να λεχθεί ότι και το λεγόμενο «Θεμελιώδες Μαρξικό Θεώρημα» των Dmitriev - Okishio - Morishima ($r \geq 0 \Leftrightarrow \omega\bar{d} \leq 1$) ενέχεται στο ρικαρδιανό σύστημα (για την απόδειξη της μη γενικής ισχύος του Θ.Μ.Θ., βλ. Μαριόλης, 1998, §6, 1999, Mariolis, 2001b, 2001c). Θα σπεύσουν, βέβαια, να μας αντιτείνουν ότι ενέχεται στην πιο τετριμμένη - ταυτολογική μορφή του, επειδή υφίσταται αναλογία τιμών - αξιών. Επαναλαμβάνουμε ότι αυτή η άποψη είναι εσφαλμένη, διότι, όταν η γαιοπρόσοδος είναι θετική, το $p = \omega$ δεν είναι το διάνυσμα των αξιών και έτσι το $\omega\bar{d}$ δεν είναι η αξία του πραγματικού ωρομισθίου. Άλλωστε, εάν ήταν, τότε ο Ricardo θα είχε καταρρίψει από το 1817 το Θ.Μ.Θ.: στο

στημα οι τιμές παραγωγής δεν είναι ανάλογες ή ίσες των ποσοτήτων ενσωματωμένης εργασίας, αλλά των ποσοτήτων εργασίας που έχουν ενσωματωθεί σ' εκείνες ακριβώς τις μονάδες των εμπορευμάτων που έχουν παραχθεί μέσω της λιγότερο αποδοτικής - κερδοφόρας διαδικασίας παραγωγής (αυτές οι διαδικασίες δύνανται, προφανώς, να είναι περισσότερες από μία ανά εμπόρευμα). Το ποιες θα είναι κάθε φορά αυτές οι διαδικασίες καθορίζεται –κατά τρόπο σχετικά πεπλεγμένο– από την επισώρευση (η οποία συναρτάται θετικά με το ύψος του ποσοστού κέρδους), τον ενδοκλαδικό και το διακλαδικό ανταγωνισμό, την τεχνολογία (ως σύνολο όλων των διαθέσιμων διαδικασιών παραγωγής όλων των εμπορευμάτων), τη σύνθεση και το ύψος του «ωρομισθίου επιβίωσης», τη σχέση ανάμεσα στο ύψος πραγματικού ωρομισθίου και την προσφορά εργασίας, και τα χαρακτηριστικά της καταναλωτικής ζήτησης των μη μισθωτών⁴⁷.

Πόρισμα 2. Από τις σχέσεις που αναπτύξαμε στα πλαίσια του Θ.Θ.Ρ. προκύπτουν εύκολα τα εξής:

$$\pi'_\varepsilon = \pi_\varepsilon + (T' - T)r + (\pi_1 / \ell_1) \quad (33)$$

$$\pi_\varepsilon = 1 < \pi'_\varepsilon, \quad T < T' \quad (34)$$

όπου π_ε , T η τιμιακή παραγωγικότητα της εργασίας και η τιμιακή ένταση κεφαλαίου όλων των διαδικασιών που δεν ενέχουν γαιοπρόσοδο και π'_ε , T' , τα αντίστοιχα μεγέθη της διαδικασίας α'_1 . Συνεπώς, στα πλαίσια μιας μεταβατικής κατάστασης του συστήματος, η οποία ενέχει θετική γαιοπρόσοδο, το r συνδέεται κατ' ανάγκην αντιστρόφως, τόσο με το ύψος του πραγματικού (και ονομαστικού) ωρομισθίου (η σχέση τους προσδιορίζεται *μόνον* από την (5), χωρίς την παρεμβολή της (22)) όσο και με το π_1 (η σχέση τους προσδιορίζεται από τις (33), (34), οι οποίες εξάγονται από τις (5), (22)). Φυσικά, εάν όλο το

σύστημά του, όταν ισχύει $\bar{\omega}d = 1$, υφίσταται θετική γαιοπρόσοδος και, άρα, η ποσότητα της ενσωματωμένης στο υπερπροϊόν εργασίας δεν μπορεί παρά να είναι θετική (ένας ακριβής γενικός ορισμός και προσδιορισμός του ω δύναται να βασισθεί στο Μαριόλης, 1999, §7 και ιδίως Πρόταση 4). Κατά τα λοιπά, ας τονισθεί ότι ο Ricardo δεν συγκροτεί απλά και μόνον μια αλγεβρική συνθήκη (όπως το Θ.Μ.Θ.), αλλά επιχειρεί να συλλάβει το νόμο κίνησης του συστήματος, από τον οποίο απορρέει ο διαχρονικός προσδιορισμός του $p = \omega$, των αξιών και της κατανομής του εισοδήματος.

47. Είναι ξεκάθαρο ότι εδώ δεν πραγματευθήκαμε ρητά όλους αυτούς τους παράγοντες. Στο μέτρο των αναγκών της παρούσης, ωστόσο, η δράση τους –άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο– τέθηκε υπόψη.

κεφάλαιο συνίσταται σε μισθούς ($T' = T = 0$, περίπτωση Pasinetti - Casarosa), τότε το π_1 δεν εξαρτάται από την κατανομή μισθών - κερδών. Συνεπώς, και σε αντίθεση με ό,τι μας διδάσκει η «Εισαγωγή», δεν χρειάζεται να αγνοήσουμε τη γαιοπρόσοδο και τη φθορά των μέσων παραγωγής, προκειμένου να προσδιορίσουμε τον αντίστοιχο στις μεταβατικές καταστάσεις νόμο της κατανομής.

Πόρισμα 3. Το αριθμητικό παράδειγμα με τις «δύο επιχειρήσεις» του Μηλιού είναι ελεγχόμενο κι από άλλη μία άποψη. Επειδή δεν διευκρινίζει το εάν οι «δύο επιχειρήσεις» παράγουν ή όχι το ίδιο εμπόρευμα, ας δεχθούμε ότι παράγουν το ίδιο (οπότε η ακόλουθη της σχέσης (21) κριτική μας ακυρώνεται, διότι είχαμε δεχθεί την άλλη περίπτωση) και ότι (όπως δέχεται ο Μηλιός) δεν έχουν την ίδια τιμιακή ένταση κεφαλαίου. Αυτό όμως, εντός του ρικαρδιανού συστήματος, συνεπάγεται αναγκαστικά ότι η μία εκ των δύο (τουλάχιστον) επιχειρήσεων καταβάλλει γαιοπρόσοδο, και μάλιστα τέτοιου ύψους (βλ. τις σχέσεις (33), (34), θεωρώντας ότι η κατά Μηλιό «επιχείρηση 2» χαρακτηρίζεται από τα μεγέθη π_e , T) που τα ποσοστά κέρδους των «δύο επιχειρήσεων» είναι αναγκαστικά ίσα! Ως εκ τούτου, η μη εξίσωση των r_1 , r_2 που εντοπίζεται στην «Εισαγωγή» δύναται απολύτως να θεωρηθεί ως απλή συνέπεια του αυθαίρετου μηδενισμού (από τον Μηλιό) του π_1 και, έτσι, η «αδυναμία του Ricardo», την οποία ήθελε, δήθεν, να μας κάνει κατανοητή ο Μηλιός, υφίσταται μόνον ως αδυναμία του ιδίου του Μηλιού να την συλλάβει και να την εκθέσει⁴⁸.

48. Επειδή προτιμούμε να μας κατηγορήσουν, ενδεχομένως, για μακρυγορία, παρά για ανεπάρκεια, ας σημειώσουμε ότι υφίσταται και μια άλλη –μη αποκλειόμενη από τα δεδομένα του παραδείγματος– περίπτωση: οι «δύο επιχειρήσεις» παράγουν διαφορετικά εμπορεύματα, καμία «επιχείρηση» του συστήματος δεν καταβάλλει γαιοπρόσοδο, αλλά στο σύστημα παράγονται και άλλα εμπορεύματα (τουλάχιστον ένα ακόμα). Σε μια τέτοια περίπτωση, όμως, δύναται να ισχύει το εξής: οι τιμιακές εντάσεις κεφαλαίου αυτών, και μόνον αυτών, των «δύο επιχειρήσεων» είναι πάντοτε (δηλ. για κάθε τιμή του ποσοστού κέρδους) ίσες, αλλά οι τιμές παραγωγής δεν είναι (για κάθε $r > 0$) ανάλογες ή ίσες των αξιών. Με άλλα λόγια, το παράδειγμα των «δύο επιχειρήσεων» αστοχεί, (και) διότι είναι δυνατόν να έχουμε, ταυτοχρόνως, εξίσωση των δύο ποσοστών κέρδους ($r_1 = r_2$) σε συνθήκες ίσης έντασης κεφαλαίου ανάμεσα στις «δύο επιχειρήσεις» (και μόνον σ' αυτές) και μη ισχύος της «ρικαρδιανής θεωρίας της αξίας». Για να συμβαίνει αυτό θα πρέπει (αναγκαία και ικανή συνθήκη) τα εμπορεύματα των «δύο επιχειρήσεων» να σχετίζονται μεταξύ τους όπως ακριβώς σχετίζεται το πρότυπο εμπόρευμα του Sraffa με το τυπικό εμπόρευμα του Miyao, 1977, ή, γενικότερα, όπως ακριβώς σχετίζεται το πρότυπο εμπόρευμα του Βασιλάκη, [1982] 1992, με το τυπικό εμπόρευμα των Βουγιουκλάκη/Μαριόλη 1992, σσ. 170-4 (για την επέκταση αυτού του συσχετισμού: Mariolis, 1998), και για να υφίστανται τέτοιου είδους εμπορεύματα πρέ-

Δείξαμε, επομένως, καίτοι εν συντομία, σε τι συνίσταται το Σύστημα του Ricardo, και όποιος κατανοεί το περιεχόμενο και τη λογική του, καθώς επίσης και τα –μη ποτέ συγκαλυπτόμενα από τον ίδιο τον Ricardo– θεμελιώδη προβλήματα που αυτό αφήνει άλυτα, κατανοεί τόσο το μεγαλείο του όσο και τις βάσιμες (πρωτίστως: Marx, Dmitriev, Charasoff, Sraffa) και αβάσιμες (πρωτίστως: Jevons, Walras) προσπάθειες γενίκευσης ή/και υπέρβασής του, οι οποίες αναγκαστικά ακολούθησαν. Αυτό το Σύστημα εμπεριέχει ό,τι ήταν γόνιμο στη σμιθιανή θεωρία της αξίας, δεδομένου ότι θεμελιώνεται κατ' αρχήν στην οξεία κριτική της τελευταίας⁴⁹, και εν ενεργεία ή εν δυνάμει όλα τα κομβικά ζητήματα της οικονομικής επιστήμης, τα ζητήματα με τα οποία αναμετρήθηκαν οι Marx, Jevons, Walras, Dmitriev, Charasoff, Heckscher, Ohlin, Keynes, Samuelson, Stolper, Sraffa, Morishima, Okishio, Parrinello, Steedman. Το Σύστημα του Ricardo θα έπρεπε, λοιπόν, να εκθέσουν αναλυτικά ο Μηλιός et al. και όχι την εντός πέντε σελίδων διαστρεβλωμένη από την άγνοια και την κακή ενημέρωση μορφή του, πλαισιωμένη, μάλιστα, από ένα ανυπόστατο αριθμητικό παράδειγμα⁵⁰. Αντιστρόφως ειπωμένο, *μόνον εάν κανείς εκκινήσει*

πει (αναγκαία συνθήκη) τα διανύσματα $\{l, lA\delta^*, l(A\delta^*)^2, l(A\delta^*)^3, \dots, l(A\delta^*)^{n-1}\}$ να είναι γραμμικώς εξαρτημένα (όπου $A\delta^* \neq 0$ και $n > 2$ το πλήθος των παραγομένων από το σύστημα εμπορευμάτων). Επειδή η απόδειξη είναι σχετικά μακροσκελής και επειδή προκύπτει άμεσα από άλλες εργασίες (π.χ. Μαριόλης, 1995, Mariolis, 1998, Kurz/Salvadori, 1995, Κεφ. 6) δεν απαιτείται να εκτεθεί εδώ.

49. Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι τα στην «Εισαγωγή» παρουσιαζόμενα αποσπάσματα από τον A. Smith (και γενικότερα η έκταση που αφιερώνεται στην «παρουσίαση» της σμιθιανής θεωρίας) υπερτερούν αισθητά έναντι αυτών του Ricardo. Αυτό δεν είναι τυχαίο, αλλά και δεν δύναται να οφείλεται στη «θεωρητική» μεροληψία των συγγραφέων: επισημονικός επιμελητής της πρόσφατης ελλ. έκδοσης του «Πλούτου των Εθνών» είναι ο Μηλιός και, έτσι, όσο να 'ναι, τους είναι πιο οικεία.
50. Μόνον για τις ανάγκες της «Εισαγωγής», στο περίφημο αυτό παράδειγμα έχουν προστεθεί (σσ. 35-7) ορισμένα σχόλια, σύμφωνα με τα οποία πληροφορούμαστε «για μια κρίσιμη εννοιολογική ασάφεια» της κλασικής θεωρίας, όσον αφορά στον «δισυπόστατο ορισμό» του προϊόντος (άλλοτε ως ακαθάριστου και άλλοτε ως καθαρού). Επίσης, ότι ο «δισυπόστατος αυτός ορισμός προέρχεται με τη σειρά του από τη σύγχυση ιστορικού παρελθόντος - παρόντος ή/και κίνησης του κοινωνικού κεφαλαίου και ατομικού κεφαλαίου». Τέλος, ότι εάν ορίσουμε το μέγεθος v του περίφημου παραδείγματος είτε ως το ακαθάριστο είτε ως το καθαρό προϊόν η «ρικαρδιανή αντίφαση παραμένει», ενώ εάν το ορίσουμε ως το καθαρό προϊόν και παράλληλα ορίσουμε το ποσοστό κέρδους ως το λόγο κερδών προς μισθούς, τότε «[καίτοι φαινομενικά] ο σκόπελος του ενιαίου ποσοστού κέρδους θα παρακαμφθεί». Εν συντομία, ας πούμε τα εξής: α) στο παράδειγμα, το μέγεθος v είναι περιττό, το v είναι η αξία του καθαρού προϊόντος και δεν υπάρχει καμία «αμφισημία» ή ζήτημα (εκτός των πα-

από μια συστηματική έκθεση της ρικαρδιανής θεωρίας, δύναται εν συνεχεία να αναπτύξει μία προς μία και συνεκτικά όλες τις βασικές σχολές της οικονομικής επιστήμης. Δυστυχώς, όμως, αυτή δεν είναι η χαρακτηριστική έλλειψη της παρούσης «Εισαγωγής», έλλειψη την οποία μοιράζεται με πάμπολλες άλλες «Εισαγωγές», αλλά το μόνο, όπως θα δούμε και στην πορεία, χαρακτηριστικό της: κάθε ζήτημα που «πραγματεύεται», ανεξάρτητα από την έκταση που του αφιερώνει, το εκθέτει πάντοτε σε μια διαστρεβλωμένη από την άγνοια και την κακή ενημέρωση μορφή του.

A.3. Στις σσ. 38-44 γίνεται μια πρώτη εισαγωγή στην έννοια του υποκειμενικού οφέλους και στις αρχές της Νεοκλασικής Σχολής (εκθέτονται περαιτέρω στα Κεφ. 3-4), έτσι όπως αυτές αναπτύχθηκαν κατά και μετά τη διάλυση της Κλασικής Σχολής. *Προς το παρόν θα αντιπαρέλθουμε τα εξής:* α) Διαβάζοντας την «Εισαγωγή» δεν μπορούμε να κατανοήσουμε πώς ακριβώς προήλθε η Νεοκλασική Σχολή διαμέσου των προβλημάτων που άφησε άλυτα ο Ricardo. Μάθαμε, υποτίθεται, για τις αντιφάσεις της ρικαρδιανής θεωρίας της αξίας και μαθαίνουμε, τώρα, ότι η Νεοκλασική Πολιτική Οικονομία θεμελιώνεται στην «αντίληψη ότι το υποκειμενικό όφελος ρυθμίζει τις τιμές [, αντίληψη η οποία] μορφοποιείται τελικά στη θεωρία του οριακού οφέλους» (σελ. 38), αλλά παραμένει αδιευκρίνιστο εάν οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι έλυσαν (ή πίστευαν ότι έλυσαν) κάποιο, τουλάχιστον, από τα προαναφερθέντα προβλήματα. Συγκεκριμένα, από ποιο ακριβώς σημείο (εάν υπάρχει) οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι εκκινούν την κριτική τους στην Κλασική Σχολή γενικά και στον Ricardo ειδικά; Συνδέεται άμεσα αυτή η κριτική με τη θεωρία οφέλους, ήτοι η θεωρία αυτή είναι ένα αναγκαίο, θετικό, συμπλήρωμά της; Τέλος, παρά τις όποιες αντιφάσεις της ρικαρδιανής θεωρίας της αξίας, η εν λόγω κριτική

ρανοήσεων των συγγραφέων), β) στον Ricardo δεν υπάρχει καμία σχετική «αμφισημία» ή «δισυπόστατος ορισμός» και προς απόδειξη αυτού αρκεί, ουσιαστικά, ο τίτλος του Μέρους 3 του Κεφ. 1 των «Principles» (εάν όχι το λεγόμενο «corn model» του), και γ) όποιος ενδιαφέρεται στα σοβαρά για τον συναφή, γνωστότατο, ισχυρισμό του Smith (ότι η τιμή ενός εμπορεύματος *συντίθεται*, είτε άμεσα είτε έμμεσα, από μισθούς, κέρδη και γαιοπρόσοδο) και την κριτική του από τον Marx (γι' αυτόν, όπως και για τον Ricardo, η εν λόγω τιμή δεν «συντίθεται από», αλλά *διασπάται* σε μισθούς, κέρδη και γαιοπρόσοδο, και αυτό είναι το αντικείμενο της κριτικής του), στα οποία και παραπέμπουν οι συγγραφείς, χωρίς να κατανοούν περί τίνος ακριβώς πρόκειται και με βαρύγδουπες εκφράσεις («σύγχυση ιστορικού παρελθόντος - παρόντος» κ.λπ.), οφείλει, σήμερα, να έχει μελετήσει τουλάχιστον τους Dmitriev - Sraffa (βλ. ακριβώς ό,τι ελέχθη στην υποσ. 4 του παρόντος). Δυστυχώς, οι συγγραφείς αυτοσχεδιάζουν.

είναι βάσιμη ή, μήπως, το «αρχιμήδειο σημείο» της συνίσταται σε παρανοήσεις; Όσο κι αν ψάξει κανείς δεν πρόκειται σε κανένα σημείο της «Εισαγωγής» να βρει τις απαντήσεις, καίτοι, όπως θα δείξουμε αργότερα (Μέρος ΙΙΙ), και υπάρχουν και είναι εξαιρετικά συγκεκριμένες. Για την ακρίβεια, δύναται να λεχθεί ότι οι συγγραφείς είναι ανύποπτοι γύρω από την ύπαρξη αυτών καθ' εαυτών των προαναφερθέντων ερωτημάτων και αρκούνται σχετικά στην αναφορά ονομάτων και έργων των εκπροσώπων της Νεοκλασικής Σχολής (και των προδρόμων της). β) Στα πλαίσια αυτής της αναφοράς ονομάτων και έργων δεν προφέρεται ούτε μια λέξη για τις υφιστάμενες σημαντικές θεωρητικές διαφορές ανάμεσα, για παράδειγμα, στον Walras και τον Marshall⁵¹, στον Böhm - Bawerk και τον J.B. Clark, τη θεωρία κεφαλαίου που επιχείρησε να συγκροτήσει ο Wicksell και αυτή που θεωρείται ως η παραδοσιακή νεοκλασική θεωρία του κεφαλαίου (εξαιρουμένης αυτής των Walras - Marshall, δεν θα πραγματευθούμε στα ακόλουθα, χάριν συντομίας, τις υπόλοιπες διαφορές. Βλ. Laibman/Nell, 1977, Kurz/Salvadori, 1995, Κεφ. 14). γ) Ορισμένα απ' αυτά που λέγονται (σελ. 43) για τον Keynes (θα τα πραγματευθούμε στο Μέρος ΙV). Ως εκ τούτου δεν έχουμε παρά να σταθούμε στη σελ. 39, όπου διαβάζουμε το εξής: «Στη νέα αυτή (νεοκλασική) προσέγγιση, το (οριακό) όφελος εκ της χρήσης (κατανάλωσης) ενός αγαθού αναγορεύεται στη *ρυθμιστική αρχή της Πολιτικής Οικονομίας*... [Το οριακό όφελος] ρυθμίζει τις τιμές των προϊόντων, με την έννοια ότι αποτελεί τον *ενδοφυή προσδιοριστικό παράγοντα των τιμών* από την πλευρά της ζήτησης, την «αιτία» από την οποία απορρέει η *καμπύλη ζήτησης*, άρα (δεδομένης της παραγωγικής τεχνικής και της καμπύλης προσφοράς) και η «τιμή ισορροπίας»». Όλοι, όμως, γνωρίζουν ότι σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού η «τιμή ισορροπίας» δεν προσδιορίζεται από την καμπύλη ζήτησης, την «παραγωγική τεχνική» (δηλ. τη συνάρτηση παραγωγής ή, ακριβέστερα, το σύνολο των διαθέσιμων διαδικασιών - μεθόδων παραγωγής, από το οποίο οι επιμέρους παραγωγοί επιλέγουν τις ελαχιστοποιούσες το κόστος παραγωγής διαδικασίες) και την καμπύλη προσφοράς αλλά από την καμπύλη ζήτησης και την «παραγωγική τεχνική» (διότι η καμπύλη προσφοράς εξάγεται από την «παραγωγική τεχνική»). Επίσης, ότι αυτά επαρκούν μόνον στα πλαίσια μιας ανάλυσης μερικής ισορροπίας (την οποία υπονοούν οι συγ-

51. Δεν εννοούμε, προφανώς, την τετριμμένη και δευτερεύουσας σημασίας διαφορά τους όσον αφορά τη *δήθεν* δυναμική ανάλυση της μεμονωμένης αγοράς (την οποία «πραγματεύεται» και η παρούσα «Εισαγωγή», Κεφ. 3) αλλά τη θεμελιώδη διαφορά τους όσον αφορά το είδος της ανάλυσης της οικονομικής ισορροπίας: γενική (Walras) έναντι μερικής (Marshall).

γραφείς, διότι ειδάλλως θα έπρεπε να ομιλούν περί π.χ. καμπύλης σχετικής ζήτησης), διότι, στην αντίθετη περίπτωση, στα δεδομένα πρέπει να προστεθούν οι ποσότητες (και οι ποιότητες) των λεγόμενων «συντελεστών παραγωγής», καθώς και η αρχική κατανομή αυτών των συντελεστών στους επιμέρους καταναλωτές. Τέλος, ότι σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού η ανάλυση σε όρους «προσφοράς - ζήτησης» καθίσταται αβάσιμη: π.χ. στην περίπτωση του μονοπωλητή η καμπύλη προσφοράς απλώς δεν υπάρχει.

A.4. Στις σσ. 44-50 γίνεται μια πρώτη εισαγωγή στο «θεωρητικό σύστημα του Marx», δηλ. στη μαρξική «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», δηλ. στη μαρξική «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», καθώς και τις σχέσεις του με τη «ρικαρδιανή (Κλασική) Πολιτική Οικονομία» (η συμβολή του Marx αναπτύσσεται, τρόπος του λέγειν, στα Κεφ. 11-14). Πολλά θα μπορούσαν να λεχθούν, αλλά αξίζει να αναφέρουμε απλώς (θα επανέλθουμε στο Μέρος V) δύο μόνον σημεία (που έχουν βασική σημασία και για την περαιτέρω ανάπτυξη):

1. Την ξεκάθαρα εσφαλμένη απόδοση (σελ. 50) του μαρξικού «νόμου της αξίας» ως «θεωρητικής αφαίρεσης που επιτρέπει στην κατανόηση του πώς και γιατί τα προϊόντα της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής εμφανίζονται υπό τη συγκεκριμένη μορφή των εμπορευμάτων». Διότι, ως γνωστόν (για την πλέον συστηματική ανάπτυξη του ζητήματος, βλ. Σταμάτης, [1975] 1988, 1997, Κεφ. 1, 2), ο μαρξικός «νόμος της αξίας» αφορά αποκλειστικά και μόνον στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (και περιγράφει την από την ανταλλακτική αξία και το κέρδος διαμεσολάβηση της κοινωνικοποίησης της εργασίας και της παραγωγής στα πλαίσια του εν λόγω τρόπου παραγωγής), ενώ η μεταμόρφωση των προϊόντων της εργασίας σε εμπορεύματα δεν συνιστά –το μοναδικό– γνώρισμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (διότι, η μεταμόρφωση αυτή προϋποθέτει την από την ανταλλακτική αξία, και μόνον, διαμεσολάβηση της κοινωνικοποίησης της εργασίας και της παραγωγής).

2. Τον ορισμό της μαρξικής θεωρίας της αξίας (σελ. 50), σύμφωνα με τον οποίο αυτή η θεωρία είναι «διαφορετική από την [αντίστοιχη] Ρικαρδιανή», διότι στα πλαίσια της μαρξικής θεωρίας «η αξία δεν είναι μια «ποσότητα εργασίας» προδεδομένη από την παραγωγική τεχνική, αλλά εννοιακός προσδιορισμός συγκεκριμένων παραγωγικών σχέσεων, που υλοποιούνται στην αγορά». Το ζήτημα μ' αυτόν τον ορισμό δεν εντοπίζεται μόνον στον εκχυδαϊσμό της θεωρίας του Ricardo (έχουμε αποδείξει αναλυτικά ότι σύμφωνα με τον Ricardo η αξία δεν είναι μια «ποσότητα εργασίας» προδεδομένη από το

σύνολο των εν λειτουργία διαδικασιών παραγωγής, διότι αυτό το σύνολο προσδιορίζεται από σειρά άλλων παραγόντων και επιδρά, με τη σειρά του, επί αυτών), αλλά πλέον στο ότι προτείνει (θα το δούμε αναλυτικά στο Μέρος V) μία, ας την ονομάσουμε έτσι, «θεωρία προσδιοριστίας του μεγέθους της αξίας», στα πλαίσια της οποίας η μαρξική θεωρία μετατρέπεται, τελικά, σε *Αποφατική Θεολογία*.

A.5. Στις σσ. 51-60 αναπτύσσονται με διηγηματικό τρόπο («Ας φανταστούμε μια ιδιωτική επιχείρηση η οποία παράγει θρανία» κ.λπ.) οι ορισμοί ορισμένων βασικών οικονομικών μεγεθών. Παραδόξως, οι συγγραφείς κατάφεραν κι εδώ να ασκήσουν πλημμελώς τα καθήκοντα που οι ίδιοι θέλησαν να αναλάβουν. Ορισμένα δείγματα είναι τα εξής:

1. Ως γνωστόν, ένα μέγεθος (όχι κατ' ανάγκην οικονομικό) εκφράζει *απόθεμα* όταν η τιμή του έχει μετρηθεί σε αναφορά προς ένα σημείο στο χρόνο, ενώ εκφράζει *ροή* όταν η τιμή του έχει μετρηθεί ανά μονάδα χρόνου. Αντ' αυτών οι συγγραφείς (σσ. 53-4) διατείνονται ότι τα οικονομικά μεγέθη που μπορούν (!) να αποτιμηθούν καθαυτά (!) αποτελούν αποθέματα, ενώ αυτά που δεν μπορούν (!) να αποτιμηθούν καθαυτά (!), αλλά ορίζονται μόνο σε συνάρτηση με μια χρονική μονάδα, αποτελούν ροές. Με απλά λόγια, αδυνατούν να κατανοήσουν ότι η «x ποσότητα νερού» δεν εκφράζει ούτε απόθεμα ούτε ροή (συγκεκριμένα λένε ότι τα μέσα παραγωγής αποτελούν απόθεμα, ενώ το προϊόν αποτελεί ροή!), κι ότι εκφράζει απόθεμα (ροή) όταν, π.χ., λέγεται ότι «η x ποσότητα νερού βρίσκεται εντός της δεξαμενής τη χρονική στιγμή y» («η x ποσότητα νερού εξέρχεται από τη (ή εισέρχεται στη) δεξαμενή ανά μονάδα χρόνου»).

2. Κατά τους συγγραφείς (σσ. 55-7) ισχύει ότι: α) όταν μια επιχείρηση προμηθεύεται (από άλλες επιχειρήσεις) και αναλώνει, *κατά τη διάρκεια* μιας περιόδου παραγωγής, επιπρόσθετες εισροές κυκλοφορούντος κεφαλαίου, τότε αυτές ονομάζονται *ενδιάμεσες εισροές*, β) όταν μια επιχείρηση πράγματι αναλώνει *ενδιάμεσες εισροές* (τις οποίες δεν παρήγαγε η ίδια), τότε παράγει, αναγκαστικά, *ενδιάμεσες εκροές* ίσης αξίας με τις *ενδιάμεσες εισροές* που αυτή αναλώνει, και γ) γενικά, το κόστος μιας επιχείρησης «είναι η αξία των φθαρέντων αρχικών μέσων παραγωγής, συν η αξία των ενδιαμέσων εισροών, συν η αξία των μισθών που κατεβλήθησαν στους εργαζόμενους στην επιχείρηση».

Προφανώς υπάρχει σύγχυση: *ενδιάμεσες εισροές* καλούνται όλα εκείνα

τα προϊόντα, τα οποία παράγονται κατά τη διάρκεια μιας περιόδου παραγωγής και εισέρχονται εκ νέου στη διαδικασία παραγωγής της ίδιας αυτής περιόδου⁵² (ανεξάρτητα από το εάν εισέρχονται στην «επιχείρηση» που τα παρήγαγε ή/και στις υπόλοιπες «επιχειρήσεις»). Από αυτόν τον ορισμό έπεται, άμεσα, ότι, πρώτον, οι ενδιάμεσες εισροές ενός κλειστού συστήματος είναι, ταυτοχρόνως, και οι ενδιάμεσες εκροές αυτού, ενώ οι ενδιάμεσες εισροές μιας «επιχείρησης» (γενικότερα, ενός ανοιχτού συστήματος) δεν είναι, πάντοτε, και οι ενδιάμεσες εκροές αυτής της «επιχείρησης» (προφανώς, *μόνον* εκείνες οι ενδιάμεσες εισροές της, τις οποίες παρήγαγε η ίδια είναι, ταυτοχρόνως, και ενδιάμεσες εκροές αυτής) και, δεύτερον, *μόνον* η αξία εκείνων των ενδιάμεσων εισροών μιας «επιχείρησης», τις οποίες δεν παρήγαγε η ίδια, αποτελεί συνιστώσα του κόστους της (αναλυτικά, βλ. Σταμάτης, 1997, σελ. 100 κ.έ.).

3. Οι σσ. 57-60 αναφέρονται στη διαδικασία αναπαραγωγής ενός καπιταλιστικού συστήματος. Προκειμένου να ελέγξουμε τα κεντρικά σημεία αυτής της αναφοράς αρκεί να προσφύγουμε σ' εκείνες τις βασικές εθνικολογιστικές ταυτότητες, οι οποίες αντιστοιχούν στο περιγραφόμενο από την εξίσωση (4) του παρόντος κλειστό οικονομικό σύστημα. *Ceteris paribus* θα υποθέσουμε ότι: α) δεν υπάρχει ενιαίο ποσοστό κέρδους στο σύστημα, β) οι εργαζόμενοι δεν αποταμιεύουν, και γ) στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης δεν εισέρχεται εργασιακή δύναμη. Ως εκ τούτου ισχύουν οι ακόλουθες ταυτότητες (για ό,τι ακολουθεί: Μαριόλης, 1999):

$$p \equiv pE + \kappa \equiv pE + p(F\hat{r}) \quad (35)$$

$$X \equiv EX + (F\hat{g})X + C_c \quad (36)$$

$$\kappa X \equiv pU \equiv pI^n + pC_c \quad (37)$$

52. Ας σημειωθεί ότι η διάρκεια της περιόδου παραγωγής, τόσο στα θεωρητικά όσο και στα εμπειρικά υποδείγματα εισροών - εκροών, οφείλει να ορίζεται με συγκεκριμένο τρόπο (βλ. π.χ. Bidard, 1991, σσ. 32-3) και δεν «ορίζεται συνήθως συμβατικά... [ή για ορισμένες παραγωγικές διαδικασίες] συμπίπτει με το χρόνο ολοκλήρωσης του έργου», όπως ισχυρίζονται οι συγγραφείς (σελ. 54). Παράδειγμα: εάν στον περιγραφόμενο από την εξίσωση (4) σύστημα υποθέσουμε την ύπαρξη μη ενιαίας περιόδου παραγωγής, τότε η εξίσωση αυτή οφείλει να ξαναγραφεί (το αφήνουμε ως άσκηση για τους συγγραφείς, η συμβατική μέθοδος των οποίων *μόνον* σε «συμβατικά» αποτελέσματα θα τους οδηγήσει).

$$p_j \equiv p e_j + \kappa_j \equiv p e_j + p (F \hat{r})_j \quad (38)$$

$$X^j \equiv E X^j + (F \hat{g}) X^j + C_c^j + (E x - I m)^j \quad (39)$$

$$\kappa_j X_j \equiv p (F \hat{g}) X^j + p C_c^j + p (E x - I m)^j \quad (40)$$

όπου $E \equiv B + d\ell$, $F \equiv A + d\ell$, $d (\geq 0)$ το $n \times 1$ διάνυσμα του πραγματικού ωρομισθίου, $\hat{r} (\hat{g})$ η $n \times n$ διαγώνια μήτρα των ποσοστών κερδών (των ρυθμών μεγέθυνσης) των επιμέρους διαδικασιών, $k \equiv [k_j]$ το $1 \times n$ διάνυσμα των κερδών ανά μονάδα παραγόμενου εμπορεύματος (δύναται απολύτως να περιλαμβάνει και μη θετικές συνιστώσες), $(F \hat{g}) X \equiv I^n$ το $n \times 1$ διάνυσμα των πραγματικών καθαρών επενδύσεων, $C_c (\geq 0)$ το $n \times 1$ διάνυσμα της πραγματικής κατανάλωσης των καπιταλιστών, $U \equiv Y - (d\ell X) = I^n + C_c$ το $n \times 1$ διάνυσμα του υπερπροϊόντος του συστήματος (δύναται απολύτως να περιλαμβάνει και μη θετικές συνιστώσες), e_j η j στήλη της μήτρας E , $(F \hat{r})_j$ η j στήλη της μήτρας $(F \hat{r})$, X^j το ακαθάριστο προϊόν της διαδικασίας j , C_c^j το διάνυσμα της πραγματικής κατανάλωσης των καπιταλιστών της διαδικασίας j , X_j η j συνιστώσα του X , $(E x - I m)^j$ το $n \times 1$ διάνυσμα των πραγματικών καθαρών «εξαγωγών» της διαδικασίας j (εάν ισχύει $p(E x - I m)^j > (<) 0$, τότε οι καπιταλιστές της διαδικασίας j πιστώνουν (πιστώνονται από) τους καπιταλιστές όλων των υπολοίπων διαδικασιών⁵³). Από τις ταυτότητες αυτές έπονται τα εξής:

$$U \geq 0 \not\Rightarrow \kappa \geq 0 \quad (41)$$

$$\kappa \geq 0 \not\Rightarrow U \geq 0 \quad (42)$$

$$\kappa \geq 0 \text{ ή } U \geq 0 \Rightarrow pU \equiv \kappa X > 0 \quad (43)$$

$$\kappa X \leq 0 \Rightarrow I^n \not\geq 0 (\hat{g} \not\geq 0) \quad (44)$$

$$U \not\geq 0 \Rightarrow I^n \not\geq 0 \quad (45)$$

53. Σημειώνεται ότι το διάνυσμα των τιμών αποκλίνει από το διάνυσμα των τιμών παραγωγής και ότι μπορούμε να θεωρήσουμε ως εξωγενώς δεδομένα τα μεγέθη A , B , ℓ , d , p , X . Σε μια τέτοια περίπτωση, οι ρυθμοί μεγέθυνσης, τα διανύσματα C_c^j και οι πραγματικές «εισαγωγές» και «εξαγωγές» των $n-1$ διαδικασιών πρέπει να ικανοποιούν τις n^2 ταυτότητες, οι οποίες ενέχονται στην (39).

$$\{\kappa_j X_j \leq 0, (F\hat{g})X^j \geq 0\} \Rightarrow p(Ex-Im)^j < 0 \quad (46)$$

$$\{p(Ex-Im)^j = 0, \kappa_j X_j \leq 0\} \Rightarrow (F\hat{g})X^j < 0 \quad (47)$$

Στην «Εισαγωγή» διαβάζουμε ότι:

- «Η διαδικασία αυτή σχηματισμού υλικού κεφαλαίου προς αναπλήρωση των φθαρέντων μέσων παραγωγής ονομάζεται *απόσβεση*... Μέσω της απόσβεσης η επιχείρηση θα αναπληρώσει τη φθορά του αρχικού αποθέματος μέσων παραγωγής που διέθετε στην εκκίνηση της (κάθε) διαδικασίας παραγωγής, ώστε να μπορέσει να εκκινήσει και την επόμενη περίοδο παραγωγής από το ίδιο επίπεδο υλικής παραγωγικής δυνατότητας» (σελ. 57).

Κατ' αρχάς η απόσβεση δεν είναι διαδικασία αλλά η σε χρήμα εκφρασμένη αξία των φθαρέντων μέσων παραγωγής. Κατά δεύτερον, τίποτε δεν διασφαλίζει *a priori*, ούτε ότι η «επιχείρηση» επιθυμεί να «αναπληρώσει τη φθορά του αρχικού αποθέματος μέσων παραγωγής» ούτε ότι, καίτοι το επιθυμεί, είναι όντως σε θέση «να εκκινήσει και την επόμενη περίοδο από το ίδιο επίπεδο» (βλ. π.χ. την «επιχείρηση» για την οποία ισχύει η (40), με όλα τα τιμιακά μεγέθη θετικά και το ρυθμό μεγέθυνσης αρνητικό ή την «επιχείρηση» για την οποία ισχύει η (47)).

- «Εντούτοις, η περίπτωση αυτή [δηλ. της απλής αναπαραγωγής – Θ.Μ.] δεν αποτελεί τον κανόνα της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής. Η διαδικασία παραγωγής εκκινεί κατά κανόνα, κάθε νέα περίοδο παραγωγής, σε υψηλότερη στάθμη από την προηγούμενη, καθώς ένα τμήμα των κερδών του επιχειρηματία μετατρέπεται σε επιπλέον υλικό κεφάλαιο για τη διεύρυνση των παραγωγικών δυνατοτήτων και συνακόλουθα της εκροής της επιχείρησης. Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για *διευρυνόμενη ή διευρυμένη αναπαραγωγή*» (σσ. 58-9).

Πρώτον, σ' αυτή τη βαθμίδα της ανάλυσης δεν είναι δυνατόν να λεχθεί ότι η περίπτωση της απλής αναπαραγωγής δεν αποτελεί (ή αποτελεί) τον κανόνα. Όπως εξάγεται από τις προηγούμενες σχέσεις τίποτε δεν αποκλείει την ύπαρξη καταστάσεων, στα πλαίσια των οποίων άλλες διαδικασίες χαρακτηρίζονται από διευρυμένη αναπαραγωγή και άλλες από απλή ή/και φθίνουσα αναπαραγωγή. Γενικά, ο προσδιορισμός του «κανόνα» προϋποθέτει την ολοκληρωμένη ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και μόνον έτσι δύναται να αποδειχθεί ότι –καίτοι δεν αποκλείεται η

ανά διαδικασία/τομέα συνύπαρξη φθίνουσας– απλής –διευρυμένης αναπαραγωγής (τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά – βλ. π.χ. τις οικονομικές κρίσεις)– στην *έννοια* του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αντιστοιχεί η *έννοια* της διευρυμένης ή/και της διευρυνόμενης αναπαραγωγής (π.χ. όπως έχει αποδειχθεί, βλ. Σταμάτης, [1977] 1993, Κεφ. 5, Μαριόλης, 1998β, Mariolis, 1999, από την ανάλυση του Marx στο σύνολό της προκύπτει ότι –έως το 1920 περίπου– στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής προσιδιάζει, μακροχρονίως, η *έννοια* της *διευρυνόμενης* αναπαραγωγής και η τάση μείωσης του γενικού ποσοστού κέρδους). Δεύτερον, δεν είναι ορθό ότι «ένα τμήμα των κερδών του επιχειρηματία μετατρέπεται σε επιπλέον υλικό κεφάλαιο», διότι, όπως το δείχνει η (37) (και σε επίπεδο «επιχείρησης» η (40)), το υπερπροϊόν της εκάστοτε περιόδου (χρηματική έκφραση του οποίου είναι τα κέρδη της περιόδου) έχει *ήδη παραχθεί* υπό τη μορφή του I^n και του C_c . Με άλλα λόγια, το λεγόμενο «επιπλέον υλικό κεφάλαιο» δεν προκύπτει από μια (δήθεν) «μετατροπή των κερδών», αλλά έχει *ήδη παραχθεί ως τέτοιο*. Τρίτον, το «και συνακόλουθα της εκροής της επιχείρησης» δεν είναι πάντοτε ορθό, διότι (κατ' αρχάς), όπως διδάσκει η θεωρία του ατελούς ανταγωνισμού, ενδέχεται ο «επιχειρηματίας» να μη στοχεύει στη «διεύρυνση της εκροής», αλλά να ακολουθεί μια στρατηγική «αποτροπής εισόδου στον κλάδο» (απέναντι στους επίδοξους ανταγωνιστές του). Τέλος, είναι ξεκάθαρο ότι στα πλαίσια της συγκεκριμένης έκθεσης των συγγραφέων δεν δύναται να γίνει λόγος για «διευρυνόμενη αναπαραγωγή» αλλά *μόνον* για «διευρυμένη αναπαραγωγή». Έτσι, παραμένει ακατανόητη, εδώ, η εισαγωγή και των δύο αυτών εννοιών.

- «Τα κέρδη του επιχειρηματία (ως η διαφορά ανάμεσα στο έσοδο και τα κόστη μιας παραγωγικής περιόδου) προορίζονται κατ' αρχάς για την ικανοποίηση των προσωπικών αναγκών του επιχειρηματία, δηλαδή για την ατομική του κατανάλωση εμπορευμάτων... Εφόσον μάλιστα ο επιχειρηματίας καταναλώνει [δεν καταναλώνει] ατομικά το σύνολο των κερδών του [αλλά μόνο ένα μέρος τους, και το υπόλοιπο το δαπανά για το σχηματισμό επιπλέον υλικού κεφαλαίου], τότε προκύπτει η περίπτωση της *απλής αναπαραγωγής* [διευρυνόμενης αναπαραγωγής]» (σελ. 59). Όπως προκύπτει άμεσα από τις σχέσεις (40), (46), (47), όλα όσα διατείνονται οι συγγραφείς είναι εσφαλμένα.
- «Στην περίπτωση που το έσοδο μιας επιχείρησης, ενός κλάδου, ή και μιας

εθνικής οικονομίας συρρικνωθεί σε επίπεδα που δεν επιτρέπουν την πλήρη αντικατάσταση των φθαρέντων μέσων παραγωγής (απόσβεση), η παραγωγική της βάση... κατά την επόμενη περίοδο θα συρρικνωθεί επίσης σε αντίστοιχο βαθμό. Η αναπαραγωγή της παραγωγικής διαδικασίας θα είναι επομένως, *φθίνουσα*, δηλαδή θα προκύψουν αρνητικοί ρυθμοί μεγέθυνσης» (σελ. 60, υποσ. 5). Και πάλι, όπως προκύπτει άμεσα από τις σχέσεις (35) έως και (47), όλα όσα διατείνονται οι συγγραφείς είναι από ανακριβή έως πλήρως εσφαλμένα. Παραδειγματικά και μόνον (και χωρίς να επαναλαμβανόμαστε), ας σταθούμε σε δυο-τρία σημεία: α) Ό,τι ισχύει για μια «επιχείρηση» (ή έναν κλάδο) δεν ισχύει κατ' ανάγκην για μια *κλειστή* εθνική οικονομία. Επίσης, ό,τι ισχύει για μια *κλειστή* οικονομία δεν ισχύει κατ' ανάγκην για μια *ανοιχτή*, για την οποία –ως προς τα ζητήματα που ενδιαφέρουν εδώ– ισχύει ό,τι ισχύει για έναν κλάδο στα πλαίσια μιας *κλειστής* εθνικής οικονομίας (σύγκρινε την (39) με την (36) και την (40) με την (37), και περαιτέρω θεώρησε ότι οι (36), (37) περιγράφουν τη συγκροτούμενη από τις $j = 1, 2, \dots, n$ εθνικές οικονομίες παγκόσμια οικονομία). Προφανώς, οι συγγραφείς (που στη σελ. 55, υποσ. 3, αναφέρονται και σε ανοιχτές οικονομίες) είναι ανυποψίαστοι γύρω απ' αυτές τις περιπλοκές και έτσι δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι –δεδομένων των όσων αναφέρουν– δεν διασφαλίζεται η εμφάνιση φθίνουσας αναπαραγωγής μιας «επιχείρησης, ενός κλάδου, ή και μιας εθνικής οικονομίας». β) Εάν αναφερόμαστε σε μια *κλειστή* εθνική οικονομία, τότε δεν ισχύει ό,τι γράφει η «Εισαγωγή» αλλά –δεδομένων των όχι και τόσο περιοριστικών υποθέσεων που έχουμε δεχθεί– τα εξής: Εάν τα *συνολικά* κέρδη KX του συστήματος δεν είναι θετικά, τότε η αναπαραγωγή μίας τουλάχιστον διαδικασίας είναι αναγκαστικά φθίνουσα (αλλά όχι, αναγκαστικά, και των υπολοίπων). Ακόμα, όμως, κι αν τα *συνολικά* κέρδη είναι θετικά, ενδέχεται να υπάρχει διαδικασία(-ίες) που δεν αναπαράγεται διευρυμένα. Επίσης, δεν υπάρχει αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα στο πρόσημο των κερδών μιας διαδικασίας και το είδος της αναπαραγωγής της. Τέλος, ακόμα κι όταν το διάνυσμα του υπερπροϊόντος μιας περιόδου t περιέχει (και) αρνητικές συνιστώσες, κι επομένως η αναπαραγωγή μίας τουλάχιστον διαδικασίας είναι αναγκαστικά φθίνουσα, *δεν αποκλείεται το διάνυσμα του ακαθάριστου προϊόντος (του συστήματος) της περιόδου $t+1$ να είναι απολύτως μεγαλύτερο απ' αυτό της περιόδου t* . Για να συμβεί αυτό (όταν δεν σημειώνεται τεχνολογική πρόοδος) απαι-

τείται το σύστημα να διαθέτει το κατάλληλο ύψος αποθεμάτων σε μέσα παραγωγής και μισθιακά εμπορεύματα (περίπτωση που κάλλιστα ενσωματώνεται στην ανάλυσή μας όταν θεωρήσουμε τη μήτρα A ως την επαυξημένη κατά τα αποθέματα του συστήματος μήτρα των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής) ή/και να μεταβληθεί καταλλήλως το πραγματικό ωρομίσθιο.

- «Ο σχηματισμός επιπλέον υλικού κεφαλαίου ονομάζεται *καθαρή επένδυση*. Με τον όρο *ακαθάριστη επένδυση* θα εννοούμε έτσι το άθροισμα της καθαρής επένδυσης και της απόσβεσης ή το συνολικό σχηματισμό υλικού κεφαλαίου. Η καθαρή επένδυση, και ιδίως η καθαρή επένδυση παγίου κεφαλαίου (που σηματοδοτεί τη μεγέθυνση των παραγωγικών εγκαταστάσεων και της παραγωγικής δυνατότητας της οικονομίας) αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς εξασφαλίζει τη διευρυνόμενη αναπαραγωγή της παραγωγικής διαδικασίας» (σελ. 60). Εκτός από θετική, η καθαρή επένδυση δύναται, ως γνωστόν, να είναι αρνητική ή μηδενική. Ως εκ τούτου, ο σχετικός ορισμός των συγγραφέων δεν μπορεί να γίνει δεκτός. Δεδομένου, περαιτέρω, ότι η «καθαρή επένδυση» είναι, στην πραγματικότητα, το δυνάμενο να έχει αρνητικές, μηδενικές και θετικές συνιστώσες διάνυσμα I^n , έπεται ότι πρόκειται ξεκάθαρα για έναν *suis generis* ορισμό. Αλλά ακόμα κι αν φαντασθούμε ότι η καθαρή επένδυση δύναται να είναι μόνον θετικό μέγεθος (συνεπώς και η ακαθάριστη επένδυση) δεν μπορούμε να συλλάβουμε τι σημαίνουν οι προτάσεις: «με ακαθάριστη (καθαρή) επένδυση εννοούμε το συνολικό σχηματισμό (το σχηματισμό επιπλέον) υλικού κεφαλαίου». Επίσης, απ' ό,τι διαπιστώνουμε, οι συγγραφείς θεωρούν ότι σ' έναν κόσμο που δεν θα υπήρχε πάγιο κεφάλαιο τα πράγματα δεν θα ήταν και τόσο ρόδινα, όσον αφορά στη διαδικασία της «οικονομικής ανάπτυξης». Ας κάνουν, λοιπόν, τον κόπο να ξαναγράψουν τις σχέσεις (35) έως και (47), υποθέτοντας ότι $B = A$, προκειμένου να μάθουν την αλήθεια. Παράλληλα, δεν κατανοούν ότι, για παράδειγμα, τόσο μια «μεγέθυνση των παραγωγικών εγκαταστάσεων» όσο και μια αύξηση των αποθεμάτων (πρώτων υλών, ημιεπεξεργασμένων και τελικών προϊόντων), δεν συνιστούν μόνον «θεμελιώδεις προϋποθέσεις της οικονομικής ανάπτυξης», αλλά και την «οικονομική ανάπτυξη» αυτήν καθ' εαυτήν. Τέλος, διατείνονται ότι η (θετική) καθαρή επένδυση *εξασφαλίζει* τη διευρυνόμενη αναπαραγωγή του συστήματος, πράγμα που είναι διπλά εσφαλμένο: πρώτον, διότι δύναται να πρόκειται

για μία μη ηθελημένη (ή, όπως αλλιώς λέγεται στη θεωρία, μη επιθυμητή/ακούσια) καθαρή επένδυση, η πραγματοποίηση της οποίας θα ωθήσει μάλλον τις επιχειρήσεις στη μείωση του επιπέδου της παραγωγής (της επόμενης περιόδου), και, δεύτερον, διότι (ακόμα κι' αν πρόκειται για εκούσια καθαρή επένδυση) τίποτε δεν διασφαλίζει ότι στην επόμενη, και όχι μόνον, περίοδο θα υφίσταται πλήρης απασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου (ή, τέλος πάντων, ότι ο βαθμός απασχόλησής του θα είναι τέτοιος που το επίπεδο παραγωγής θα είναι συγκριτικά υψηλότερο).

III.

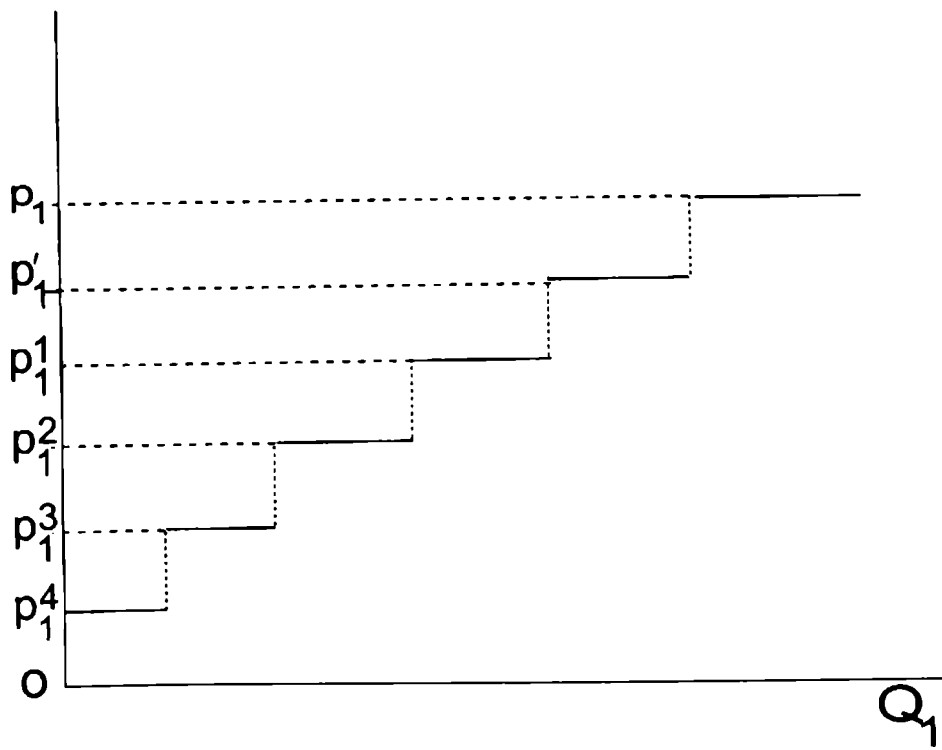
Το Μέρος Β' (Κεφ. 3-6) πραγματεύεται, *υποτίθεται*, τη Νεοκλασική Μικροοικονομική Θεωρία. Στην *πραγματικότητα*, πρόκειται αποκλειστικά για μια *κακής ποιότητας συρραφή* μέρους του υλικού που περιέχεται σε γνωστότατα, κατά το μάλλον ή ήττον ορθόδοξα, εγχειρίδια μικροοικονομικής θεωρίας, και κυρίως σε αυτά των Chacholiades, Παυλόπουλου και Begg/Fischer/Dornbusch (ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μόνον στις υποσημειώσεις του *Μέρους Β'* διακρίναμε 36 αναφορές στο εγχειρίδιο του Chacholiades, και *μάλιστα όλες στον πρώτο τόμο της ελληνικής έκδοσής του*, 27 σ' αυτά του Παυλόπουλου και 11 σ' αυτό των Begg/Fischer/Dornbusch). Μάταια ο αναγνώστης θα αναζητήσει μια σελίδα, μια παράγραφο, μια πρόταση, έναν τύπο, ή, τέλος πάντων, ένα σχήμα που να μην υπάρχει στα ευρείας κυκλοφορίας σχετικά εγχειρίδια. Επίσης, δεν αναπτύσσεται καμία συστηματική κριτική της νεοκλασικής θεωρίας⁵⁴ και ως εκ τούτου αποδεικνύεται ότι οι βαρυσήμαντοι ισχυρισμοί περί «χυδαίας θεωρίας» (του Κεφ. 1) δεν ήταν παρά λεονταρισμοί. Γενικά, στα πλαίσια αυτού του *Μέρους* οι συγγραφείς μεταμορφώνονται σε νεοκλασικά μαθητούδια που θέλουν να δείξουν ότι έμαθαν το ποίημά τους. Κι όμως, δεν πείθουν κανέναν: ό,τι έμαθαν το έμαθαν στα γρήγορα, δηλ. για τις ανάγκες της «Εισαγωγής», και ό,τι έγραψαν το έγραψαν με χέρι τρεμάμενο.

B.1. Στις σσ. 63-8 παρουσιάζεται το «γενικό θεωρητικό πλαίσιο της νεοκλασικής θεωρίας», ενώ από τη σελ. 68 κι έπειτα ξεκινάει η συρραφή, την οποία προαναφέραμε. Σ' αυτές, όμως, τις έξι πρώτες σελίδες δεν λέγεται τίποτε συγκεκριμένο για τις υφιστάμενες σχέσεις ανάμεσα στο κλασικό και το νεοκλασικό σύστημα (καθώς επίσης και για τον ακριβή ρόλο της θεωρίας του ορια-

54. Εξαιρείται η αναπαραγωγή κάποιων παρατηρήσεων, δευτερεύουσας σημασίας, του Μπουχάριν (!), οι οποίες περιορίζονται βασικά στις σσ. 65-7.

κού οφέλους στο εσωτερικό του τελευταίου) και, κατά συνέπεια, ο αναγνώστης, ακόμα κι αν είναι ο Σ. Χολμς, δεν μπορεί να αντιληφθεί τη βάση συγκρότησης της νεοκλασικής θεωρίας. Οφείλει, έτσι, να συνάγει ότι, τελικά, αυτό που ονομάζουμε νεοκλασική θεωρία δεν είναι παρά μια ομαδική παράκρουση, για την οποία ευθύνονται ορισμένα υστερόβουλα πνεύματα που κατόρθωσαν να συγκαλύψουν τις διαθέσεις, τις ιδιοτροπίες και τις εμμονές τους πίσω από τη ψευδοθεωρία του «οριακού οφέλους».

Βέβαια, η πραγματικότητα είναι εντελώς διαφορετική κι από λογική άποψη εξαιρετικά απλή, ενώ για να την εκθέσουμε θα πρέπει να επανέλθουμε στο περιγραφόμενο κατ' αρχάς από τις σχέσεις (5) και (22) έως και (31) ρικαρδιανό σύστημα. Ας θεωρήσουμε, λοιπόν, ότι εκτός από τις διαδικασίες α_1 και α'_1 υφίστανται και οι διαδικασίες $\{\alpha_1^1, \alpha_1^2, \alpha_1^3, \alpha_1^4\}$, για τις οποίες ισχύει το εξής: η α_1^1 σχετίζεται με την α'_1 όπως ακριβώς σχετίζεται η α'_1 με την α_1 , η α_1^2 σχετίζεται με την α_1^1 όπως ακριβώς σχετίζεται η α_1^1 με την α'_1 (κ.ο.κ. για τις α_1^3, α_1^4). Στην περίπτωση αυτή, όπως εύκολα εξάγεται από την προηγηθείσα ανάλυσή μας, θα προκύπτει η ακόλουθη καμπύλη προσφοράς για το εμπόρευμα 1 (όπου Q_1 η παραγόμενη ποσότητα αυτού και $p_1^4, p_1^3, \dots, p_1$, η τιμή του όταν λειτουργεί, αντιστοίχως, η διαδικασία $\alpha_1^4, \alpha_1^3, \dots, \alpha_1$).

Σχήμα 1

Κατά συνέπεια, δύναται να λεχθεί, εάν επιλέξουμε μια μάλλον περιορισμένη οπτική γωνία, ότι στο σύστημα του Ricardo ενέχονται δύο διακριτά είδη εμπορευμάτων: αυτά των οποίων οι επιμέρους μονάδες παράγονται με διαφο-

ρετικό κόστος παραγωγής (τα λεγόμενα «σπάνια προϊόντα») και των οποίων, επομένως, οι τιμές δεν μπορούν να προσδιορισθούν χωρίς να ληφθεί υπόψη η αλληλεπίδραση προσφοράς - ζήτησης (εδώ πρόκειται μόνον για το εμπορεύμα 1) και αυτά των οποίων οι επιμέρους μονάδες παράγονται με το ίδιο κόστος παραγωγής (ή, όπως το λέει ο Ricardo, τα «δυνάμενα να αυξηθούν κατά βούλησιν δι' ανθρωπίνης εργασίας» εμπορεύματα) και των οποίων, επομένως, οι τιμές προσδιορίζονται ανεξάρτητα από κάθε αλληλεπίδραση ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση (εδώ πρόκειται για τα εμπορεύματα $k = 2, 3, \dots, n$). Είναι, όμως, βέβαιον, όπως το ισχυρίστηκε ο Ricardo, ότι οι τιμές των εμπορευμάτων που ανήκουν στο κατά σειρά δεύτερο είδος προσδιορίζονται ανεξάρτητα από τις συνθήκες της ζήτησης ή, μήπως, πρόκειται για μία «ανεξαρτησία», η οποία ισχύει μόνον κάτω από την εξωπραγματική υπόθεση της ύπαρξης ενιαίας εντάσεως κεφαλαίου; Διότι, όταν η εν λόγω υπόθεση είναι δεδομένη, οι τιμές παραγωγής είναι όντως ανάλογες ή ίσες των αντιστοίχων ποσοτήτων «ενσωματωμένης» εργασίας, ενώ όταν δεν είναι δεδομένη, τότε ο ρικαρδιανός τρόπος προσδιορισμού των τιμών παραγωγής εμφανίζεται ως θεμελιωδώς ελεγχόμενος: πώς είναι άραγε δυνατόν βάσει ενός συστήματος n εξισώσεων (βλ. το σύστημα (4) ή (5)) να προσδιορισθούν $n+2$ άγνωστοι (ήγουν τα p, r, w) ή, τέλος πάντων, βάσει ενός συστήματος $n+1$ εξισώσεων (το σύστημα (4) ή (5) συν την εξίσωση της τιμής της εργασιακής δύναμης: $w = p\bar{d}$, όπου $\bar{d}$ το «πραγματικό ωρομίσθιο επιβίωσης») να προσδιορισθούν $n+2$ άγνωστοι; Φαίνεται, λοιπόν, ότι «κάτι λείπει», ότι τα δεδομένα του ρικαρδιανού συστήματος δεν επαρκούν ούτε καν για τον προσδιορισμό των τιμών των «δυνάμενων να αυξηθούν κατά βούλησιν δι' ανθρωπίνης εργασίας» εμπορευμάτων και, επομένως, ότι αυτό το σύστημα θα πρέπει είτε να συμπληρωθεί είτε να αναδομηθεί ολοκληρωτικά. Για όποιον γνωρίζει «την ιστορία» είναι αδιαμφισβήτητο ότι κάπως έτσι σκέφτηκαν, ότι, δηλαδή, απ' τα προαναφερθέντα ερωτήματα εκκίνησαν και οδηγήθηκαν, τελικά, στην «υπέρβαση» του ρικαρδιανού συστήματος, οι πλέον αξιόλογοι εισηγητές της νεοκλασικής θεωρίας, και ιδίως ο Jevons και ο –σύμφωνα με τις απόψεις ορισμένων αλλά και τη δική μας– μεγαλύτερος όλων, ο Walras: «Έστω S, I, F , αντιστοίχως, οι μισθοί, οι τόκοι και η γαιοπρόσοδος που καταβάλλουν οι επιχειρηματίες, κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, για τις υπηρεσίες του απασχολούμενου προσωπικού, του κεφαλαίου και της γης. Ας θυμηθούμε τώρα ότι σύμφωνα με την Αγγλική [διάβαζε: Κλασική, ιδίως Ρικαρδιανή – Θ.Μ.] Σχολή, η τιμή πώλησης των προϊόντων προσδιορίζεται από το κόστος παραγωγής τους,

ήτοι ισούται με το κόστος των απασχολούμενων παραγωγικών υπηρεσιών. Έτσι έχουμε την εξίσωση: $P = S + I + F$, όπου το P είναι προσδιορισμένο. Απομένει, λοιπόν, μόνον ο προσδιορισμός των S , I και F . Φυσικά, εάν δεν είναι η τιμή των προϊόντων που προσδιορίζει την τιμή των παραγωγικών υπηρεσιών, αλλά η τιμή των παραγωγικών υπηρεσιών που προσδιορίζει την τιμή των προϊόντων, θα πρέπει να γνωρίζουμε τι προσδιορίζει την τιμή των υπηρεσιών. Αυτό ακριβώς είναι ό,τι προσπαθούν να επιτύχουν οι άγγλοι οικονομολόγοι. Για το σκοπό αυτό κατασκευάζουν μια θεωρία της γαιοπροσόδου, σύμφωνα με την οποία η γαιοπρόσοδος δεν περιλαμβάνεται στα έξοδα παραγωγής, και, έτσι, μετατρέπουν την προηγούμενη εξίσωση σε $P = S + I$. Έπειτα απ' αυτό προσδιορίζουν άμεσα το S μέσω της θεωρίας [τους – Θ.Μ.] περί μισθών. Τέλος, διατείνονται ότι «το ποσό των τόκων ή του κέρδους προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στα συνολικά έσοδα και τους μισθούς», ήτοι ότι προσδιορίζεται από την εξίσωση $I = P - S$. Είναι τώρα ξεκάθαρο ότι οι άγγλοι οικονομολόγοι βρίσκονται σε πλήρη σύγχυση όσον αφορά στο ζήτημα του προσδιορισμού της τιμής. Διότι είναι αδύνατον το I να προσδιορίζει το P όταν ταυτοχρόνως το P προσδιορίζει το I . Στη γλώσσα των μαθηματικών μια εξίσωση δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να προσδιορισθούν δύο άγνωστοι. Αυτή η αντίρρηση εγείρεται χωρίς καμία αναφορά στη θέση μας για τον τρόπο με τον οποίο η Αγγλική Σχολή απαλείφει την γαιοπρόσοδο προτού προχωρήσει στον προσδιορισμό των μισθών» (Walras, L., *Eléments*, 1874, Lesson 40, §368). Εάν, λοιπόν, αυτή η συντριπτική κριτική ευσταθεί⁵⁵ (και φαίνεται ότι ευσταθεί⁵⁶), μάλλον έπεται ότι κανενός εμπορεύματος η τιμή δεν δύναται να προσδιορισθεί χωρίς να ληφθεί υπόψη η αλληλεπίδραση προσφοράς - ζήτησης (συμπεριλαμβανομένων των «τιμών των παραγωγικών υπηρεσιών», δηλ. των «αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών») και, συνεπώς, ότι πρέπει να κατασκευασθεί ένα νέο σύστημα, στα πλαίσια του οποίου ισχύει ακριβώς μόνον αυτό που ισχύει στα πλαίσια του ρικαρδιανού συστήματος μόνον για τα «μη δυνάμενα να αυξηθούν κατά βούλησιν δι' ανθρωπίνης εργασίας» εμπορεύματα: όλες οι

55. Αξίζει να σημειωθεί ότι και κατά τον Jevons «το δόγμα [των Κλασικών – Θ.Μ.] είναι θεμελιωδώς εσφαλμένο, διότι ενέχει το εγχείρημα του προσδιορισμού δύο αγνώστων ποσοτήτων μέσω μίας [μόνον – Θ.Μ.] εξίσωσης [, η οποία, εάν ληφθεί υπόψη ο μηδενισμός της γαιοπροσόδου στη λεγόμενη «οριακή γη», είναι η εξής: – Θ.Μ.] Προϊόν = κέρδος + μισθοί» (*The Theory of Political Economy*, [1871] 1965, σελ. 258, New York, Kelley).

56. Όπως θα δούμε, έως και το 1893-8 δεν διατυπώθηκε (σύμφωνα με ό,τι είναι γνωστό) κανένα σχετικό αντεπιχείρημα.

τιμές και όλες οι μεταβλητές της κατανομής του εισοδήματος προσδιορίζονται (οφείλουν να προσδιορίζονται) «ταυτοχρόνως» και με τρόπο «συμμετρικό»⁵⁷, δηλ. μέσω, αποκλειστικώς και μόνον, του –λεγόμενου– νόμου της προσφοράς και της ζήτησεως. Αυτά ακριβώς συνιστούν την ουσία του Νεοκλασικού Συστήματος, το οποίο περιλαμβάνει, έτσι, δύο διακριτά στοιχεία: πρώτον, εκείνο ακριβώς το *τμήμα* του Κλασικού Συστήματος, το οποίο πραγματεύεται, αποκλειστικώς, τον προσδιορισμό των τιμών (και των «αμοιβών» των εμπλεκομένων «συντελεστών παραγωγής») των «σπάνιων προϊόντων», και, δεύτερον, μια *νέα θεωρία της ζήτησης* (νέα, υπό την έννοια ότι δεν ενέχεται στο Κλασικό Σύστημα⁵⁸), η οποία, ωστόσο, θεμελιώνεται στην *πολύ παλιά* έννοια (τουλάχιστον από το 1750 εισαχθείσα, με τον F. Galiani) του «οφέλους»⁵⁹. Εάν η προαναφερθείσα κριτική των Jevons - Walras δεν είχε φανεί βάσιμη, δεν θα υπήρχε και η ανάγκη ανάπτυξης μιας νέας θεωρίας της ζήτησης. «Αντιστρόφως», στο βαθμό που διαμορφώθηκε η αντίληψη (βάσει ακριβώς της εν λόγω κριτικής των Jevons - Walras) ότι η λύση σε όλα τα ζητήματα που άφησε ανοιχτά η «Αγγλική Σχολή» θα δοθεί μόνον μέσω της εμβάθυνσης και της γενίκευσης της θεωρίας (της τελευταίας) περί «σπάνιων προϊόντων», η ανάγκη ανάπτυξης μιας νέας θεωρίας της ζήτησης, η οποία δεν θα ήταν σε αντίφαση με τη σύνολη λογική του εγχειρήματος, κατέστη επιτακτική: εφόσον για όλα τα «αγαθά» ισχύει (δηλ. εξάγεται) μια καμπύλη προσφοράς, όπως αυτή του *Σχήματος 1* (εδώ), πώς είναι δυνατόν να προσδιορισθεί η τιμή τους εάν δεν θεμελιωθεί και η ύπαρξη μίας άλλης καμπύλης, η οποία θα βρίσκεται (ορίζεται) στο ίδιο επίπεδο συντεταγμένων (τιμής - ποσότητας); Κατ' αυτόν ακριβώς τον τρόπο, η προσοχή των νεοκλασικών οικονομολόγων εστράφη στην μέχρι τότε έχουσα μάλλον ασήμαντο ρόλο στην οικονομική επιστήμη έννοια του «οφέ-

57. Σε αντίθεση, δηλαδή, με το σύστημα του Ricardo, όπου το πραγματικό ωρομίσθιο θεωρείται ως εξωγενώς δεδομένο.

58. Καίτοι όχι ιδιαίτερα αναπτυγμένη, στο Κλασικό Σύστημα, και ιδίως στον Ricardo, ενέχεται μια θεωρία ζήτησης, η οποία συγκροτείται από τη θεωρία του «πραγματικού ωρομισθίου επιβίωσης», τη θεώρηση των λεγομένων «εμπορευμάτων πολυτελείας» (δηλ. των μη αναπαραγωγικών εμπορευμάτων) ως εμπορευμάτων που καταναλώνονται –κυρίως– από τους γαιοκτήμονες, και το λεγόμενο «Νόμο του Say» (αναλυτικά, βλ. π.χ., Pasinetti, 1960, §§ 2, 5, 9 και Kurz/Salvadori, 1995, σσ. 14-20 και 46-8.).

59. Προφανώς, δεν είναι εδώ δυνατόν να επεκταθούμε περαιτέρω στις σχέσεις ανάμεσα στο Κλασικό και το Νεοκλασικό Σύστημα, καθώς επίσης και στη λογική δομή και το περιεχόμενο του τελευταίου. Επ' αυτών: Σταμάτης, [1984] 1992, σσ. 531-41, 1991, Κεφ. 5, Kurz/Salvadori, 1995, Κεφ. 1, 13, 14, 1998, Κεφ. 1, 2, 4, 12, Μαριόλης, 2001α.

λους» (Galiani, Rossi, De Molinari, Say, Senior), και ιδίως σ' αυτή του «οριακού οφέλους» (D. Bernoulli, Dupuit, Gossen), από την οποία και κατόρθωσαν, μέσω διαδοχικών επεξεργασιών, να παράγουν την αρμόζουσα «καμπύλη ζήτησης»⁶⁰.

Αυτά, λοιπόν, όφειλαν να αναπτύξουν οι Μηλιός et al. και όχι να παραθέτουν ως «γενικό θεωρητικό πλαίσιο της νεοκλασικής θεωρίας» αποσπάσματα από τον Say (ένα), τον Σταμάτη (ένα, και μάλιστα τετριμμένο⁶¹), τον Μπουχάριν (έξι!), τον Böhm - Bawerk (τέσσερα, και όλα μέσω Μπουχάριν!) και τον Walras (ένα!), διανθισμένα με ψευδοσχολιασμούς: π.χ. ως εάν να πρόκειται περί λέξεων που έτυχε να βάλει ο Walras σε σειρά, μια μέρα που είχε έμπνευση, σχολιάζουν (σελ. 66) παντελώς ανυποψίαστοι ένα υψίστης σημασίας (όπως προκύπτει από την προηγηθείσα ανάλυσή μας) απόσπασμα από τον πρόλογο της 4ης έκδοσης των *Eléments* («η καθαρή πολιτική οικονομία είναι ουσιαστικά η θεωρία του προσδιορισμού των τιμών υπό το υποθετικό καθεστώς του τέλει ανταγωνισμού. Το σύνολο όλων των πραγμάτων, υλικών και μη, τα οποία δύνανται να λάβουν μία τιμή επειδή είναι σπάνια, δηλ. ταυτοχρόνως ωφέλιμα και περιορισμένα σε ποσότητα, συνιστά τον κοινωνικό πλούτο. Γι' αυτό η καθαρή πολιτική οικονομία είναι επίσης η θεωρία του κοινωνικού πλούτου» [υπογρ. δική μου – Θ.Μ.]) ως εξής: «Για τον Walras, μάλιστα, το σπάνιο είναι ο ίδιος ο κοινωνικός πλούτος, καθαυτός [τελεία και παύλα – Θ.Μ.]!». Για την ακρίβεια, οι συγγραφείς δεν όφειλαν μόνον να αναπτύξουν αληθώς και πλήρως το «γενικό θεωρητικό πλαίσιο της νεοκλασικής θεωρίας», αλλά και να αποδείξουν, όπως ρητά το υπέδειξε, παρά το απέδειξε, ο Mühlpfordt στα 1893-5 (βλ. Μαριόλης, 1996, §17) και όπως το απέδειξε ορι-

60. Μόνον όσοι δεν έχουν κατανοήσει τη λογική ανάπτυξης της νεοκλασικής θεωρίας (και δεν είναι λίγοι στον αριθμό) θεωρούν ως μέγα ζήτημα (ή απλώς παράδοξο) το σημαντικό χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στην εμφάνιση της έννοιας του «οφέλους» και την ουσιαστική ενσωμάτωσή της στην οικονομική επιστήμη. Έτσι, παραδειγματικά, ο Hawkins, χ.χ., σελ. 21, σημειώνει το εξής: «Αν και η βάση της φθινούσης οριακής χρησιμότητας είχε συζητηθεί από τον Jeremy Bentham από το 1780, περιέργως πως, η οριακή σχολή και η θεωρία της χρησιμότητας, που μαζί οδήγησαν στην ανάπτυξη της πλευράς της ζήτησεως της θεωρίας της επιχειρήσεως, ανδρώθηκαν κατά τη δεκαετία 1870-80. Ήταν τότε που οι πρωτοπόροι οριακοί άρχισαν να αναφαίνονται ταυτοχρόνως σε διάφορα μέρη της Ευρώπης».

61. Κατά την πάγια, για τους γνωρίζοντες, τακτική του Μηλιού, ο οποίος, όταν πρόκειται για τις εργασίες του Σταμάτη, αντιπαρέρχεται τα καινοτόμα αποτελέσματά τους (ή, όπως θα δούμε στο Μέρος V του παρόντος, τα υιοθετεί άρρητα) και παραπέμπει στα πιο «άχρωμα», καίτοι περιορισμένα σε έκταση, σημεία τους.

στικά ο Dmitriev το 1898 (καίτοι βάσει ενός «flow input - point output» υποδείγματος), ότι το «αρχιμήδαιο σημείο» του Νεοκλασικού Συστήματος είναι *ανυπόστατο*, διότι ο ρικαρδιανός τρόπος προσδιορισμού των τιμών των «μη σπάνιων προϊόντων» είναι γενικά (δηλ. και σε συνθήκες μη ενιαίας εντάσεως κεφαλαίου) *συνεκτικός*⁶²:

Θεώρημα του Dmitriev. Για τον προσδιορισμό των σχετικών τιμών όλων των «μη σπάνιων» εμπορευμάτων και του ποσοστού κέρδους απαιτείται (και αρκεί) η γνώση των τεχνικών συνθηκών παραγωγής και του πραγματικού ωρομισθίου. Για τον προσδιορισμό των αντιστοίχων απολύτων τιμών απαιτείται (και αρκεί), επιπλέον, η εισαγωγή μίας εξίσωσης τυποποίησης. Ως εκ τούτου, οι συνθήκες της ζήτησης είναι άσχετες με το ζήτημα και, σε αντίθεση με ό,τι ισχυρίστηκαν οι νεοκλασικοί, το κλασικό σύστημα δεν είναι υποπροσδιορισμένο.

Απόδειξη⁶³. Από το σύστημα (5), για $w > 0$ και για κάθε $r: 0 \leq r < 1/\lambda^c$, όπου λ^c η Perron - Frobenius ιδιοτιμή της $C \equiv [I - A\delta]^{-1}A$ (σημειώνεται ότι η C και η $A[I - A\delta]^{-1}$ είναι όμοιες μήτρες), έπεται ότι:

62. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι η αντικριτική του Dmitriev δεν αγγίζει ένα «δεύτερης τάξης», θα μπορούσαμε κατ' αρχάς να πούμε, ζήτημα που εύστοχα είχε τεθεί –κατά πρώτον από τον J.S. Mill στο Κεφ. 16 του τρίτου βιβλίου των «Αρχών» του και εν συνεχεία– από τον Jevons (ό.π. σελ. 200) και το οποίο δύναται να συνοψισθεί ως: Σ' ένα σύστημα σύνθετης παραγωγής τίποτε δεν εγγυάται ότι το πλήθος των τιθέμενων σε λειτουργία διαδικασιών παραγωγής ισούται με (ή υπερβαίνει) το πλήθος των παραγομένων εμπορευμάτων. Ως εκ τούτου, όχι μόνον ένας ανεξάρτητος από τις συνθήκες της ζήτησης προσδιορισμός των τιμών (και της κατανομής) είναι αδύνατος, αλλά και ο προσδιορισμός των ενσωματωμένων στα επιμέρους εμπορεύματα ποσοτήτων εργασίας δεν είναι ποτέ εφικτός. Καίτοι δεν είναι δυνατόν να επιμείνουμε εδώ (βλ. τις εργασίες που αναφέρονται στην υποσ. 13 του παρόντος, καθώς επίσης και Morishima, 1964, 1969), ας διευκρινισθεί ότι από τη λύση αυτού του ζητήματος (ειδική περίπτωση του οποίου αποτελεί το ζήτημα του προσδιορισμού των διεθνών τιμών ισορροπίας, τεθέν κατά πρώτον από τον J.S. Mill το 1844) προκύπτει μεν ότι ένας ανεξάρτητος από τη ζήτηση προσδιορισμός των τιμών είναι αδύνατος, αλλά δεν προκύπτει ούτε ότι ο νεοκλασικός, «συμμετρικός», τρόπος προσδιορισμού της κατανομής είναι ορθός (το ακριβώς αντίθετο ισχύει) ούτε ότι ο παράγοντας «ζήτηση» πρέπει κατ' ανάγκην να αναλυθεί νεοκλασικά.

63. Σκοπός μας εδώ δεν είναι να δώσουμε την πλήρη απόδειξη του θεωρήματος, αλλά να εκθέσουμε εκείνα τα βασικά της σημεία, τα οποία θα μας χρησιμεύσουν στη συνέχεια (Μέρος V). Ως εκ τούτου, παραλείπουμε ορισμένους ενδιαμέσους συλλογισμούς και διευκρινίζουμε ότι ο Dmitriev υποθέτει, κατά βάση, ότι υφίσταται μόνον κυκλοφορούν κεφάλαιο ($\delta^* = 1$) και ότι η A είναι μηδενοδύναμη μήτρα. Επίσης, σε αντίθεση με τον Dmitriev, θα υποθέ-

$$p = w\ell(1+r)[I - A\delta - Ar]^{-1} \quad (48)$$

Από την $w = pd$, όπου $d = \bar{d} (\geq 0)$, και την (48), έπεται ότι:

$$\begin{aligned} p\bar{d} &= p\bar{d}\ell(1+r)[I - A\delta - Ar]^{-1}\bar{d} \Rightarrow \\ 1 &= \ell(1+r)[I - A\delta - Ar]^{-1}\bar{d} \end{aligned} \quad (49)$$

Από την (49) προσδιορίζεται, ως γνωστόν, μόνον μια οικονομικά σημαντική τιμή του r και από την (48) προσδιορίζονται οι σχετικές τιμές όλων των εμπορευμάτων (δηλ. τα p, w εξαιρέσει βαθμωτού). Έτσι, με την εισαγωγή μιας εξίσωσης τυποποίησης της μορφής $p\phi = c$ προσδιορίζονται, μέσω της (48), πλήρως τα p, w . Επί της ουσίας δεν αλλάζει τίποτε όταν το σύστημα διαθέτει εναλλακτικές τεχνικές παραγωγής, διότι σε κάθε μία απ' αυτές αντιστοιχεί μια εξίσωση ανάλογη της (49) και, επομένως, μία ορισμένη τιμή του r . Έτσι, επειδή στα πλαίσια των καπιταλιστικών συνθηκών παραγωγής τίθεται σε λειτουργία εκείνη(-ες) η τεχνική, η οποία μεγιστοποιεί το r , έπεται ότι και ο –στην περίπτωση ύπαρξης εναλλακτικών τεχνικών– προσδιορισμός των τιμών είναι ισοδυνάμως εφικτός και πραγματοποιείται χωρίς την παρεμβολή της ζήτησης. Τέλος, οι συνθήκες της ζήτησης είναι πράγματι άσχετες με τους υπό θεώρηση προσδιορισμούς για τον εξής λόγο: Η εξίσωση από την οποία εξάγεται άμεσα η (49) είναι, εμφανώς, μια εξίσωση αναγωγής της τιμής του εμπορεύματος $\bar{d}$ στον εαυτό της ή, ισοδύναμα, του «κόστους» παραγωγής του εμπορεύματος $\bar{d}$ στο ίδιο αυτό εμπόρευμα $\bar{d}$. Ως εκ τούτου, σκεφτόμενοι επαγωγικά, μπορούμε να συνάγουμε ότι υφίστανται τέτοιου είδους εξισώσεις αναγωγής για κάθε (αναπαραγωγικό) εμπόρευμα j και ότι αυτές δεν μπορεί παρά να είναι της μορφής⁶⁴:

$$p_j = p_j m_{jj}(r), \text{ με } m_{jj}(r) = 1 \quad (50)$$

σουμμε ότι όλα τα εμπορεύματα είναι αναπαραγωγικά. Για όλα αυτά, βλ. Μαριόλης, 1996, 1999, Mariolis, 2001a, 2001b.

64. «Πρόκειται για ταυτολογικό σχήμα, όπου το ζητούμενο ορίζεται δια του εαυτού του», θα αναφωνήσουν οι συγγραφείς της «Εισαγωγής». Όχι!. Πρόκειται ακριβώς για την –πριν από 103 χρόνια– κατάρριψη της άποψης περί ύπαρξης ταυτολογικού σχήματος στα θεμέλια του Κλασικού Συστήματος, η οποία πρωτοδιατυπώθηκε πριν από 130 χρόνια (από τους Walras, Jevons).

όπου $m_{jj}(\tau)$ οι «χρονολογημένες ποσότητες» του εμπορεύματος j που απαιτούνται συνολικά (δηλ. άμεσα και έμμεσα) για την παραγωγή μίας μονάδας του εμπορεύματος j ως ακαθάριστου προϊόντος⁶⁵. Ακόμα, λοιπόν, κι αν δεχθούμε προς στιγμήν ότι –λόγω υπερβάλλουσας προσφοράς (ζήτησης)– μειώνεται (αυξάνεται) η τιμή του εμπορεύματος j , η μείωση (αύξηση) αυτή αντισταθμίζεται πλήρως (βλ. εξίσωση (50)) από μια ισόποση μείωση (αύξηση) του ανηγμένου «κόστους» παραγωγής του εμπορεύματος j , κι έτσι το ποσοστό κέρδους (άρα και το διάνυσμα των σχετικών τιμών όλων των εμπορευμάτων) δεν μεταβάλλεται⁶⁶.

ό.έ.δ.

B.2. Στη σελ. 68, και στα πλαίσια μιας δήθεν κριτικής της νεοκλασικής θεωρίας, διαβάζουμε το εξής: «Η πρακτική της κάθε νοικοκυράς στην αγορά είναι συνάρτηση των υπαρχουσών τιμών και του ποσού χρημάτων που διαθέτει. Η όποια προτίμηση σύμφωνα με τη χρησιμότητα ενός προϊόντος δεν μπορεί παρά να εκδηλωθεί μέσα στα όρια που καθορίζονται από τιμές – διαθέσιμο χρηματικό ποσό. *Μα αν οι τιμές της αγοράς προϋποτίθενται*, επανήλθαμε σε όσα έχουμε ήδη πει [δηλ. ότι η έννοια της χρησιμότητας δεν αποτελεί το κατάλληλο μέσο για την ανάλυση της τιμής]. Επιπρόσθετα, η αποτίμηση του κάθε εμπορεύματος δεν προσδιορίζεται από την καθαυτή χρησιμότητά του. Καμιά νοικοκυρά δεν αποτιμάει το ψωμί, για παράδειγμα, με βάση την πολύ υψηλή υποκειμενική του αξία, *αλλά συναρτά τη χρησιμότητά του με τις προϋπάρχουσες τιμές του και το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού της*» (υπογρ. δικές μου – Θ.Μ.).

Το σημαντικό μ' αυτό το απόσπασμα (της νοικοκυράς) δεν έγκειται ούτε στα επιμέρους σφάλματα που περιέχει ούτε στο ότι συμβάλλει στην επαλήθευση τετριμμένων συλλογισμών (: είναι αδύνατον να μάθεις τη νεοκλασική θεωρία μέσω Μπουχάριν), αλλά στο ότι αποδεικνύει περίτρανα το εξής: οι συγγραφείς δεν γνωρίζουν καν ότι η θεωρία την οποία εκθέτουν προβαίνει σ' έναν «ταυτόχρονο» και «συμμετρικό» προσδιορισμό όλων των τιμών και όλων των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής. Δεν έχουν, δηλαδή, αντιληφθεί ότι όλες οι επιμέρους νεοκλασικές αναλύσεις *μερικής ισορροπίας* δεν έχουν, στην πραγματικότητα (της θεωρίας), καμία οικονομική σημασία (*ζήτημα που είχε*

65. Για την αυστηρή απόδειξη της (50), βλ. Dmitriev, [1898] 1995, σσ. 180-95, Μαριόλης, 1996, §11, 1998, §5, Mariolis, 2001b, 2001c.

66. Σύγκρινε αυτό τον συλλογισμό του Dmitriev με ό,τι λέει ο Sraffa, 1985, §7.

τεθεί ήδη από τον Cournot, το 1838, και λύθηκε οριστικά με το σύστημα γενικής ισορροπίας του Walras) και ότι πραγματοποιούνται μόνον για παιδαγωγικούς - διδακτικούς σκοπούς. Ουσιαστικά, η έλλειψη αυτής της επίγνωσης διαπερνάει όλο το Μέρος Β' της «Εισαγωγής»: Το Κεφ. 4 «παρουσιάζει» της θεωρίες της ζήτησης και δείχνει πώς εξάγεται η καμπύλη ζήτησης του καταναλωτή. Το Κεφ. 5 «παρουσιάζει» τη θεωρία της παραγωγής, αλλά οι συγγραφείς ξεχνούν, μέσα στην πολυλογία τους, να δείξουν πώς εξάγεται η καμπύλη προσφοράς της επιχείρησης!. Τέλος, το Κεφ. 6 «παρουσιάζει» τη θεωρία των αγορών, και μόνον (!) στα πλαίσια μιας υποσημείωσης (υπ' αριθ. 3, σελ. 303), η οποία είναι εξ ολοκλήρου ένα απόσπασμα από ένα εκ των εγχειριδίων του Παυλόπουλου, ορίζεται (και μάλιστα ελλειπτικά) η καμπύλη προσφοράς της λειτουργούσας σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού επιχείρησης. Έτσι, και επειδή παράλληλα, πρώτον, δεν εξάγονται πουθενά (για την ακρίβεια, δεν αναφέρονται πουθενά) ούτε οι συναρτήσεις ζήτησης των συντελεστών παραγωγής (οι οποίες, ως γνωστόν, υφίστανται με δύο διακριτές και όχι πάντα συνυπάρχουσες μορφές) ούτε οι συναρτήσεις προσφοράς αυτών⁶⁷, και, δεύτερον, στο Κεφ. 3 γίνονται αναφορές (απλώς) στον μέσω της αλληλεπίδρασης προσφοράς - ζήτησης προσδιορισμό των τιμών, η συνολική παρουσίαση της νεοκλασικής μικροοικονομικής θεωρίας μένει, απλώς, στον αέρα.

B.3. Στις σσ. 110-9 «διερευνάται» η ευστάθεια της ισορροπίας μίας μεμονωμένης αγοράς και βεβαιωνόμαστε, οριστικά και αμετάκλητα, ότι το κύριο προσόν της παρούσης «Εισαγωγής» έγκειται στο ότι προϋποθέτει έναν συνεχώς

67. Πολύ αργότερα, δηλ. στο Μέρος Γ' (Μακροοικονομική Θεωρία), Κεφ. 7, οι συγγραφείς αναγκάζονται, εκ των πραγμάτων, να κάνουν μία λεκτική αναφορά (σσ. 336-7, υποσ. 5) μόνον στις συναρτήσεις προσφοράς - ζήτησης του συντελεστή παραγωγής εργασία. Για τη μεν πρώτη παραπέμπουν και στον Chacholiades (ως συνήθως), για τη δε δεύτερη γράφουν το εξής: «Από την πλευρά της ζήτησης για εργασία, οι επιχειρήσεις θα αποφασίσουν την αύξηση [γιατί όχι τη μείωση; - Θ.Μ.] της απασχόλησης μέχρι το σημείο που ο πραγματικός μισθός, που προκύπτει μέσα από τις διαπραγματεύσεις στην αγορά εργασίας, θα εξισωθεί με το οριακό προϊόν της εργασίας διότι σ' αυτό το σημείο μεγιστοποιείται το κέρδος». Κατ' αρχάς, και όπως όλοι γνωρίζουν, το εν λόγω «σημείο» ορίζεται από την εξίσωση του πραγματικού ωρομισθίου (και όχι μισθού) με το οριακό προϊόν της εργασίας. Επίσης, για να μιλήσει κανείς για μεγιστοποίηση του κέρδους, θα πρέπει πρώτα να αποδείξει ότι η συνάρτηση του κέρδους εμφανίζει τουλάχιστον ένα μέγιστο (οι συγγραφείς όχι μόνον δεν το αποδεικνύουν πουθενά, αλλά και -απ' ό,τι φαίνεται- αγνοούν ότι υπάρχει περίπτωση μη μεγιστοποίησης του κέρδους). Στο τελευταίο, εξαιρετικής σημασίας, ζήτημα θα επανέλθουμε λίγο αργότερα (βλ. **B.4.**).

ευρισκόμενο σε κατάσταση συναγερμού αναγνώστη. Εδώ, λοιπόν, ο (και) διδάκτορας μηχανικός Μηλιός δίνει έναν ορισμό της έννοιας της ισορροπίας, ο οποίος θα αφήσει εποχή (σελ. 110): «Ισορροπία είναι η κατάσταση κατά την οποία αντισταθμίζονται αμοιβαία μεταξύ τους αντίθετες δυνάμεις ή πιέσεις, έτσι που ένα «σώμα» να παραμένει σε ηρεμία»⁶⁸. Κατά τα λοιπά, η διερεύνηση των συγγραφέων βασίζεται εξ ολοκλήρου στη «μέθοδο της συγκριτικής στατικής» (σελ. 119) και ως εκ τούτου είναι εξ ολοκλήρου α-νόητη. Διότι, ως γνωστόν, σ' ένα και το αυτό στατικό υπόδειγμα δύνανται να αντιστοιχούν εναλλακτικά δυναμικά υποδείγματα, από τα οποία δύνανται να εξάγονται εντελώς διαφορετικές συνθήκες ευσταθούς ισορροπίας (και στα πλαίσια του συγκεκριμένου αντικειμένου των συγγραφέων αυτό ακριβώς –όπως δύναται να αποδείξει κανείς– συμβαίνει). Έτσι, μη γνωρίζοντας ότι το ζήτημα της ευστάθειας δύναται, εκ της φύσεώς του, να τεθεί μόνον στη βάση ενός δυναμικού υποδείγματος, επαναλαμβάνουν το πολυτονισμένο (στη βιβλιογραφία) σφάλμα του Walras και του Marshall και νομίζουν ότι είναι «νόμιμο» να αντληθούν σχετικά συμπεράσματα από την εξέταση, και μόνον, των κλίσεων των καμπυλών προσφοράς και ζήτησης. Τέλος, ακριβώς επειδή δεν έχουν συνείδηση του γεγονότος ότι –ακόμα κι αν αντιπαρέλθουμε την προαναφερθείσα σύγχυση– η όλη συζήτηση περί ευστάθειας δύναται να έχει, στην πραγματικότητα (της συγκεκριμένης θεωρίας), οικονομικό νόημα μόνον στα πλαίσια μιας ανάλυσης γενικής ισορροπίας, δεν ξοδεύουν ούτε μια λέξη προκειμένου, πρώτον, να διευκρινίσουν ότι η υπό εξέταση διαδικασία προσαρμογής του συστήματος (όπως και κάθε επιμέρους αγοράς του) προς την κατάσταση ισορροπίας του έχει καθαρά ιδεατό χαρακτήρα (γνωστή ως «tâtonnement» στον Walras), και, δεύτερον, να θέσουν τα κατ' αρχήν διακριτά μεταξύ τους ζητήματα της υπάρξεως, της μοναδικότητας, του οικονομικά σημαντικού, της επιτεύξεως και της οικονομικής (θεωρητικής) ερμηνείας της κατάστασης γενικής ισορροπίας. Στο βαθμό, λοιπόν, που δεν θέτουν κανένα απ' αυτά τα ζητήματα δεν δύνανται και να αναπτύσσουν κανενός είδους κριτική στη Νεοκλασική Θεωρία, διότι, ως γνωστόν, η εν λόγω θεωρία (κι όχι η διδασκόμενη στις

68. Ακόμα και ο γνωρίζων μόνον «Κλασική Μηχανική» αναγνώστης αντιλαμβάνεται πλήρως ότι εάν κάποιος πρωτοετής φοιτητής Πολυτεχνικής ή Φυσικομαθηματικής Σχολής τολμούσε να αρθρώσει τον κατά Μηλιό ορισμό της ισορροπίας, τότε, δεδομένου ενός ορισμένου πνεύματος που κυριαρχεί σ' αυτά τα ιδρύματα, και το οποίο δεν μας ενδιαφέρει να χαρακτηρίσουμε, θα υπήρχαν οπωσδήποτε διδάσκοντες, οι οποίοι θα επιζητούσαν την δια παντός αποβολή του.

τελευταίες τάξεις του Λυκείου καρικατούρα της, την οποία έχουν κατά νουν οι συγγραφείς) είναι, *πρωτίστως*, μία βασιζόμενη στην επίλυση αυτών των ζητημάτων *θεωρία συγκρότησης της καπιταλιστικής κοινωνίας* (ανεξαρτήτως του εάν οι επιμέρους εκπρόσωποι αυτής της θεωρίας αποδέχονται ή όχι τον όρο), ενώ όλες οι άξιες λόγου κριτικές που της έχουν ασκηθεί δεν είναι παρά κριτικές αυτών ακριβώς των λύσεων που οι εκάστοτε πρωτοπόροι νεοκλασικοί οικονομολόγοι έχουν προτείνει. Έτσι, μπροστά σ' αυτήν την τιτανομαχία, οι Μηλιός et al. μόνον ένα πράγμα μπορούν και έχουν υποχρέωση να κάνουν: Ησυχία.

B.4. Στις σσ. 245-54 οι συγγραφείς καταπιάνονται μ' ένα κεντρικό, και *εξαιρετικά λεπτό*, ζήτημα της συνήθους, ωστόσο, θεωρίας της παραγωγής: «Έχουμε υποθέσει ότι σκοπός του ιδιοκτήτη μιας επιχείρησης είναι η μεγιστοποίηση των χρηματικών του κερδών. Για δεδομένο συνολικό έσοδο, η μεγιστοποίηση αυτή προϋποθέτει την ελαχιστοποίηση του συνολικού κόστους παραγωγής (σελ. 245)... Το πρόβλημα του προσδιορισμού της μέγιστης ποσότητας συνολικού προϊόντος που μπορεί να παραχθεί για δεδομένο επίπεδο συνολικού κόστους παραγωγής είναι ισοδύναμο με το πρόβλημα της εύρεσης του ελάχιστου συνολικού κόστους για δεδομένο επίπεδο συνολικού προϊόντος (σελ. 253)». Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι, *σύμφωνα με τις αναλύσεις των συγγραφέων*, η θεωρία της παραγωγής επιλύει κατ' αρχάς τα ακόλουθα τρία προβλήματα, τα οποία, επιπλέον, είναι μεταξύ τους μάλλον *ισοδύναμα*:

P_1 . Μεγιστοποίηση των κερδών.

P_2 . Ελαχιστοποίηση του συνολικού κόστους παραγωγής δεδομένης ποσότητας προϊόντος.

P_3 . Μεγιστοποίηση της παραγόμενης ποσότητας προϊόντος, δεδομένου του συνολικού κόστους παραγωγής⁶⁹.

69. Επειδή, προφανώς, θεωρούν ότι απέδειξαν, μέσα σε μία γραμμή, την ισοδυναμία των $P_1 - P_2$, οι συγγραφείς ασχολούνται μόνον με το περιεχόμενο και την ισοδυναμία των $P_2 - P_3$. Στα πλαίσια αυτής της ενασχόλησής τους (λεκτική - διαγραμματική, και όχι αλγεβρική, πράγμα -για πολλούς (όχι πάντως για εμάς)- δικαιολογημένο σε μία «Εισαγωγή»), προϋποθέτουν μια επιχείρηση που χρησιμοποιεί «δύο συντελεστές παραγωγής, ομοιογενή εργασία και ομοιογενές κεφάλαιο που παράγουν ένα ομοιογενές προϊόν». Αυτό δείχνει πόσο ανυποψίαστοι είναι σχετικά με το γεγονός ότι, δεδομένων όλων των άλλων, η «ευστάθεια» της κατασκευής προϋποθέτει, στη γενική περίπτωση, όχι μόνον ότι το «κεφάλαιο» είναι ομοιογενές, αλλά και ότι είναι μια *μη αναπαραγόμενη* εισροή (θα επανέλθουμε στο Μέρος V). Βέβαια, δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουν αυτό το πράγμα, διότι αποδείκτηκε βάσει του «χυδαίου» βιβλίου του Sraffa. Ωστόσο, θα έπρεπε να γνωρίζουν ότι στη λεγόμενη «εξί-

Στα ακόλουθα θα διερευνήσουμε (εν συντομία) εάν το Π_1 έχει –κάτω από τις συνήθεις υποθέσεις της θεωρίας της παραγωγής– πάντοτε λύση, καθώς επίσης και τις σχέσεις του με τα $\Pi_2 - \Pi_3$. Ως γνωστόν, εάν υποθέσουμε, χάριν απλούστευσης, την ύπαρξη δύο συντελεστών παραγωγής (1 και 2), το εν λόγω πρόβλημα της επιχείρησης διατυπώνεται συμβολικά ως εξής⁷⁰:

$$\max K \equiv \bar{p}y - (\bar{w}_1x_1 + \bar{w}_2x_2) = \bar{p}f(x_1, x_2) - (\bar{w}_1x_1 + \bar{w}_2x_2) \quad (51)$$

όπου $\bar{p}(>0)$ η εξωγενώς δεδομένη μοναδιαία τιμή του προϊόντος της επιχείρησης, $\bar{w}_j(>0)$ η εξωγενώς δεδομένη μοναδιαία αμοιβή του συντελεστή παραγωγής j ($= 1, 2$), $x_j(\geq 0)$ το επίπεδο απασχόλησης του συντελεστή παραγωγής j , y το επίπεδο παραγωγής του προϊόντος, και $y = f(x_1, x_2)$ η λεγόμενη συνάρτηση παραγωγής της επιχείρησης, η οποία υποθέτουμε ότι είναι εφοδιασμένη με όλες τις συνήθεις ιδιότητες των λεγόμενων νεοκλασικών συναρτήσεων παραγωγής με υποκαθιστώμενους συντελεστές και, επιπλέον, ότι είναι θετικά ομογενής βαθμού $t(\geq 1)$. Από την (51) έπεται ότι οι λεγόμενες συνθήκες πρώτης τάξεως του Π_1 έχουν ως εξής (με f_j θα συμβολίζουμε την μερική παράγωγο πρώτης τάξεως μιας συνάρτησης $f(x_1, x_2)$ ως προς x_j και με f_{ji} τη μερική παράγωγο δευτέρας τάξεως αυτής της συνάρτησης ως προς x_j και x_i , $i = 1, 2$):

$$\bar{p}f_1 = \bar{w}_1 \quad (52)$$

$$\bar{p}f_2 = \bar{w}_2 \quad (53)$$

Περαιτέρω, οι συνθήκες δευτέρας τάξεως του Π_1 έχουν ως εξής:

σωση ίσου κόστους» δεν υπεισέρχεται η «τιμή της [μίας – Θ.Μ.] μονάδας κεφαλαίου» (σελ. 246) αλλά η μοναδιαία (και ανά περίοδο παραγωγής) ονομαστική αμοιβή του συντελεστή παραγωγής «κεφάλαιο» ή, ισοδύναμα, η μοναδιαία (και ανά περίοδο παραγωγής) τιμή των παραγωγικών υπηρεσιών του «κεφαλαίου» ή, ισοδύναμα, το μοναδιαίο (και ανά περίοδο παραγωγής) μίσθωμα του «κεφαλαίου» (και ο Chacholiades επιμένει σ' αυτή τη διάκριση, αλλά δυστυχώς στον άλλο τόμο απ' αυτόν που βασικά ξεφύλλισαν οι συγγραφείς). Συνεπώς, όπως εύκολα αποδεικνύεται, σε κατάσταση ισορροπίας ισχύει το εξής: μοναδιαία τιμή «κεφαλαίου» = μοναδιαία αμοιβή «κεφαλαίου»/επιτόκιο (βλ. και Engels, 1887).

70. Θα σταθούμε κυρίως στο Π_1 , διότι τα *συνήθη* προπτυχιακά εγχειρίδια, ακόμα και αυτά που δεν αποφεύγουν τη χρήση ορισμένων μαθηματικών μεθόδων (βλ. π.χ. Varian, 1992, Κεφ. 18, Παράρτημα – καίτοι κάτι αφήνεται να εννοηθεί στην Άσκηση 2, σελ. 29, και στο Κεφ. 28, §28.6) δεν το πραγματεύονται επαρκώς.

$$K_{11} < 0 \Rightarrow \bar{p} f_{11} < 0 \quad (54)$$

$$[K_{11} K_{22} - (K_{12})^2] > 0 \Rightarrow \bar{p} \Delta > 0 \quad (55)$$

όπου $\Delta \equiv [f_{11} f_{22} - (f_{12})^2]$. Καίτοι η (54) ικανοποιείται λόγω της εξ υποθέσεως ισχύος του λεγόμενου «νόμου των φθινουσών αποδόσεων», δεν συμβαίνει πάντοτε το ίδιο με την (55), διότι, όπως εύκολα αποδεικνύεται βάσει του γνωστού θεωρήματος του Euler για τις ομογενείς συναρτήσεις, ισχύει, για $x_j > 0$, το εξής:

$$t \geq 1 \Leftrightarrow \Delta \leq 0 \quad (56)$$

Συνεπώς, η συνάρτηση (51) δεν εμφανίζει (εμφανίζει) μέγιστο όταν υφίστανται αύξουσες (φθίνουσες) αποδόσεις κλίμακας, ενώ δεν είναι δυνατόν να λεχθεί οτιδήποτε σχετικά με την περίπτωση ύπαρξης σταθερών αποδόσεων κλίμακας (διότι η μήτρα Hess της $K(x_1, x_2)$ είναι αρνητικά ημιορισμένη), χωρίς την περαιτέρω διερεύνηση της συμπεριφοράς της προς μεγιστοποίηση συνάρτησης στη γειτονιά των από τις (52) - (53) προσδιοριζόμενων στάσιμων σημείων της. Η διερεύνηση αυτή δύναται, πάντως, να δείξει ότι –σε συνδυασμό και με τις εξωγενώς δεδομένες τιμές των $\bar{p}, \bar{w}_j$ – η εν λόγω συνάρτηση πράγματι εμφανίζει μέγιστη τιμή, η οποία ισούται με μηδέν⁷¹.

Από την άλλη πλευρά, όπως αποδεικνύεται βάσει της γνωστής μεθόδου των πολλαπλασιαστών Lagrange, πρώτον, τα προβλήματα $\Pi_2 - \Pi_3$ είναι ισοδύναμα (δυϊκά) και, δεύτερον, έχουν πάντοτε (δηλ. ανεξάρτητα από το είδος των υφιστάμενων αποδόσεων κλίμακας) λύση, διότι η δευτέρως τάξεως συνθήκη τους είναι η ακόλουθη:

$$f_{11} f_2^2 - (2 f_{12} f_1 f_2) + f_{22} f_1^2 < 0 \quad (57)$$

ήτοι η εξ υποθέσεως (και ανεξαρτήτως της τιμής του t) ικανοποιούμενη συνθήκη κυρτότητας (ως προς την αρχή των αξόνων) των καμπυλών ισοπαραγωγής.

71. Χάριν συντομίας δεν θα εκθέσουμε τη σχετική απόδειξη. Για τον ίδιο λόγο αντιπαρερχόμαστε και τη διερεύνηση των σημείων $x_j = 0$.

Συμπέρασμα: α) Μόνον τα $\Pi_2 - \Pi_3$ είναι ισοδύναμα (δυϊκά) προβλήματα και έχουν, υπό τις συνήθεις υποθέσεις, πάντοτε λύση, ενώ το Π_1 δεν έχει πάντοτε λύση (περίπτωση αυξουσών αποδόσεων κλίμακας). β) Είναι βέβαιον (όπως εύκολα συνάγεται από τα προηγηθέντα) ότι μια μεγιστοποιούσα το κέρδος της επιχείρησης θα ελαχιστοποιεί το κόστος της. Όμως, το αντίστροφο δεν ισχύει. γ) Ακόμα κι όταν αναφερόμαστε μόνον στις περιπτώσεις που το Π_1 έχει λύση, τα $\Pi_1 - \Pi_2$ είναι διακριτά προβλήματα. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από το γεγονός ότι οι εξαγόμενες από το Π_1 (όταν, και μόνον, έχει λύση) συναρτήσεις ζήτησης συντελεστών (βλ. (52) - (53)) εκφράζουν τα επίπεδα απασχόλησης των συντελεστών που μεγιστοποιούν το κέρδος για δεδομένη τιμή του προϊόντος, ενώ, ως γνωστόν, οι εξαγόμενες από το Π_2 συναρτήσεις ζήτησης συντελεστών είναι ανεξάρτητες της τιμής του προϊόντος και εκφράζουν τα επίπεδα απασχόλησης των συντελεστών που ελαχιστοποιούν το κόστος για δεδομένο επίπεδο παραγόμενου προϊόντος. Ισοδύναμα, αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι από το Π_1 (όταν, και μόνον, έχει λύση) εξάγεται η συνάρτηση προσφοράς της επιχείρησης, ενώ από το Π_2 εξάγεται η συνάρτηση κόστους αυτής. Είναι βέβαια αληθές, και πάρα πολύ γνωστό, ότι η συνάρτηση προσφοράς δύναται να εξαχθεί από τη συνάρτηση κόστους (και συγκεκριμένα από τη συνάρτηση οριακού κόστους), αλλά αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη συνθηκών τέλει ανταγωνισμού, ενώ στα πλαίσια συνθηκών ατελούς ανταγωνισμού η συνάρτηση προσφοράς –απλώς– δεν υφίσταται. δ) Όταν η παραγωγή διέπεται από αύξουσες αποδόσεις κλίμακας, η εξαγόμενη από το Π_2 συνάρτηση μέσου κόστους είναι, ως γνωστόν, γνησίως φθίνουσα, πράγμα το οποίο εμφανώς συνεπάγεται ότι –εξωγενώς δεδομένης και σταθερής τιμής του προϊόντος της– η επιχείρηση, είτε θα εμφανίζει ζημία σε κάθε επίπεδο παραγωγής είτε θα επιδιώκει τη συνεχή, χωρίς όριο, αύξηση της εκροής της. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, πρώτον, το Π_1 δεν έχει λύση, δεύτερον, η συνύπαρξη αυξουσών αποδόσεων κλίμακας και τέλει ανταγωνισμού είναι αντιφατική⁷² (προκειμένου να επιτύχει το σκοπό της, η επιχείρηση οφείλει να μην συμπεριφέρεται ως δέκτης

72. Μήπως αυτό επισημάνθηκε κατά πρώτον, ήδη από το 1925-6, από έναν κάποιο Sraffa; Ακόμα και ο Chacholiades, ο οποίος δεν καταδέχεται να παραπέμψει, ούτε όταν παρουσιάζει το νεοκλασικό μονοτομεακό υπόδειγμα κατανομής του εισοδήματος (Κεφ. 12) ούτε όταν αναπτύσσει κάποιες όψεις της νεοκλασικής θεωρίας του κεφαλαίου (Κεφ. 17), στο «Production of Commodities» (στο Κεφ. 17 δίνει, απλώς, τον τίτλο του γνωστού, σχετικού, βιβλίου του G. Harcourt), κάτι λέει γι' αυτό (καίτοι με μέτρο), και μάλιστα στον αγαπημένο, πρώτο, τόμο των Μηλιού et al.

τιμής), και, έτσι, τρίτον, η ανυπαρξία μιας συνάρτησης προσφοράς στην περίπτωση των αυξουσών αποδόσεων κλίμακας δε δημιουργεί κανένα απολύτως πρόβλημα στη νεοκλασική θεωρία⁷³. ε) Επειδή, λοιπόν, οι συγγραφείς δεν

73. Με την ευκαιρία αυτή, ας διευκρινίσουμε ότι η βασιζόμενη στις (52) - (53) κριτική που έχει (από πολλούς) ασκηθεί στη νεοκλασική θεωρία της κατανομής του εισοδήματος είναι αδικαιολόγητη. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτήν την κριτική, από τις (52) - (53) και από το γνωστό θεώρημα του Euler για τις ομογενείς συναρτήσεις προκύπτει το εξής:

$$\begin{aligned} f_1 x_1 + f_2 x_2 &= t f(x_1, x_2) \Rightarrow \\ \bar{w}_1 x_1 + \bar{w}_2 x_2 &= t \bar{p} y \Rightarrow \\ \bar{w}_1 x_1 + \bar{w}_2 x_2 &\leq \bar{p} y \Leftrightarrow t \leq 1 \end{aligned} \quad (58)$$

Επομένως, επειδή, όταν υφίστανται δύο συντελεστές παραγωγής, ισχύει (ταυτοτικά) ότι $\bar{p} y = \bar{w}_1 x_1 + \bar{w}_2 x_2$, έπεται, σύμφωνα πάντα με την εν λόγω κριτική, ότι η νεοκλασική θεωρία της κατανομής είναι εσωτερικά ασυνεπής (ή, ισοδύναμα, ότι η εν λόγω θεωρία εμφανίζεται ως εσωτερικά συνεπής μόνον όταν ισχύει $t = 1$). Ωστόσο, ο συλλογισμός είναι εσφαλμένος, διότι όταν ισχύει $t > 1$, τα κέρδη δεν μεγιστοποιούνται κι, άρα, οι (52) - (53) δεν ισχύουν (συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τη λύση των $\Pi_2 - \Pi_3$ και από τη συμπεριφορά της μεγιστοποιούσας το κέρδος επιχείρησης σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού, ισχύουν τα εξής: $\bar{w}_1/\bar{w}_2 = f_1/f_2$ και $p f_1 > \bar{w}_1$), ενώ όταν ισχύει $t < 1$, ισχύουν οι (52) - (53) και η (57), ενώ δεν ισχύει η $\bar{p} y = \bar{w}_1 x_1 + \bar{w}_2 x_2$: ακριβώς επειδή υφίστανται φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας, η θετική διαφορά ανάμεσα στα μεγέθη $\bar{p} y$ και $(\bar{w}_1 x_1 + \bar{w}_2 x_2)$ δεν είναι παρά η συνολική ονομαστική πρόσδοδος (ρικαρδιανού τύπου). Παράδειγμα: Εάν επιστρέψουμε στο ρικαρδιανό σύστημα του Μέρους II του παρόντος και υποθέσουμε την ύπαρξη ενός και μόνον συντελεστή παραγωγής («μονοτομεακό υπόδειγμα Ricardo», βλ. και Pasinetti, 1960), δηλ. της εργασίας, τότε στη στάσιμη κατάσταση ισορροπίας του συστήματος το πραγματικό ωρομίσθιο ισούται με το οριακό προϊόν της εργασίας, τα κέρδη ισούνται με το μηδέν και η συνολική πρόσδοδος του συστήματος είναι θετική. Συγκεκριμένα, εάν συμβολίσουμε τη συνάρτηση παραγωγής με $y = f(x_1)$ και με $f'(x_1)$ την πρώτη παράγωγό της, ισχύουν τα εξής (όπου π η συνολική ονομαστική πρόσδοδος):

$$\begin{aligned} (\bar{w}_1/\bar{p}) &= f'(x_1) \\ \pi &\equiv \bar{p}(f(x_1) - f'(x_1)x_1) \\ K &\equiv \bar{p}f(x_1) - \pi - \bar{w}_1 x_1 \end{aligned}$$

από τα οποία προκύπτει $K = 0$ και $\bar{p} y = \bar{w}_1 x_1 + \pi$. Σημειώνεται, τέλος, ότι όταν οι Μηλιός et al. αναγκάζονται, πολύ αργότερα (Κεφ. 13, σελ. 606, υποσ. 3) και κατά τύχη (όπως θα

διασαφηνίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα $\Pi_1 - \Pi_2 - \Pi_3$, δεν είναι σε θέση να αναπτύξουν με συνεκτικό και ολοκληρωμένο τρόπο, ούτε τις σχέσεις ανάμεσα στις μορφές αγοράς και το είδος των αποδόσεων κλίμακας ούτε τις έννοιες των συναρτήσεων προσφοράς της επιχείρησης και των συναρτήσεων ζήτησης παραγωγικών συντελεστών⁷⁴. Έτσι, στην πραγματικότητα και παρά τις φιλότιμες προσπάθειες που κατέβαλαν κατά τη συγκόλληση αποσπασμάτων από άλλα εγχειρίδια, η ανάλυση των Κεφ. 5 και 6 είναι χωρίς θεμέλια. Απ' αυτήν την άποψη είναι, επομένως, χαρακτηριστικό το εξής: ο αναγνώστης οφείλει να φθάσει στη σελ. 316 του Κεφ. 6 (§ 6.3, «Το μονοπώλιο») προκειμένου να συνειδητοποιήσει, μέσω μίας υποσημείωσης (υποσ. 10), η οποία μάλιστα συνίσταται σε δύο αποσπάσματα από τους Παυλόπουλο, Chacholiades και μία παραπομπή στους Begg/Fischer/Dornbusch, ότι τελικά «ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης έχει εφαρμογή μόνο στην περίπτωση των τελείως ανταγωνι-

δούμε στο Μέρος V), να έρθουν αντιμέτωποι με αυτό το σοβαρότατο ζήτημα, αναγκάζονται και να παραπέμψουν (για δεύτερη και μάλλον τελευταία φορά) στον δεύτερο τόμο του Chacholiades. Αντί, όμως, να παραπέμψουν εκεί όπου πράγματι το διερευνά ο συγγραφέας (στο Παράρτημα Α 12.3, σσ. 268-70), καίτοι με περιστροφές και κάποιες ανακρίβειες, παραπέμψουν εκεί όπου απλώς –μέσω ισχυρών παραδοχών– το θέτει (Κεφ. 12, σσ. 50-1). Έτσι, ενώ αρχικά ισχυρίζονται (και ορθώς) ότι οι (52) - (53) ισχύουν μόνον σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού (για τους άπιστους και για σιγουριά παραπέμψουν, πάντως, και στον Chacholiades), στη συνέχεια, και ακριβώς επειδή νομίζουν ότι κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ισχύει αναγκαστικά και $\bar{p}y = \bar{w}_1x_1 + \bar{w}_2x_2$, εισάγουν, ως να μη συμβαίνει τίποτε το ιδιαίτερο, και την υπόθεση ύπαρξης σταθερών αποδόσεων κλίμακας. Με άλλα λόγια, είτε παρασιωπούν το προαναφερθέν ζήτημα (στο οποίο έτυχε να σκοντάψουν) είτε δεν νοιώθουν την ύπαρξη και τη σοβαρότητά του. Ούτως ή άλλως, όμως, ούτε το θέτουν ούτε το λύνουν.

74. Ενδέχεται, ωστόσο, να μας αντιτείνουν ότι οι συγγραφείς δεν ομιλούν ακριβώς περί του Π_1 , αλλά περί του ότι «για δεδομένο συνολικό έσοδο, η μεγιστοποίηση αυτή [δηλ. του κέρδους – Θ.Μ.] προϋποθέτει την ελαχιστοποίηση του συνολικού κόστους παραγωγής» (σελ. 245). Εάν έχουν έτσι τα πράγματα, τότε οι συγγραφείς δεν έχουν κατανοήσει ότι το πρόβλημα που υπονοούν δεν υφίσταται ή, ισοδύναμα, ότι για τη μικροοικονομική θεωρία (νεοκλασική και μη) υφίσταται κατ' αρχήν το Π_1 , ενώ το Π_2 υφίσταται ως το πρώτο στάδιο ενός έμμεσου τρόπου προσέγγισης/επίλυσης του Π_1 , το οποίο συμπληρώνεται, εν συνεχεία, από το πρόβλημα του προσδιορισμού (δεύτερο στάδιο) του πλέον κερδοφόρου επιπέδου παραγωγής του προϊόντος. Άρα το «συνολικό έσοδο» δεν δύναται να θεωρηθεί δεδομένο, αλλά προσδιορίζεται ενδογενώς: είτε δια του προσδιορισμού του y και με δεδομένο εξωγενώς το $P = \bar{P}$ (τέλειος ανταγωνισμός) είτε δια του προσδιορισμού των p, y (ατελής ανταγωνισμός). Γι' αυτό το βασικό ζήτημα, βλ. π.χ. Varian, Κεφ. 19-25 και, σ' ένα υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης, Kurz and Salvadori, 1995, Κεφ. 1, 5, 8.

στικών αγορών». Κατά τα λοιπά, δεν αναφέρεται πουθενά ότι αυτό το τελευταίο ισχύει και για τις αγορές των παραγωγικών συντελεστών (π.χ. στην περίπτωση του λεγόμενου μονοψωνητή ενός συντελεστή δεν υφίσταται η καμπύλη ζήτησης αυτού του συντελεστή).

B.5. Τέλος, αν και πιστεύουμε ότι ένας περισσότερο υπομονετικός αναγνώστης των Κεφ. 4 - 6 θα βρεθεί στη δυσάρεστη θέση να εντοπίσει κι άλλα σημεία, επιθυμούμε να σταθούμε στα εξής:

1. Οι σσ. 70-3 αναφέρονται στην αντιστοιχούσα σε μία οικονομία δύο αγαθών καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων (ή μετασχηματισμού), η οποία, κατά τους συγγραφείς, πρώτον, προσδιορίζεται δεδομένων των ποσοτήτων των συντελεστών παραγωγής και της τεχνολογίας (δηλ. των συναρτήσεων παραγωγής των δύο αγαθών), δεύτερον, χαρακτηρίζεται από το ότι η απόλυτη τιμή της κλίσης της ισούται με το λεγόμενο κόστος ευκαιρίας του ενός αγαθού ως προς το άλλο, και, τρίτον, είναι κοίλη (ως προς την αρχή των αξόνων). Τίποτε, ωστόσο, απ' όλα αυτά δεν είναι ακριβές ή/και ορθό. Πρώτον, *δεδομένων των ποσοτήτων των συντελεστών και της τεχνολογίας*, υπάρχουν, ως γνωστόν, δύο διακριτοί τρόποι προσδιορισμού της καμπύλης παραγωγικών δυνατοτήτων: ο ένας βασίζεται στη για δεδομένες τιμές των αγαθών μεγιστοποίηση της χρηματικής αξίας της συνολικής εκροής της οικονομίας, ενώ ο άλλος στη για δεδομένο (αυθαιρέτως επιλεγμένο) επίπεδο εκροής του ενός αγαθού μεγιστοποίηση του επιπέδου εκροής του άλλου αγαθού. Δεύτερον, αυτοί οι δύο τρόποι προσδιορισμού δεν οδηγούν πάντοτε στο ίδιο αποτέλεσμα: στα πλαίσια του κατά σειρά *δεύτερου* τρόπου προσδιορισμού, και όταν οι συναρτήσεις παραγωγής και των δύο αγαθών εκφράζουν την ύπαρξη *αυξουσών αποδόσεων κλίμακας* (π.χ. είναι ομογενείς με $t > 1$, βλ. σχέση (56), και ισχύει, ωστόσο, η (57)) είναι δυνατόν να υφίσταται μια *κυρτή* (ως προς την αρχή των αξόνων) καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων (Για όλα αυτά, βλ. π.χ. Silberberg, 1990, Κεφ. 16-17. Οι συγγραφείς, ωστόσο, δεν λένε ούτε μία λέξη για την ύπαρξη δύο, διακριτών, τρόπων προσδιορισμού και παραπέμπουν, ικανοποιημένοι, στο Κεφ. 16 του Chacholiades. Εκεί, όμως, η σχετική ανάλυση έχει μερικό χαρακτήρα, διότι βασίζεται ρητά στην ύπαρξη σταθερών αποδόσεων κλίμακας και τέλει ανταγωνισμού, κι έτσι ο Chacholiades αντιπαρέρχεται, εκ κατασκευής και «δικαίως», τις υφιστάμενες περιπλοκές). Τρίτον, όταν υφίσταται ένας συντελεστής παραγωγής ή συναρτήσεις παραγωγής με μη υποκαθιστώμενους συντελεστές παραγωγής, η καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων – ως γνωστόν – εμφανίζει, στη γενική περίπτωση, «γωνία» (ή, όπως αλλιώς λέγεται,

«γόνατο») ή, αντιστοίχως, συνίσταται σε ένα και μοναδικό σημείο στο επίπεδο των παραγομένων ποσοτήτων⁷⁵, και, έτσι, ο «κανόνας» που έβγαλαν στα σβέλτα οι συγγραφείς (περί της σχέσης ανάμεσα στο κόστος ευκαιρίας και την κλίση της εν λόγω καμπύλης) αστοχεί. Τέταρτον, ακόμα κι όταν έχουμε συναρτήσεις παραγωγής με υποκαθιστώμενους συντελεστές και σταθερές (μόνον) αποδόσεις κλίμακας, τότε, ως γνωστόν, η καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων ενδέχεται να είναι μία ευθεία αρνητικής κλίσης (και όχι, λοιπόν, κοίλη). Είναι, τέλος, αυτονόητο ότι επειδή οι συγγραφείς δεν μπλέκουν πουθενά με ζητήματα γενικής ισορροπίας, η –δήθεν– παρουσίαση της καμπύλης παραγωγικών δυνατοτήτων δεν τους χρησιμεύει απολύτως σε τίποτε. Έτσι, ο αναγνώστης αδυνατεί να συλλάβει την πραγματική και πρωτεύουσα θεωρητική σημασία της (ως γνωστόν, στη βάση της εξάγεται, όταν έχει οικονομικό νόημα, η συνάρτηση συνολικής σχετικής προσφοράς της οικονομίας).

2. Στη σελ. 592 του *Μέρους Δ'* της «Εισαγωγής», όπου οι συγγραφείς μεταμορφώνονται σε «μαρξιστές», υποστηρίζεται ότι «το κάθε κεφάλαιο επιζητεί την απασχόληση που θα του επιφέρει το υψηλότερο ποσοστό κέρδους». Δύο σελίδες πιο πριν (σελ. 590) λέγεται ότι «τα ατομικά κεφάλαια κατατείνουν στο να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους», ενώ, όπως είδαμε, και τα Κεφ. 5-6 (*Μέρος Β'*) βασίζονται στην υπόθεση της μεγιστοποίησης του κέρδους. Τελικά, ποιο από τα δύο πιστεύουν οι συγγραφείς ότι ισχύει στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και ποιο από τα δύο πράγματι ισχύει στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής; Άραγε, πρόκειται για το ίδιο πράγμα; Βάσει της «Εισαγωγής», και κατ' αρχήν επειδή οι συγγραφείς δεν θέτουν καν το ζήτημα των σχέσεων ανάμεσα στα προβλήματα Π_1 και Π_2 , κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει (θα επανέλθουμε στο Μέρος V του παρόντος).

3. Οι ογδόντα σελίδες που αφιερώνονται στις «Θεωρίες της Ζήτησης» (Κεφ. 4) είναι μια μονότονη επανάληψη της ύλης των γνωστών προπτυχιακών, ορθόδοξων, εγχειριδίων. Μια λέξη για το ζήτημα των λεγομένων «εξωτερικών επιπτώσεων στην κατανάλωση» θα αρκούσε προκειμένου να ξεφύγει ο αναγνώστης απ' αυτήν την ατμόσφαιρα υπνηλίας που του επιβάλλεται ολοκληρωτικά. Οι συγγραφείς, ωστόσο, δεν επιθυμούν να μπλέξουν σε περιπέτειες.

4. Οι σσ. 299-300 αναφέρονται στη μεγιστοποίηση των κερδών μιας επιχείρησης

75. Αυτές οι δύο «μορφές» της καμπύλης έχουν και μια ιστορική σημασία στα πλαίσια της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου (και με αυτήν έχει καταπιαστεί, ως ειδήμων, ο Μηλιός, αλλά φαίνεται ότι τις έχει λησμονήσει).

σης, η οποία λειτουργεί σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού, στη βραχυχρόνια περίοδο. Οι συγγραφείς έχουν υποθέσει (όπως συνάγει κανείς) την ύπαρξη μίας, όπως λέγεται, κυβικής συνάρτησης ολικού κόστους ($C(y) = \alpha y^3 + \beta y^2 + \gamma y + \delta$, όπου C το ολικό κόστος και $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ σταθερές, με $\alpha, \gamma, \delta > 0$, $\beta < 0$, $\beta^2 < 3\alpha\gamma$), και, έτσι, η συνάρτηση των κερδών δύναται να εμφανίζει ένα ελάχιστο (στο οποίο αντιστοιχούν αρνητικά κέρδη) και ένα μέγιστο (στο οποίο αντιστοιχούν θετικά κέρδη). Ωστόσο, σύμφωνα με το Διάγραμμα 6.2 (σελ. 296) της «Εισαγωγής» η συνάρτηση αυτή εμφανίζει μόνον ένα θετικών κερδών μέγιστο (πράγμα που, βέβαια, δεν αποκλείεται a priori), ενώ από το κατά τους συγγραφείς ισοδύναμό του (βλ. σελ. 298) Διάγραμμα 6.3 (σελ. 299), στο οποίο απεικονίζεται η σχετική θέση των αντιστοιχών συναρτήσεων οριακού εσόδου, οριακού κόστους και μέσου κόστους, συνάγεται ότι η ίδια αυτή συνάρτηση των κερδών εμφανίζει ένα αρνητικών κερδών ελάχιστο και ένα θετικών κερδών μέγιστο (βλ. και τα σχόλια της σελ. 300). Ως εκ τούτου, ο αναγνώστης δεν μπορεί να γνωρίζει, ούτε ποια περίπτωση, τελικά, πραγματεύεται η «Εισαγωγή» ούτε ποιο είναι, γενικά, το ορθό. Εάν, όμως, αναλάβει τη δουλειά που θα έπρεπε να είχαν κάνει οι συγγραφείς, τότε θα δείξει, αφενός ότι στην «Εισαγωγή» μάλλον επιχειρείται η ανάλυση της περίπτωσης του Διαγράμματος 6.3 και αφετέρου ότι υφίσταται μια σχετική ποικιλία περιπτώσεων.

5. Οι σσ. 309-29 αναφέρονται στον ατελή ανταγωνισμό. Ωστόσο, δεν περνάει από το μυαλό των συγγραφέων το ακόλουθο, ενδιαφέρον, ερώτημα: Είναι δυνατόν να υπάρχει μια καμπύλη οριακού εσόδου, η οποία εμφανίζει θετική (ή θετική και αρνητική) κλίση; (παντού υποθέτουν μια αρνητικής κλίσης συνάρτηση οριακού εσόδου). Εάν ναι, μήπως δύναται να εμφανίζονται πολλαπλά σημεία μεγιστοποίησης του κέρδους της επιχείρησης; Τέλος, σε μια τέτοια περίπτωση, υπάρχει πάντοτε ένα, και μοναδικό, ολικό μέγιστο της συνάρτησης των κερδών ή, μήπως, μια κατάσταση απροσδιοριστίας (αδιαφορίας); Όπως αποδείχτηκε κατά πρώτον από τους Formby/Layson/Smith, 1982, το ερώτημα και είναι βάσιμο (δηλ. η ύπαρξη καμπυλών οριακού εσόδου μη αρνητικής κλίσης είναι απολύτως δυνατή) και επιλύεται, αλλά οι συγγραφείς –φυλλομετρώντας συνήθη, προπτυχιακά και περιορισμένα στον αριθμό, εγχειρίδια και τον Μπουχάριν– δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουν, έστω, την ύπαρξή του.

6. Οι σσ. 309-10 αναφέρονται στα «χαρακτηριστικά και τις συνθήκες ύπαρξης του μονοπωλίου». Έτσι, στη σελ. 310 διαβάζουμε το γνωστό επιχείρημα/άποψη, σύμφωνα με το οποίο η υφιστάμενη σχέση ανάμεσα «στο μέγεθος της αγοράς» και την «απαιτούμενη τεχνική παραγωγής» (ορθότερα, διάβαζε: η

σχέση ανάμεσα στη συνάρτηση ζήτησης και την ελάχιστη αποτελεσματική κλίμακα παραγωγής) είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που καθορίζουν εάν μία υπό θεώρηση αγορά θα λειτουργεί τελείως ανταγωνιστικά ή μονοπωλιακά. Σπάνια, ωστόσο, διευκρινίζεται (και στα σχετικώς αξιόλογα εγχειρίδια, βλ. π.χ. Varian, 1992, Κεφ. 23, σελ. 166) ότι, όπως προκύπτει από το γνωστό θεώρημα του Okishio, 1961, ή γενικότερα από τη «χυδαία» σραφφαϊανή θεωρία, (για μια τέτοια ανάλυση, βλ. π.χ. Parrinello, 1982), ο προσδιορισμός της –εκάστοτε– «απαιτούμενης τεχνικής παραγωγής» δεν είναι δυνατόν να βασισθεί αποκλειστικά στη γνώση της «υπάρχουσας τεχνολογίας» (Varian, ό.π.), αλλά προϋποθέτει ως δεδομένες, επιπλέον, τις τιμές των παραγομένων εμπορευμάτων και την κατανομή του εισοδήματος⁷⁶. Μάλιστα, πρόκειται για έναν προσδιορισμό για τον οποίο λίγα πράγματα μπορούν να λεχθούν *a priori*, διότι σε κάθε μεταβολή της κατανομής (και των τιμών) η «απαιτούμενη τεχνική παραγωγής» μεταβάλλεται, στη γενική περίπτωση, κατά απρόβλεπτο τρόπο. Και γι' αυτό το ζήτημα, επομένως, οι συγγραφείς είναι ανυποψίαστοι.

7. Στη σελ. 318 (υποσ. 12) μαθαίνουμε, μέσω έγκυρης πηγής (Begg/Fischer/Dornbusch), ότι «τη θεωρία του μονοπωλιακού ανταγωνισμού διατύπωσαν ανεξάρτητα στις αρχές της δεκαετίας του '30 ο E.H. Chamberlin στις ΗΠΑ και η Joan Robinson στη Βρετανία». Κι όμως, όπως είναι από το 1968 (ή το 1974) γνωστότατο, η θεωρία του μονοπωλιακού ανταγωνισμού διατυπώθηκε κατά πρώτον από τον V.K. Dmitriev το 1902, στο περίφημο δοκίμιό του⁷⁷ «Η θεωρία του ανταγωνισμού του A. Cournot (ο μεγάλος «ξεχασμένος» οικονομολόγος)». Είναι, τέλος, αληθές ότι το «The Theory of Monopolistic Competition» του E.H. Chamberlin εκδόθηκε το 1933, αλλά, όπως όλοι γνωρίζουν, πρόκειται για διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο Harvard το 1927. Έτσι, το «αρχές της δεκαετίας του '30» είναι ανακριβές.

IV.

Το Μέρος Γ' (Κεφ. 7 –10) πραγματεύεται, *υποτίθεται*, τη Κεϋνσιανή και τη Σύγχρονη Μακροοικονομική Θεωρία. Στην *πραγματικότητα*, πρόκειται,

76. Βλ. επίσης και τα όσα αναφέρθηκαν στα πλαίσια του «Θεμελιώδους Θεωρήματος του Ricardo» και του Σχήματος 1 του παρόντος.

77. Στη Δύση έγινε γνωστό (και προκάλεσε έντονο ενδιαφέρον) μέσω τριών διαδοχικών μεταφράσεων των «Μελετών» (1904) του Dmitriev (στις οποίες περιλαμβάνονταν ως υπ' αριθ. δεύτερο δοκίμιο): της γαλλικής (1968), της ιταλικής (1972), και, ιδίως, της αγγλικής (1974).

αφενός για μια παρουσίαση της σχετικής συμβολής του Keynes, η οποία βασίζεται, μάλλον αποκλειστικώς, στο μεταφρασμένο στα ελληνικά συνοπτικό δοκίμιο «The Economics of Effective Demand»⁷⁸ του L. Pasinetti (από το γνωστό βιβλίο του «Growth and the Income Distribution. Essays in Economic Theory») και αφετέρου για μια «έκθεση» της Μακροοικονομικής Θεωρίας, η οποία όχι μόνον δεν έχει να προσθέσει απολύτως τίποτε σε ό,τι αναφέρεται στα συνήθη, κατά το μάλλον ή ήττον ορθόδοξα, προπτυχιακά εγχειρίδια⁷⁹ (π.χ. σύγκρινε με αυτά των Πουρναράκη, Dornbusch/Fischer, Begg et al., Κώττη), αλλά και είναι, στα κομβικά σημεία της, ανακριβής και εσφαλμένη. Στα πλαίσια του παρόντος *Μέρους Γ'*, και κατ' αναλογία με ό,τι ισχύει για το *Μέρος Β'*, οι συγγραφείς επιδιώκουν, απλώς, να γεμίσουν όσο το δυνατόν περισσότερες σελίδες προκειμένου να δείξουν στον μη πληροφορημένο αναγνώστη (ή/και σ' αυτόν που δεν θα κάνει τον κόπο να τις μελετήσει) ότι και περί Μακροοικονομικής Θεωρίας γνωρίζουν. Δυστυχώς, αυτό, και μόνον αυτό, τους απασχολεί.

Γ.1. Ήδη στο *Μέρος Α'* της «Εισαγωγής» (σσ. 43-4) έχουν λεχθεί τα ακόλουθα: «Βασικές του καινοτομίες [του Keynes – Θ.Μ.] είναι ότι θεώρησε πως η δυνάμενη να πληρώσει *ζήτηση για καταναλωτικά και επενδυτικά* (μέσα παραγωγής) αγαθά καθορίζει το ύψος της παραγωγής (και δεν καθορίζεται από αυτά), ότι *απέρριψε* τη θέση πως η οικονομία χαρακτηρίζεται από μία *ενδοφυγή τάση να ισορροπεί στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης* των εργαζομένων και του παραγωγικού δυναμικού της (θέση που από την εποχή της Κλασικής Σχολής συναγόταν από το λεγόμενο «νόμο του Say»)». Επ' αυτών οφείλουμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα:

1. Όπως όλοι γνωρίζουν, η *κεϋνσιανή αρχή της ενεργού ζήτησεως* (και ο *συνακόλουθος* κεϋνσιανός προσδιορισμός του «εισοδήματος - προϊόντος ισορροπίας») συνίσταται, εν συντομία, στο ακόλουθο σύστημα εξισώσεων⁸⁰ (αναλυτικά, βλ. π.χ. Kébabdjian, 1991, Κεφ. 4):

$$Y_t^Z \equiv C_t^Z + I_t^Z \quad (59)$$

78. Έχει εκδοθεί με τον τίτλο «Η Θεωρία της ενεργού ζήτησης», Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 43.

79. Εξαιρούνται, φυσικά, οι εκλαϊκευτικές αναφορές των συγγραφέων στο περίφημο (και δυσπρόσιτο) έργο του Ηλία Ιωακείμογλου (βλ. π.χ. σσ. 365 και 371, υποσ. 29), το οποίο, ως γνωστόν, συνιστά μία σημαντικότερη και βασισμένη στη συστηματική αξιοποίηση των κομπιούτερς συμβολή στην κριτική ανάπτυξη της μακροοικονομικής θεωρίας.

80. Χάριν απλούστευσης, υποθέτουμε μια «κλειστή» οικονομία χωρίς κρατικό τομέα.

$$Y_{t+1}^{EZ} = Y_t^Z \quad (60)$$

$$Y_{t+1}^{\Pi} = Y_{t+1}^{EZ} \quad (61)$$

Η (59) ορίζει τη συνολική ζήτηση που εκδηλώνεται στη χρονική στιγμή t (υποτίθεται ότι η υπό θεώρηση περίοδος συντίθεται από μία απειρία χρονικών στιγμών: $0, 1, 2, \dots, t, t+1, \dots$) ως το άθροισμα της ζήτησης για καταναλωτικά (C_t^Z) και για επενδυτικά αγαθά (I_t^Z). Η (60) υποδηλώνει ότι η από τις επιχειρήσεις προβλεπόμενη συνολική ζήτηση που θα εκδηλωθεί την αμέσως επόμενη χρονική στιγμή $t+1$ (Y_{t+1}^{EZ}) προσδιορίζεται, εξ υποθέσεως, από τη συνολική ζήτηση που εκδηλώθηκε στη χρονική στιγμή t (Y_t^Z), και για την ακρίβεια ότι ισούται με αυτήν⁸¹. Τέλος, η (61) υποδηλώνει ότι η από τις επιχειρήσεις παραγόμενη συνολική ποσότητα προϊόντος στη χρονική στιγμή $t+1$ (Y_{t+1}^{Π}) καθορίζεται από την αντίστοιχη προβλεπόμενη συνολική ζήτηση για το προϊόν («αρχή της ενεργού ζητήσεως»), και για την ακρίβεια ότι ισούται με αυτήν. Περαιτέρω, εάν υποθέσουμε, χάριν απλούστευσης, ότι η ζήτηση για καταναλωτικά αγαθά αποτελεί συνάρτηση του ισχύοντος πραγματικού εισοδήματος (π.χ. $C_t^Z = cY_t^{\Pi}$, όπου c μία θετική πραγματική σταθερά, με $0 < c < 1$) και ότι η ζήτηση για επενδυτικά αγαθά είναι, χάριν απλούστευσης, εξωγενώς δεδομένη και σταθερή ($I_t^Z = \bar{I}$), τότε το σύστημα των εξισώσεων (59) - (61) γράφεται ως εξής:

$$Y_t^Z = cY_t^{\Pi} + \bar{I} \quad (62)$$

$$Y_{t+1}^{\Pi} = Y_{t+1}^{EZ} = Y_t^Z \quad (63)$$

Η (62) εκφράζει τη συνολική ζήτηση ως συνάρτηση του επιπέδου του παραγόμενου προϊόντος (- εισοδήματος), ενώ η (63) το επίπεδο του παραγόμενου προϊόντος ως εξαρτώμενο από τη προβλεπόμενη συνολική ζήτηση. Έτσι, από τις (62) και (63) προκύπτει ότι:

$$Y_k^Z = c^{k+1}Y_0^{\Pi} + \bar{I}(1 + c + c^2 + \dots + c^k) \Rightarrow$$

$$\lim_{k \rightarrow \infty} Y_k^Z = \bar{I}[1/(1-c)] \quad (64)$$

81. Για εναλλακτικά υποδείγματα διαμόρφωσης των προβλέψεων των επιχειρήσεων, βλ. π.χ. Kébabdjian, 1991, σσ. 175-6.

όπου το επίπεδο $Y^* \equiv \bar{I}[1/(1-c)]$ του παραγόμενου προϊόντος (- εισοδήματος) εκφράζει το επίπεδο ισορροπίας του, υπό την έννοια ότι στο επίπεδο αυτό Y^* , και μόνον σε αυτό, ισχύει: $Y^Z = Y^D$, δηλαδή η συνολική παραγωγή ισούται με τη συνολική ζήτηση (και όχι, όπως συνήθως λέγεται, ότι η συνολική προσφορά ισούται με τη συνολική ζήτηση – βέβαια, οι Μηλιός et al. δεν καταδέχονται να ασχοληθούν με τέτοιες λεπτομέρειες).

Δεδομένων αυτών έπεται ότι η σχετική δήλωση των συγγραφέων (: στο κεϋνσιανό σύστημα, η δυνάμενη να πληρώσει ζήτηση δεν καθορίζεται από το ύψος της παραγωγής) είναι, εμφανώς, εσφαλμένη. Μάλιστα, καίτοι επαναλαμβάνεται σε ορισμένα σημεία του *Μέρους Γ'*, έρχεται σε αντίφαση με την –δήθεν– έκθεση της «αρχής της ενεργού ζήτησης» (επ' αυτού θα επανέλθουμε) που πραγματοποιείται από τους ίδιους (βλ. Κεφ. 7 και ιδίως τις σσ. 351-63), πράγμα που –εάν θέλουμε να μιλήσουμε με μαθηματικούς όρους– σημαίνει, απολούστατα, ότι οι συγγραφείς δεν γνωρίζουν τι είναι ένα «σταθερό σημείο» («fixed point»).

2. Όπως όλοι γνωρίζουν, η «θέση πως η οικονομία χαρακτηρίζεται από μία ενδοφυή τάση να ισορροπεί στο επίπεδο πλήρους απασχόλησης των εργαζομένων και του παραγωγικού δυναμικού της», ούτε διακηρύχθηκε από όλους τους (ή, έστω, τους κύριους) εκπροσώπους της Κλασικής Σχολής ούτε συνάγεται, μονοσήμαντα, από το λεγόμενο «νόμο του Say»:

α) Προκειμένου να καταλογίσουμε στον Ricardo αυτή τη θέση (περί πλήρους απασχόλησης των εργαζομένων), ο οποίος δεν αμφισβητεί, ωστόσο, την ισχύ του «νόμου του Say» (βλ. Ρικάρντο, [1938] 1992, Κεφ. 21), θα πρέπει να μην έχουμε την παραμικρή ιδέα γύρω από το περιεχόμενο ή, έστω, την εξαιρετική σημασία του κεφαλαίου «Περί Μηχανών», το οποίο προσέθεσε στην τρίτη έκδοση (1821) των «Αρχών»⁸² (Κεφ. 31).

82. Αναλυτικά για τις σχέσεις ανάμεσα στα όσα εκτίθενται στο «Περί Μηχανών» και το «νόμο του Say»: Kurz/Salvadori, 1998, σσ. 166-71. Κατά τα λοιπά, ας τονισθεί ότι στο «Περί Μηχανών» (βλ. Ρικάρντο, [1938] 1992, σσ. 371-2), κατασκευάζεται ένα à la Fel'dman - Sraffa (όπως λέμε σήμερα) υποσύστημα παραγωγής (για την έννοια αυτή: Pasinetti, 1973, Σταμάτης, 1996, Μαριόλης, 1996, 1999, Mariolis, 2001a), στα πλαίσια του οποίου εισάγεται ρητά η διάκριση «ακαθάριστης - καθαρής προσόδου (εισοδήματος)» (καίτοι αυτές οι δύο έννοιες χρησιμοποιούνται με περιεχόμενο που διαφέρει εξ ορισμού από το σύγχρονό τους). Ως εκ τούτου, αποδεικνύεται (για άλλη μία φορά) ότι τα όσα υποστήριζε η «Εισαγωγή» (περί «κρίσιμης εννοιολογικής ασάφειας» στην κλασική θεωρία – βλ. υποσ. 50 του παρόντος) συνιστούν αερολογίες. Τέλος, στο ίδιο αυτό κεφάλαιο, ο Ricardo (ό.π. σελ. 373) γράφει το

β) Σε αντίθεση με αυτό που ισχύει στα πλαίσια του κεϋνσιανού συστήματος (βλ. εξίσωση (61) ή (63)), ο λεγόμενος «νόμος του Say» συνεπάγεται, απλώς, την εισαγωγή της ακόλουθης *συνάρτησης συνολικής ζήτησης*: $Y_t^Z = Y_t^Π$, και, έτσι, την ύπαρξη άπειρων «σημείων» ισορροπίας της αγοράς εμπορευμάτων. Επομένως, ο προσδιορισμός ενός, και μόνον ενός, σημείου ισορροπίας (ή, ισοδύναμα, η άρση αυτής της απορρέουσας από το «νόμο του Say» απροσδιοριστίας) προϋποθέτει αναγκαστικά την εισαγωγή στην ανάλυση μίας επιπρόσθετης αξίωσης, η οποία, ως γνωστόν, στο –κατά Keynes– Κλασικό Σύστημα (αλλά όχι, όπως θα δούμε, στο κλασικό - ρικαρδιανό σύστημα καθ' εαυτό) συνίσταται στην αξίωση ύπαρξης ισορροπίας στην αγορά εργασίας (και οδηγεί, έτσι στον προσδιορισμό του $Y_t^Π$ και του επιπέδου απασχόλησης του εργατικού δυναμικού).

γ) Όσοι έχουν ασχοληθεί με την κεϋνσιανή και τη μετακεϋνσιανή θεωρία (και όχι μόνον) γνωρίζουν ότι το ζήτημα της ισορροπίας στην αγορά εμπορευμάτων, το ζήτημα της ισορροπίας στην αγορά εργασίας και, τέλος, το ζήτημα της πλήρους απασχολήσεως του επενδεδυμένου κεφαλαίου συνιστούν πλήρως διακριτά, μεταξύ τους, ζητήματα (π.χ. στο σύνηθες υπόδειγμα του Harrod (1939) προϋποτίθεται η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου και αναζητούνται εκείνες οι συνθήκες που διασφαλίζουν την ισορροπία στην αγορά εμπορευμάτων και στην αγορά εργασίας, ενώ στο αντίστοιχο υπόδειγμα του Domar (1946) προϋποτίθεται η ισορροπία της αγοράς εμπορευμάτων και αναζητείται εκείνη η συνθήκη που διασφαλίζει την πλήρη απασχόληση του κεφαλαίου). Ως εκ τούτου, η σχετική δήλωση των συγγραφέων (περί ενδοφυούς τάσεως, η οποία συναγόταν, δήθεν, από το νόμο του Say) θα πρέπει, γενικά, να αντιμετωπίζεται ως ανακριβής ή, και τελικά, ως πλήρως εσφαλμένη (στο ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε).

εξής: «Ό,τι επιθυμώ να αποδείξω, είναι ότι η εφεύρεσις και η χρησιμοποίησις μηχανών πιθανόν να συνδέεται μετά τίνος ελαττώσεως της ακαθαρίστου προσόδου και οσάκις συμβαίνει τούτο είναι επιβλαβές εις την εργατικήν τάξιν, εφ' όσον αριθμός τις εργατών θα απολυθεί της εργασίας του, ο δε πληθυσμός θα καταστεί υπεράριθμος εν συγκρίσει προς τα κεφάλαια, τα οποία προορίζονται εις απασχόλησίν του» (υπογρ. δική μου – Θ.Μ.), το οποίο προφανώς σχετίζεται άμεσα με τη μαρξική έννοια της «βιομηχανικής στρατιάς ανέργων» και, παράλληλα, έχει «αποτυπωθεί» στον τίτλο που φέρει το τρίτο μέρος του Κεφ. 15 του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου» («Πλεονάσμα κεφαλαίου σε συνθήκες πλεονάσματος πληθυσμού»). Έτσι, είναι ν' απορεί κανείς με το γεγονός ότι ο ειδήμων (και) περί τη μαρξική θεωρία των κρίσεων Μηλιός δεν έχει δώσει στο «Περί Μηχανών» την προσοχή που του αξίζει.

Γ.2. Ως γνωστόν, το πρώτο βήμα προς την κατανόηση και, περαιτέρω, τη συστηματική έκθεση της ιδιαίτερης συμβολής του Keynes συνίσταται (βλ. π.χ. Kébabdjian, 1991, Κεφ. 1-4 και Felderer/Homburg, 1991, Κεφ. 1-6) στην οικοδόμηση και, εν συνεχεία, στη διεξοδική διερεύνηση ενός σχετικού, αντιπροσωπευτικού, νεοκλασικού (ή κλασικού, κατά Keynes) μακροοικονομικού υποδείγματος. Δεδομένου, όμως, ότι αυτό το τελευταίο παράγεται λογικά και κατασκευάζεται αναλυτικά (μέσω μίας διαδικασίας «συναθροίσεως» – βλ. π.χ. Hansen, 1970, Κεφ. 1-11, Simpson, 1975, Κεφ. 8 και Samuelson, 1990, Κεφ. 6-7) από και, αντιστοίχως, βάσει ενός νεοκλασικού υποδείγματος γενικής ανταγωνιστικής ισορροπίας και δεδομένου ότι το σύστημα του Ricardo και η νεοκλασική θεωρία της γενικής ισορροπίας δεν έχουν καν εκτεθεί στην παρούσα «Εισαγωγή» (βλ. τα όσα ελέχθησαν εδώ για το *Μέρος Β'* αυτής), έπεται ότι οι συγγραφείς δεν είναι, εκ των πραγμάτων, σε θέση να αναπτύξουν συστηματικά ούτε τη κεϋνσιανή ούτε τη σύγχρονη μακροοικονομική θεωρία. Για άλλη μια φορά, επομένως, αυτοπεριορίζονται στη συγκόλληση αποσπασμάτων και σε εμπνεύσεις της στιγμής. Αυτό ακριβώς είναι το πρωτεύον, και ανυπέρβλητο, πρόβλημα που εμφανίζεται στο *Μέρος Γ'* και γι' αυτό στα ακόλουθα θα αρκεσθούμε μόνον σε ορισμένες επιμέρους κριτικές παρατηρήσεις.

Γ.3. Όλοι όσοι έχουν πραγματευθεί αναλυτικά το κεϋνσιανό σύστημα τονίζουν ότι η «κεϋνσιανή συνάρτηση κατανάλωσης» συνιστά μία σημαντική «καινοτομία» (για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο των Μηλιού et al.) ή, ισοδύναμα, «ένα από τα σημαντικά σημεία απομάκρυνσης από τη (νεοκλασική) ορθοδοξία» (βλ. π.χ. Abraham-Frois, 1991, σσ. 137-63, Kébabdjian, 1991, σσ. 65-6 και Κεφ. 5 και Felderer/Homburg, 1993, σσ. 103-4 και Κεφ. 11). Επ' αυτού, όμως, η «Εισαγωγή» όχι μόνον δεν λέει απολύτως τίποτα (βλ. σσ. 351-63 και 413-4) αλλά και –δεδομένων των όσων επισημάνσαμε στα αμέσως προηγούμενα (βλ. Γ.2.)– δεν είναι αντικειμενικά σε θέση να πει το ελάχιστο.

Γ.4. Στις σσ. 351-64 εκτίθεται το υπόδειγμα που «σήμερα» ονομάζεται «απλό κεϋνσιανό υπόδειγμα εισοδήματος - δαπανών». Οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι «εάν το παραγόμενο προϊόν είναι χαμηλότερα από το Y' [συμβολίζει το επίπεδο ισορροπίας του προϊόντος, δηλ. πρόκειται για το Y^* που εξάγεται από την εξίσωση (64) του παρόντος – Θ.Μ.]..., τότε θα υπάρξει υπερβάλλουσα ζήτηση [και] επομένως οι επιχειρήσεις θα αυξήσουν την παραγωγή τους εφόσον ελαττώνονται τα αποθέματά τους. Θα κινηθούμε [έτσι – Θ.Μ.] προς το Y' ... Εάν το παραγόμενο προϊόν είναι υψηλότερα από το Y' ..., τότε θα υπάρξει υπερβάλλουσα προσφορά. Οι επιχειρήσεις θα δουν τα αποθέματά τους να αυ-

ξάνονται και θα οδηγηθούν να μειώσουν την παραγωγή τους. [Και – Θ.Μ.] Σ' αυτήν την περίπτωση θα κινηθούμε προς το Υ'... που [δύναται απολύτως να – Θ.Μ.] είναι μικρότερο από το προϊόν πλήρους απασχόλησης... Με την ανάπτυξη [αυτή – Θ.Μ.] έχει εξασφαλισθεί ένα θεωρητικό πλαίσιο το οποίο [βασισζόμενο στην αρχή της ενεργού ζήτησεως – Θ.Μ.] δείχνει, ενάντια στην θεωρητική προοπτική που επιβάλλει ο λεγόμενος «νόμος Σαι», ότι είναι δυνατόν να έχουμε ισορροπία στην αγορά εμπορευμάτων και αυτή η ισορροπία να μην αντιστοιχεί σε προϊόν πλήρους απασχόλησης» (υπογρ. δικές μου – Θ.Μ.). Επίσης, στα πλαίσια του Κεφ. 8 («Εθνικοί Λογαριασμοί») ισχυρίζονται ότι σε μία κλειστή οικονομία χωρίς κράτος: α) η καθαρή πραγματική (εννοούν: *ex post*) επένδυση αποτελείται από την *ex ante* ή, αλλιώς, εκούσια ή, αλλιώς, προγραμματισθείσα ή, αλλιώς, σχεδιασθείσα καθαρή επένδυση και από την ακούσια ή, αλλιώς, μη προγραμματισθείσα ή, αλλιώς, μη σχεδιασθείσα καθαρή μεταβολή αποθεμάτων (σελ. 400), β) η πραγματική (πραγματοποιηθείσα ή *ex post*) καθαρή αποταμίευση είναι ταυτοτικά ίση με την πραγματική (*ex post*) επένδυση (σελ. 401), γ) έχουμε ισορροπία στην αγορά εμπορευμάτων όταν η σχεδιασθείσα επένδυση ισούται με την σχεδιασθείσα αποταμίευση (σελ. 405-6), και δ) καίτοι είναι δυνατή η ύπαρξη ανισορροπίας στην αγορά εμπορευμάτων, «με προσφυγή στην εμπειρία μπορούμε να σκεφτούμε ότι είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι κάποια στιγμή οι παραγωγοί φθάνουν σ' ένα σημείο που μπορούν και προσαρμόζουν την παραγωγή στις διακυμάνσεις της ζήτησης και οι καταναλωτές το καταναλούμενο μέρος του εισοδήματός τους στις διακυμάνσεις του εισοδήματος. Δηλαδή ότι είναι εύλογη η υπόθεση της ισορροπίας στην αγορά εμπορευμάτων. Αυτή η υπόθεση αποτελεί και την βάση οικοδόμησης της μακροοικονομικής θεωρίας» (σελ. 406, υπογρ. δικές μου – Θ.Μ.). Τέλος, στη σελ. 471 διαβάζουμε τα εξής: «Αν υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση για εμπορεύματα... ή [ισοδυνάμως – Θ.Μ.] $I > S$ [όπου, σύμφωνα με τους συγγραφείς, I η σχεδιασθείσα επένδυση (βλ. σελ. 468) και S η αποταμίευση (το σύμβολο S εισάγεται στη σελ. 469), αλλά δεν διευκρινίζεται εάν αφορά στην σχεδιασθείσα ή/και στην *ex post* αποταμίευση⁸³ – Θ.Μ.] τότε θα υπάρχει αύξηση του

83. Για την ακρίβεια, στη σελ. 469 αναφέρεται απλώς ότι «το εισόδημα θα αναλύεται σε τρία μεγέθη ή συνιστώσες: την κατανάλωση που την παριστάνουμε με C [στη σελ. 468 δηλώνεται ότι «με C συμβολίζουμε την σχεδιασθείσα κατανάλωση» – Θ.Μ.], την αποταμίευση που την παριστάνουμε με S και την φορολογία που την παριστάνουμε με T [το ότι εδώ υποτίθεται η ύπαρξη κρατικού τομέα δεν έχει, κατ' αρχάς, σημασία για τα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν – Θ.Μ.]».

προϊόντος ενώ το αντίθετο θα συμβεί αν παρατηρηθεί ελλείπουσα ζήτηση για εμπορεύματα... Η *πραγματική* [ex post – Θ.Μ.] επένδυση και η *πραγματική* [ex post – Θ.Μ.] αποταμίευση είναι ίσες από τον τρόπο ορισμού τους. Είναι ίσα μεγέθη εκ ταυτότητας. Εδώ όμως συζητάμε την ισότητα ή ανισότητα της *σχεδιασθείσας* επένδυσης και αποταμίευσης [υπογρ. στο πρωτότυπο – Θ.Μ.]. Αυτά ως μεγέθη δεν είναι εκ ταυτότητας ίσα. Για να υπάρξει ισορροπία στην αγορά εμπορευμάτων πρέπει να είναι ίσα. *Αν είναι άνισα* τότε θα υπάρξει προσαρμογή του προϊόντος μέσω της *μη σχεδιασθείσας* επένδυσης και αποεπένδυσης ώστε να εξισωθούν [υπογρ. δικές μου – Θ.Μ.]».

Τι αποκαλύπτουν όλα αυτά; Προφανώς, ότι –χωρίς να είναι σε κάθε επιμέρους σημείο της εσφαλμένη– η «ανάπτυξη» των συγγραφέων περιστρέφεται ακατάπαυστα, δηλ. καθ' όλο «το μήκος και το πλάτος» του *Μέρους Γ'*, γύρω από τα ίδια θεμελιώδη ζητήματα, δίχως να τα λύνει ή, τέλος πάντων, να τα θέτει κατά τρόπο που να δύνανται να επιλυθούν:

1. Ας θεωρήσουμε το λεγόμενο «απλό κεϋνσιανό υπόδειγμα εισοδήματος - δαπανών» και ας υποθέσουμε ότι οι συναρτήσεις της καταναλωτικής (C^Z) και της επενδυτικής ($I^Z > 0$) ζήτησης ή, ισοδυνάμως, της σχεδιαζόμενης (ex ante) κατανάλωσης ($C^{\sigma\chi} \equiv C^Z$) και της σχεδιαζόμενης (ex ante) επένδυσης ($I^{\sigma\chi} \equiv I^Z$) είναι, αντιστοίχως, οι εξής:

$$C^{\sigma\chi} = c Y^{\Pi}, \quad 0 < c < 1, \quad c = \text{σταθ} \quad (65)$$

$$I^{\sigma\chi} = \bar{I} \quad (66)$$

όπου το Y^{Π} συμβολίζει το *ισχύον* επίπεδο του εισοδήματος (- προϊόντος). Δεδομένης της (65) (και επειδή ισχύει ταυτοτικά ότι: $S^{\sigma\chi} = Y^{\Pi} - C^{\sigma\chi}$), έπεται ότι η συνάρτηση της σχεδιαζόμενης αποταμίευσης είναι (*κατ' ανάγκην*) η ακόλουθη:

$$S^{\sigma\chi} = (1-c) Y^{\Pi} \quad (67)$$

Από τις (65) και (66) προκύπτει ότι το επίπεδο ισορροπίας (έστω Y^* αυτό) του εισοδήματος (- προϊόντος) προσδιορίζεται ως εξής:

$$\begin{aligned} Y^{\Pi} & \neq c Y^{\Pi} + \bar{I} \Rightarrow \\ & = \\ Y^* \equiv Y^{\Pi} & = \bar{I} / (1-c) \end{aligned} \quad (68)$$

ενώ από τις (67) και (68) προκύπτει ότι:

$$Y^{\Pi} \gtrless Y^* \Leftrightarrow I^{\sigma\chi} \lesseqgtr S^{\sigma\chi} \quad (69)$$

Δεδομένου, όμως, ότι ισχύουν οι ταυτότητες $Y^{\Pi} \equiv C^{\pi\rho} + S^{\pi\rho} \equiv C^{\pi\rho} + I^{\pi\rho}$, όπου $C^{\pi\rho}$, $S^{\pi\rho}$, $I^{\pi\rho}$ τα αντίστοιχα πραγματοποιηθέντα (*ex post*) μεγέθη, μήπως είναι δυνατόν –και ανεξάρτητα από το αν η αγορά εμπορευμάτων βρίσκεται ($Y^{\Pi} = Y^*$) ή δε βρίσκεται ($Y^{\Pi} \neq Y^*$) σε κατάσταση ισορροπίας– να προσδιορισθούν μονοσήμαντα οι υφιστάμενες ανάμεσα σε όλα τα *ex ante* και τα *ex post* μεγέθη σχέσεις διάταξης; Όχι, δεν είναι δυνατόν ή, ισοδύναμα, είναι δυνατόν εάν, και μόνον εάν, εισαχθεί μια πρόσθετη υπόθεση. Πράγματι, εάν, για παράδειγμα, υποτεθεί ότι $C^{\sigma\chi} = C^{\pi\rho}$ ($\Leftrightarrow S^{\sigma\chi} = S^{\pi\rho}$), εάν δηλαδή υποτεθεί ότι τα σχέδια για κατανάλωση (ή, ισοδυνάμως, για αποταμίευση) εκπληρώνονται, τότε προκύπτουν, όπως εύκολα αποδεικνύεται, τα εξής:

$$Y^{\Pi} = Y^* \Leftrightarrow I^{\sigma\chi} = S^{\sigma\chi} (= S^{\pi\rho} \equiv I^{\pi\rho}) \quad (70)$$

$$Y^{\Pi} \gtrless Y^* \Leftrightarrow I^{\sigma\chi} \lesseqgtr S^{\sigma\chi} (= S^{\pi\rho} \equiv I^{\pi\rho}) \quad (70\alpha)$$

δηλαδή κάθε απόκλιση του εισοδήματος - προϊόντος από το επίπεδο ισορροπίας του συνεπάγεται κατ' ανάγκην την ύπαρξη μη μηδενικών ακουσίων επενδύσεων (και *vice versa*), ενώ εάν, για παράδειγμα, υποτεθεί εναλλακτικά ότι $I^{\sigma\chi} = I^{\pi\rho}$, τότε προκύπτουν, όπως εύκολα αποδεικνύεται, τα εξής:

$$Y^{\Pi} = Y^* \Leftrightarrow (S^{\pi\rho} \equiv I^{\pi\rho} =) I^{\sigma\chi} = S^{\sigma\chi} \text{ και } C^{\pi\rho} = C^{\sigma\chi} \quad (71)$$

$$Y^{\Pi} \gtrless Y^* \Leftrightarrow (S^{\pi\rho} \equiv I^{\pi\rho} =) I^{\sigma\chi} \lesseqgtr S^{\sigma\chi} \text{ και } C^{\pi\rho} \gtrless C^{\sigma\chi} \quad (71\alpha)$$

δηλαδή κάθε απόκλιση του εισοδήματος - προϊόντος από το επίπεδο ισορροπίας του συνεπάγεται κατ' ανάγκην την ύπαρξη μη μηδενικών ακουσίων αποταμιεύσεων (και *vice versa*). Στο βαθμό, λοιπόν, που δεν έχει εισαχθεί ρητά στην ανάλυση η μία από τις δύο προαναφερθείσες, επιπρόσθετες, υποθέσεις (και οι συγγραφείς δεν υιοθετούν καμία σχετική υπόθεση), δεν είναι δυνατόν να ταυτοποιηθεί πλήρως η κατάσταση $Y^{\Pi} \neq Y^*$ ($Y^{\Pi} = Y^*$), ήτοι δεν είναι δυνατόν να συσχετισθεί μονοσήμαντα με την ύπαρξη μη μηδενικών (μηδενικών) ακουσίων επενδύσεων. Με άλλα λόγια, τίποτε δεν αποκλείει, στη γενική περίπτωση, τη συνύπαρξη μη μηδενικών ακουσίων αποταμιεύσεων και επενδύσεων.

2. Σε τελική ανάλυση, επομένως, η «ανάπτυξη» των συγγραφέων είναι στο σύ-

νολό της ελεγχόμενη, διότι συγχέει ζητήματα, τα οποία είναι κατ' αρχάς ανεξάρτητα μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, συνδέει ευθέως και χωρίς θεμελίωση, πρώτον, την «αρχή της ενεργού ζήτησεως» (βλ. εξίσωση (61), εδώ) με το ζήτημα της προσαρμογής του προϊόντος - εισοδήματος (βλ. εξίσωση (60), εδώ) προς το επίπεδο εκείνο, το οποίο όντως εξασφαλίζει την ισορροπία της αγοράς εμπορευμάτων⁸⁴, δεύτερον, το «νόμο του Say» (ο οποίος συνίσταται στην ισχύ της εξίσωσης: $Y_t^Z = Y_t^Π$ - βλ. Γ.1., σημείο 2, εδώ) με την ύπαρξη πλήρους απασχολήσεως, τρίτον, την ύπαρξη ισορροπίας (ανισορροπίας) στην αγορά εμπορευμάτων μόνον με την ύπαρξη μηδενικών (μη μηδενικών) ακουσίων επενδύσεων, και, έτσι, τέταρτον, την προαναφερθείσα διαδικασία προσαρμογής του προϊόντος - εισοδήματος με τη μεταβολή του μεγέθους των ακουσίων επενδύσεων.

3. Αντί οι συγγραφείς να παροτρύνουν τον αναγνώστη να «προσφύγει στην εμπειρία» (!), προκειμένου να κατανοήσει ότι «κάποια στιγμή» (!) επέρχεται ισορροπία στην αγορά εμπορευμάτων και, έτσι, ότι αυτή η «εύλογη υπόθεση» [! - Θ.Μ.] αποτελεί την βάση οικοδόμησης της μακροοικονομικής θεωρίας [! - Θ.Μ.], ας προσφύγουν πρώτα οι ίδιοι στα βιβλία προκειμένου να κατανοήσουν ότι δεν δικαιούνται να γράφουν ό,τι θέλουν.

Εξήντα χρόνια μετά τον Harrod, είναι ξεκάθαρο ότι -ακόμα κι αν το κεφάλαιο απασχολείται πλήρως και η αγορά εργασίας βρίσκεται σε ισορροπία- τί-

84. Βάσει των όσων έχουμε ήδη αναφέρει προκύπτει ότι το εν λόγω επίπεδο προσδιορίζεται, στο απλό κεϋνσιανό σύστημα, μέσω της αναδρομικής σχέσης $Y_{t+1}^Z = C_{t+1}^Z(Y_t^Z) + \bar{I}$, δηλαδή ως το «σταθερό σημείο» («fixed point») της συνάρτησης $C^Z(Y^Π) + \bar{I}$:

$$Y^* = C^Z(Y^*) + \bar{I}$$

και επομένως η ύπαρξη, η οικονομική σημασία, η μοναδικότητα και η ευστάθεια (τοπική ή/και συνολική) της «κεϋνσιανής ισορροπίας» εξαρτάται με κρίσιμο τρόπο από τις ιδιότητες της συνάρτησης καταναλωτικής ζήτησης $C^Z(Y^Π)$. Ως εκ τούτου, καθίσταται σαφές ότι, πρώτον, το ζήτημα της προσαρμογής του συστήματος είναι πράγματι ένα αυτοτελές ζήτημα, και, δεύτερον, οι εξαντλητικές συζητήσεις που αναπτύσσονται στη βιβλιογραφία σχετικά με την από τον Keynes προταθείσα συνάρτηση καταναλωτικής ζήτησης (εν συντομία: στη γενική περίπτωση αύξουσα και με αρνητική δεύτερη παράγωγο, ιδιότητες που εξασφαλίζουν την τοπική και τη συνολική («global») ευστάθεια της ισορροπίας), και τις οποίες η «Εισαγωγή» αντιπαρέρχεται επιδεικτικά, δεν έχουν μόνον θεωρητική (όπως προαναφέραμε, βλ. Γ.3.) αλλά και αναλυτική σημασία.

ποτε δεν εγγυάται την έλευση της εν λόγω «στιγμής»^{85,86}. Τέλος, για όσους διαθέτουν στοιχειώδη λογική και γνώση είναι δεδομένο (τουλάχιστον μετά τον Keynes) ότι κάθε μακροοικονομική θεωρία –δεν μπορεί παρά να– αναπτύσσεται σε δύο «στάδια»: Αφού κατασκευάσει το λεγόμενο *εισοδηματικό κύκλωμα* μίας οικονομίας, εξάγει τις *ταυτότητες* (τις λεγόμενες εθνικολογιστικές) που της αντιστοιχούν (ας λεχθεί ότι πρόκειται για σχέσεις ανάλογες με τις σχέσεις που διατύπωσε κατά πρώτον ο G.R. Kirchhoff (1824 - 1887) για τα ηλεκτρικά κυκλώματα). Εν συνεχεία, και ανάλογα με τις ιδιαίτερες θεωρητικές αντιλήψεις της Σχολής στην οποία αυτή η θεωρία υπάγεται, διακρίνει τα υπό θεώρηση (δηλ. τα εμπλεκόμενα στις προαναφερθείσες ταυτότητες) μεγέθη σε ενδογενώς και εξωγενώς προσδιοριζόμενα, και τέλος απαλείφει τους εναπομείναντες βαθμούς ελευθερίας του συστήματος δια της θεμελίωσης επιπρόσθετων θεωρητικών σχέσεων (εξισώσεων) ανάμεσα στα εν λόγω μεγέθη⁸⁷.

4. Για να ισχύουν *απολύτως όλα όσα* λέγονται στο *Μέρος Γ'* της «Εισαγωγής» (άρα και στα αποσπάσματα που παραθέσαμε), θα πρέπει κατ' αρχάς να υποτεθεί ρητά ότι αναφέρονται σ' ένα μονοτομεακό σύστημα («one - commodity world»). Απ' ό,τι διαπιστώνουμε, ωστόσο, οι συγγραφείς δεν έχουν συνείδηση

85. Όπως έχουμε αναφέρει, στο υπόδειγμα του Harrod (1939) προϋποτίθεται η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου και αποδεικνύεται ότι τίποτε δεν εγγυάται *a priori* την ύπαρξη ισορροπίας στις αγορές εμπορευμάτων και εργασίας. Εάν, «αντιστρόφως», αξιωθεί (*ceteris paribus*) η ύπαρξη ισορροπίας στην αγορά εμπορευμάτων, τότε τίποτε δεν εγγυάται *a priori* την πλήρη απασχόληση του κεφαλαίου και της εργασίας. Συγκεκριμένα, ενέχονται, όπως δύναται να αποδείξει κανείς, εννέα διακριτές «τροχιές» ανάπτυξης του συστήματος, εκ των οποίων μόνον πέντε δύναται να έχουν οικονομικό νόημα, και εξ αυτών μόνον μία αντιστοιχεί σε κατάσταση πλήρους απασχολήσεως του κεφαλαίου (ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν εάν *ceteris paribus* αξιωθεί η ύπαρξη ισορροπίας στην αγορά εργασίας).

86. Ας τονισθεί, τέλος, ότι σε κάποιο άλλο σημείο (βλ. σελ. 522, υποσ. 12) οι συγγραφείς παραπέμπουν (!) τον ενδιαφερόμενο για τα ζητήματα οικονομικής μεγεθύνσεως (για το «πώς αναπτύσσεται μία οικονομία» λένε οι ίδιοι) αναγνώστη στο αξιόλογο εγχειρίδιο του H.G. Jones, 1993, το οποίο δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα (και δικαίως) στο πρωτοπόρο υπόδειγμα του Harrod. Αλλά είναι και πάλι άτυχοι, διότι η από τον Jones παρουσίαση αυτού (ειδικά) του υποδείγματος δεν είναι, όπως μπορεί να αποδειχθεί, η καλύτερη δυνατή (σύγκρινε, ιδίως, με Baumol, [1959] χ.χ., Κεφ. 4, van Rijckeghem, 1963, Okishio, 1964, Flaschel, 1994).

87. Σύμφωνα με ό,τι γνωρίζουμε, η καλύτερη αντιστοιχούσα στο πρώτο «στάδιο» εργασία είναι αυτή του Σταμάτη, 1990, 1997, ενώ από τις αντιστοιχούσες στο δεύτερο «στάδιο», διακρίνουμε αυτές των Kébabdjian, 1991, και Felderer/Homburg, 1991.

αυτού του περιορισμού (ούτε καν τον μνημονεύουν), πράγμα το οποίο δεν μένει χωρίς συνέπειες.

Προς το παρόν θα σταθούμε στο εξής (περαιτέρω, βλ. Γ.6.): Έστω το πολυτομεακό σύστημα, το οποίο περιγράφεται από τις ταυτοτικές σχέσεις (35) - (40) του παρόντος. Είναι προφανές ότι ισχύουν και οι ακόλουθες ταυτότητες:

$$S \equiv (F\hat{g})X \quad (36\alpha)$$

$$pS \equiv p(F\hat{g})X \equiv pI^n \quad (37\alpha)$$

$$S^j \equiv (F\hat{g})X^j + (E_x - I_m)^j \quad (39\alpha)$$

$$pS^j \equiv p(F\hat{g})X^j + p(E_x - I_m)^j \quad (40\alpha)$$

όπου S το $n \times 1$ διάνυσμα των πραγματικών (δηλ. μη ονομαστικών) καθαρών αποταμιεύσεων του συστήματος (δύνανται απολύτως να περιλαμβάνει και αρνητικές συνιστώσες), pS οι ονομαστικές καθαρές αποταμιεύσεις του συστήματος, S^j το $n \times 1$ διάνυσμα των πραγματικών καθαρών αποταμιεύσεων των καπιταλιστών της διαδικασίας j (το οποίο περιλαμβάνει *οπωσδήποτε* και αρνητικές συνιστώσες), και pS^j οι ονομαστικές καθαρές αποταμιεύσεις των καπιταλιστών της διαδικασίας j . Έπεται, λοιπόν, ότι –καίτοι οι *ex post* αποταμιεύσεις του συνολικού συστήματος είναι ταυτοτικά ίσες με τις *ex post* επενδύσεις του, τόσο σε πραγματικούς όσο και σε ονομαστικούς όρους– οι *ex post* αποταμιεύσεις των καπιταλιστών των επιμέρους διαδικασιών δεν ισούνται (αναγκαστικά) με τις *ex post* επενδύσεις των, ούτε σε πραγματικούς ούτε σε ονομαστικούς όρους. Για την ακρίβεια, επειδή κατά κανόνα οι καπιταλιστές κάθε διαδικασίας χρησιμοποιούν ως μέσα παραγωγής και κατανάλωσης (και) εμπορεύματα που δεν παράγουν οι ίδιοι (δεν υπάρχει λόγος να θεωρείται ότι η κατάσταση αυτή αναιρείται εξ ορισμού στην περίπτωση ύπαρξης σύνθετης (joint) παραγωγής), έπεται ότι μόνον κατ' εξαίρεση ισχύει η προαναφερθείσα *ex post* ισότητα σε πραγματικούς όρους, ενώ η ισχύς της σε ονομαστικούς όρους εξαρτάται και από τις ισχύουσες σχετικές τιμές των εμπορευμάτων (βλ. (40α)).

Κατά συνέπεια, όπως ακριβώς η ταυτοτική ισότητα *ex post* αποταμιεύσεων και *ex post* επενδύσεων αφορά στο «σύνολο» και όχι στα «μέρη» μίας πολυτομεακής κλειστής και χωρίς κρατικό τομέα οικονομίας, έτσι και η ύπαρξη ισότητας ανάμεσα στις *ex ante* πραγματικές αποταμιεύσεις και τις *ex ante* πραγματικές επενδύσεις αποτελεί τη συνθήκη ισορροπίας ανάμεσα στη «συνο-

λική» παραγωγή εμπορευμάτων και τη συνολική ζήτηση εμπορευμάτων, αλλά όχι και την αντίστοιχη συνθήκη ισορροπίας κάθε «μέρους» μίας πολυτομεακής κλειστής και χωρίς κρατικό τομέα οικονομίας: εδώ, δηλ. βάσει των αναλυτικών υποθέσεων που έχουν εισαχθεί κατά την κατασκευή του κυκλώματος, υφίστανται η στο πλήθος συνθήκες ισορροπίας και συνίστανται στην ισότητα ανάμεσα στις *ex ante* πραγματικές αποταμιεύσεις και το άθροισμα των *ex ante* πραγματικών επενδύσεων και των *ex ante* πραγματικών καθαρών «εξαγωγών» των καπιταλιστών κάθε διαδικασίας παραγωγής⁸⁸ j.

5. Φυσικά, δεν πρέπει μόνον να υποτίθεται, προκειμένου να ισχύουν όλα όσα λέγονται στο *Μέρος Γ'* της «Εισαγωγής», η ύπαρξη ενός μονοτομεακού συστήματος αλλά και μίας ενιαίας «συμπεριφοράς» των επιμέρους μονάδων - α-τόμων του συστήματος. Διότι, στην αντίθετη περίπτωση, οι σχέσεις επί των οποίων θεμελιώνεται το σύννηθες κεϋνσιανό υπόδειγμα εισοδήματος - δαπανών δεν δύνανται να θεωρηθούν δεδομένες. Έτσι, για παράδειγμα, η μακροοικονομική γραμμική συνάρτηση αποταμίευσης $S^Z = sY^\Pi$, $s \equiv 1 - c$, δεν δύναται να προκύψει από αντίστοιχες, έστω, «ατομικές» (ή κατά μορφή εισοδήματος ορισμένες - à la Kalecki - Kaldor) συναρτήσεις αποταμίευσης, εάν δεν υποτεθεί η ύπαρξη μίας ενιαίας «ροπής προς αποταμίευση»:

$$\begin{aligned} S^{Zj} &= s^j Y^{\Pi j} \Rightarrow \\ S^Z &= \sum S^{Zj} = (\sum s^j k^j) (\sum Y^{\Pi j}) \Rightarrow \\ S^Z &= (\sum s^j k^j) Y^\Pi \end{aligned} \quad (72)$$

όπου $k^j \equiv Y^{\Pi j} / Y^\Pi$. Στη γενική περίπτωση, δηλαδή, η «συνολική ροπή προς απο-

88. Όπως εμμέσως προαναφέρθηκε (βλ. υποσ. 83, εδώ), σε κάποιο σημείο της «Εισαγωγής» (σελ. 469) υποστηρίζεται ότι όταν σε μία κλειστή οικονομία, «ο κρατικός προϋπολογισμός ισοσκελίζεται», τότε η συνθήκη ισορροπίας στην αγορά εμπορευμάτων συνίσταται στην ισότητα *ex ante* (ιδιωτικών) επενδύσεων και (ιδιωτικών) αποταμιεύσεων. Επειδή, όμως, ο κρατικός τομέας είναι (στο πλαίσιο του ζητήματος που απασχολεί εδώ) για τον ιδιωτικό ό,τι και -σε μία πολυτομεακή κλειστή οικονομία χωρίς κρατικό τομέα- όλοι οι καπιταλιστές που λειτουργούν τις διαδικασίες παραγωγής $i \neq j$ για τον καπιταλιστή που λειτουργεί τη διαδικασία j, έπεται ότι για να είναι η εν λόγω συνθήκη ισορροπίας της «Εισαγωγής» πάντοτε ορθή θα πρέπει να υποτεθεί ρητά ένα μονοτομεακό σύστημα. Διότι, στην αντίθετη περίπτωση, ο *ex ante* πραγματικός «κρατικός προϋπολογισμός» είναι ένα διάνυσμα (όπως ακριβώς το διάνυσμα $(E_x - I_m)^j$) και, έτσι, δεν δύναται να θεωρηθεί (έστω και αφηρημένα) «ισοσκελισμένος».

ταμίευση» ($s \equiv \sum s^i k^i$) εξαρτάται από την κατανομή του εισοδήματος και μεταβάλλεται με αυτήν⁸⁹.

Σε τελική ανάλυση, επομένως, και επειδή στα πλαίσια πολυτομεακών συστημάτων η κατανομή του εισοδήματος και οι τιμές των εμπορευμάτων συνδέονται κατά εξαιρετικά πολύπλοκο τρόπο (Sraffa, 1985, Κεφ. 3, 6, Σταμάτης [1988] 1995, Μαριόλης, 1995, 1997, Bidard/Steedman, 1996), δηλ. κατά τρόπο για τον οποίο ελάχιστα πράγματα δύνανται να προλεχθούν (εν αντιθέσει, βέβαια, με ό,τι ισχύει στα νεοκλασικά συστήματα, όπου αναδύονται ορισμένες σχετικές ψευδονομοτέλειες), έπεται ότι κατά τη συστηματική έκθεση της συνήθους κεϋνσιανής θεωρίας θα πρέπει να εισάγονται (ή, ισοδυνάμως, να αναιρούνται) με αυστηρότητα οι υποθέσεις περί μονοτομεακού συστήματος και ενιαίας «συμπεριφοράς». Αυτά δεν υποδηλώνουν, προφανώς, το ασήμαντον της κεϋνσιανής θεωρίας αλλά της «Εισαγωγής», η οποία δεν έχει συνείδηση της κρισιμότητας αυτών των περιορισμών.

Γ.5. Όποιος έχει ασχοληθεί στοιχειωδώς με την οικονομική επιστήμη γνωρίζει ότι το κατ' αρχάς πιο σημαντικό ζήτημα σχετικά με τη συνεκτικότητα της κεϋνσιανής θεωρίας συνίσταται, εν συντομία, στο εξής: πώς συμβιβάζεται ο λεγόμενος «νόμος του Walras» (: η ύπαρξη ισορροπίας σε όλες τις $n-1$ αγορές

89. Μια αξιοσημείωτη εφαρμογή αυτής της επισήμανσης είναι, ως γνωστόν, η εξής: Έστω το σύννηθες κεϋνσιανό υπόδειγμα εισοδήματος - δαπανών, στα πλαίσια του οποίου υποθέτουμε, ωστόσο, ότι η ροπή προς αποταμίευση s_w από μισθούς διαφέρει της ροπής προς αποταμίευση s_c από κέρδη ($0 < (s_w, s_c) < 1$). Όπως εύκολα αποδεικνύεται το επίπεδο ισορροπίας του προϊόντος Y^* δίνεται από την ακόλουθη έκφραση:

$$Y^* = [c_w L(s_c - s_w) + \bar{I}] / s_c \quad (68a)$$

όπου c_w το ύψος του πραγματικού ωρομισθίου και L το επίπεδο απασχόλησης του εργατικού δυναμικού, το οποίο συνδέεται με το επίπεδο του παραγόμενου προϊόντος μέσω της συνήθους συνάρτησης παραγωγής $Y^{\Pi} = f(L) (\Rightarrow L = f^{-1}(Y^{\Pi}))$, με $dY^{\Pi}/dL < Y^{\Pi}/L$. Έτσι από την (68a) και την προαναφερθείσα ιδιότητα της συνάρτησης παραγωγής έπεται άμεσα ότι όταν ισχύει $s_c > s_w$, τότε κάθε αύξηση του c_w συνεπάγεται την αύξηση του Y^* (άρα και της απασχόλησης). Φυσικά, όταν ισχύει $s_c = s_w = s$, τότε κάθε μεταβολή του ωρομισθίου δεν έχει καμία επίδραση στο Y^* , και το πρόβλημα με την «Εισαγωγή» δεν είναι τόσο ότι δεν αναφέρει όλες τις δυνατές περιπτώσεις (όπως και άλλες, ακόμα πιο ενδιαφέρουσες, οι οποίες υφίστανται όταν ενσωματωθεί στο υπόδειγμα ένας «mark-up» προσδιορισμός των τιμών - βλ. Kébabdjian, 1991, σσ. 88-97) όσο ότι δεν προσδιορίζει τις προϋποθέσεις ισχύος των περιπτώσεων που έχει επιλέξει να αναφέρει.

ενός συστήματος συνεπάγεται αναγκαστικά και την ύπαρξη ισορροπίας στην αγορά η του συστήματος αυτού) με το βασικό πόρισμα που εξάγεται από το σύστημα του Keynes, σύμφωνα με το οποίο είναι απολύτως δυνατή η συνύπαρξη ανισορροπίας στην αγορά εργασίας και ισορροπίας σε όλες τις υπόλοιπες αγορές του συστήματος; Στην «Εισαγωγή» το προαναφερθέν ζήτημα, ούτε λύνεται ούτε τίθεται (για τη λύση του βλ. π.χ. Hansen, 1970, Κεφ. 11, d'Autume, 1985, Κεφ. 1-3, Felderer/Homburg, 1991, σσ. 78-81, 114-5, 145-50, και Κεφ. 11). Απλώς αγνοείται, τόσο κατά την «έκθεση» της κεϋνσιανής θεωρίας καθ' εαυτής (Κεφ. 7 και 9) όσο και κατά την «έκθεση» της «IS-LM» παραλλαγής της (Κεφ. 10). Ωστόσο, αυτό δεν αποτελεί ένα αξιόπιστο τεκμήριο της ασυνέπειας των συγγραφέων αλλά της –απορρέουσας από την άγνοια– συνέπειάς τους: πώς θα ήταν δυνατόν να πουν το ελάχιστο για την αντίφαση (φαινομενική) ανάμεσα στο «νόμο του Walras» και το προαναφερθέν κεϋνσιανό πόρισμα, στο βαθμό που δεν έχουν ήδη παρουσιάσει το μικροοικονομικό και, εν συνεχεία, μακροοικονομικό νεοκλασικό σύστημα, και άρα δεν έχουν συγκροτήσει το –για τη νεοκλασική θεωρία– θεμελιώδη «νόμο του Walras»; Από την άλλη πλευρά, βέβαια, είναι γεγονός ότι ο αναγνώστης της «Εισαγωγής» οφείλει να συνάγει ότι στην οικονομική επιστήμη τα πράγματα εξελίχθηκαν, λίγο - πολύ, ως εξής: Όπως ακριβώς συνέβη με την έλευση των νεοκλασικών αντιλήψεων, έτσι και κάποια ωραία πρωία ένας κάποιος Keynes δήλωσε ότι ο «νόμος του Say», στον οποίο είχαν επί μακρόν –και παρά τις ενστάσεις ενός κάποιου Malthus (βλ. σσ. 337-40)– πιστέψει οι οικονομολόγοι, δεν ισχύει. Αντ' αυτού ισχύει η «αρχή της ενεργού ζήτησεως», η οποία και απετέλεσε τη βάση μίας νέας πίστεως.

Αναμφισβήτητα, πρόκειται για μία ιδιόρρυθμη θεώρηση της οικονομικής επιστήμης, η ενδεχόμενη επικράτηση της οποίας θα δικαιώσει αναδρομικά το δηλωσιακό «μαρξισμό» που επί δεκαετίες θεραπεύει ο Μηλιός και δημιουργεί τις προϋποθέσεις επιβίωσης των δημοσίων δηλώσεων που αποφάσισε εφεξής να κάνει σχετικά με τους κλασικούς, τους νεοκλασικούς, τον Marx, τον Keynes και τους νεορικαρδιανούς. Επειδή, όμως, η Πολιτική Οικονομία είναι επιστήμη και έχει, έτσι, τις αρχές της, οι οποίες κείνται πέραν των ερίδων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της, κανένας (εξαιρουμένων ορισμένων «αριστερών») δεν θα δώσει βάση σ' αυτές τις δηλώσεις.

Γ.6. Όπως ακριβώς στο *Μέρος Β'* οι συγγραφείς είχαν μεταμορφωθεί σε νεοκλασικά μαθητούδια και όπως ακριβώς στο *Μέρος Δ'* θα μεταμορφωθούν σε αμερόληπτους μαρξιστές, έτσι και στο παρόν μεταμορφώνονται σε κεϋνσια-

νούς, οι οποίοι δεν έχουν τίποτε να αντιτείνουν στη «σημασία της έννοιας του κεϋνσιανού πολλαπλασιαστή» (κυρίως βλ. σσ. 375-92).

Δεν επιθυμούν, προφανώς, να γνωρίζουν μία σχετική κριτική, η οποία έχει βασισθεί στη «χυδαία θεωρία του Sraffa». Εμείς, όμως, αισθανόμαστε υποχρεωμένοι να την αναφέρουμε (για ό,τι ακολουθεί: Kurz, 1985, καίτοι θα διαφοροποιηθούμε σε δευτερεύοντα σημεία). Ας θεωρήσουμε, λοιπόν, ένα πολυτομεακό σύστημα που περιγράφεται επαρκώς από τις σχέσεις (6) - (9) (με $B = A\delta$, βλ. σχέσεις (4), (5)) του παρόντος. Επίσης, θα υποθέσουμε ότι, πρώτον, το σύστημα βρίσκεται αρχικά σε κατάσταση υποαπασχολήσεως του κεφαλαίου και της εργασίας (έτσι δεν τίθενται περιορισμοί στην ανάπτυξη μιας «πολλαπλασιαστικής διαδικασίας»), δεύτερον, όλα τα σχέδια για αποταμιεύσεις πραγματοποιούνται, ενώ οι καπιταλιστές σχεδιάζουν να αποταμιεύσουν ένα κλάσμα s_c ($0 < s_c < 1$) των κερδών και οι σχεδιαζόμενες αποταμιεύσεις των εργαζομένων ισούνται με μηδέν, τρίτον, η σύνθεση της κατανάλωσης των καπιταλιστών (εργατών) συμβολίζεται με το (ημι-)θετικό $n\chi 1$ διάνυσμα d_c ($d_w, d_c \neq d_w$), ενώ το ανά μονάδα απασχολούμενης εργασίας ύψος της συμβολίζεται με το βαθμωτό c_c (c_w), τέταρτον, οι μισθοί καταβάλλονται εξ ολοκλήρου στο τέλος της περιόδου παραγωγής, πέμπτον, εξωγενώς δεδομένα είναι τα A (υποτίθεται μη διασπώμενη) $\delta, \ell, s_c, d_c, d_w$, η διαγώνια $n\chi n$ μήτρα (βλ. και τις σχέσεις (35), (36)) των ποσοστών κέρδους των διαδικασιών $\hat{r} (\geq 0)$ και το $n\chi 1$ διάνυσμα των *ex ante* πραγματικών καθαρών επενδύσεων I^Z , έκτον, ως τυπικό εμπόρευμα λειτουργεί το διάνυσμα d_w , και, έβδομον, οι συνθήκες που εξασφαλίζουν την ύπαρξη οικονομικά σημαντικά λύσεων για όλες τις ενδογενείς μεταβλητές είναι δεδομένες (χάριν συντομίας, παραιτούμεθα από κάθε σχετικό προσδιορισμό – συνδύασε τα όσα εκτίθενται στα Kurz, 1985, Μαριόλης, 1999, §§ 3-9). Κατά συνέπεια ισχύουν τα εξής:

$$p = pA\hat{r} + pA\delta + w\ell \quad (73)$$

$$w = p(c_w d_w) \quad (74)$$

$$p d_w = c \quad (75)$$

$$X^Z = (A\delta)X^\Pi + Y^Z = (A\delta)X^\Pi + [(c_w d_w + c_c d_c)\ell X^\Pi] + I^Z \quad (76)$$

$$\tilde{C}_w^Z = w\ell X^\Pi = w\omega Y^\Pi \quad (77)$$

$$\tilde{C}_c^Z = (1-s_c)pA\hat{r}X^\Pi = (1-s_c)p\hat{H}Y^\Pi \quad (78)$$

$$I^Z = \dot{I} \quad (79)$$

όπου Y^{Π} το $n \times 1$ διάνυσμα του *πραγματικού* καθαρού προϊόντος (αντιστοίχως για το X^{Π}), Y^Z το $n \times 1$ διάνυσμα της *πραγματικής* καθαρής ενεργού ζήτησης (αντιστοίχως για το X^Z), $\tilde{C}_w^Z$ η *ονομαστική* καταναλωτική ζήτηση των εργαζομένων (αντιστοίχως για το $\tilde{C}_c^Z$), και $\hat{H} \equiv A\hat{\Gamma}[I - A\delta]^{-1}$, ενώ η (74) είναι η εξίσωση τυποποίησης. Από τις σχέσεις αυτές και από τη συνθήκη ισορροπίας $Y^{\Pi} \stackrel{!}{=} Y^Z = Y^*$ (η οποία θεωρούμε ότι καλύπτει τα όσα ελέγχθησαν στο Γ.4., σημείο 4) προκύπτει ότι:

$$Y^* = M\dot{I} \quad (80)$$

$$M \equiv \left[I - [(w/pd_w)d_w\omega] - \left[(d_c p \hat{H}) [(1-s_c)/(pd_c)] \right] \right]^{-1} \quad (81)$$

$$\iota X^* = \omega Y^* = \omega M\dot{I} \quad (82)$$

όπου $M (\geq 0$ όταν $\hat{\Gamma} \geq 0$) η $n \times n$ μήτρα, η οποία συνιστά τον *πολλαπλασιαστή* και η οποία εμφανώς συναρτάται κατά πολύπλοκο τρόπο με όλες τις εξωγενώς δεδομένες μεταβλητές του συστήματος⁹⁰.

Από τις (80), (81), και εν αντιθέσει με ό,τι αναμένει κανείς αρκούμενος στο σύνηθες κεϋνσιανό υπόδειγμα, εξάγονται εύκολα τα εξής: α) *δεδομένης*, έστω, της σε χρήμα εκφρασμένης αξίας των πραγματικών καθαρών επενδύσεων (δηλ. για δεδομένο $p\dot{I}$), μια *ceteris paribus* μεταβολή της σύνθεσης του $\dot{I}$ δύναται να οδηγήσει σε *μείωση* του pY^* και της συνολικής απασχόλησης

90. Δηλαδή, ο λεγόμενος *πολλαπλασιαστής* δεν είναι ένα βαθμωτό μέγεθος που εξαρτάται μόνο από τη λεγόμενη «ψυχολογική ροπή προς αποταμίευση (-κατανάλωση)», αλλά ένα μέγεθος διαστάσεων $n \times n$, το οποίο εξαρτάται και από τις εκάστοτε δεδομένες τεχνικές συνθήκες παραγωγής, τα ισχύοντα ποσοστά κέρδους και από την ισχύουσα σύνθεση των καταναλώσεων. Διαφορετικά ειπωμένο, ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι το παρόν σύστημα είναι *μονοτομεακό*, ο *πολλαπλασιαστής* θα εξαρτάται και από την κατανομή του εισοδήματος, ενώ θα πρέπει επιπλέον να υποθέσουμε ότι υφίσταται *μία ενιαία* ροπή προς αποταμίευση, προκειμένου να καταλήξουμε στη συνήθη σχέση: $Y^* = \dot{I}/s$. Τέλος, για ένα *μονοτομεακό* υπόδειγμα, στο οποίο ο *πολλαπλασιαστής* εξαρτάται (όπως στο σύστημα του Marx) και από τη διαδικασία επισωρεύσεως του κεφαλαίου αλλά *όχι* από την «ψυχολογική ροπή προς αποταμίευση», βλ. Σταμάτης, [1977] 1993, Κεφ. 5, Mariolis, 1999.

ℓX^* , β) μία *ceteris paribus* αύξηση του $p\bar{I}$ (που οφείλεται μόνον σε μεταβολή της σύνθεσης του $\bar{I}$) ή μία αύξηση της *à la Kahn* «πρωτογενούς απασχολήσεως» (δηλ. της απαιτούμενης για την παραγωγή του $\bar{I}$ ως καθαρού⁹¹ προϊόντος ποσότητας άμεσης εργασίας: $\omega\bar{I}$) δύνανται να οδηγήσουν σε μείωση του pY^* και του ℓX^* , και γ) δύνανται να υπάρξουν μεταβολές της σύνθεσης του $\bar{I}$ (για αμετάβλητο $p\bar{I}$), οι οποίες σε συνδυασμό με μία αύξηση του s_c , οδηγούν σε αύξηση του pY^* και του ℓX^* .

Γενικότερα, είναι δυνατόν να αποδειχθεί (βλ. Kurz, 1985) ότι στις περιπτώσεις ύπαρξης θετικών αποταμιεύσεων από μισθούς, εναλλακτικών μεθόδων παραγωγής, μεταβολών στα $\hat{r}, d_w, d_c$, μεταβολών στη σχέση διάταξης ανάμεσα στις ανά μονάδα μισθών και ανά μονάδα κερδών αποταμιεύσεις, συμπαγωγής, ανομοιογενούς εργασίας και ρικαρδιανής γαιοπροσόδου, οι –κατά τον κοινόν νουν– «παράδοξες» συσχετίσεις ανάμεσα στα $\bar{I}, pY^*, \ell X^*$, αναπαράγονται σε διευρυνόμενη κλίμακα.

Ας τονισθεί, τέλος, ότι στην «Εισαγωγή» δεν υπάρχει ούτε μία λέξη για την πρωτοπόρα μαρξική κριτική της κεϋνσιανής θεωρίας του Σταμάτη, [1977] 1993, Κεφ. 10, 1990α, Κεφ. 3, η οποία υπερβαίνει κάθε εμπνεόμενη από «το Στραφαιανό μαθηματικό τεχνικισμό» (για να χρησιμοποιήσουμε μία διατύπωση της «Εισαγωγής», σελ. 608) σχετική κριτική και συνιστά, ταυτοχρόνως, μία συνεκτική θεωρία των οικονομικών κρίσεων⁹². Ακόμα πιο αξιοπερίεργο,

91. Επειδή η (81) δύναται να γραφεί ως $M \equiv [I - N]^{-1}$ και επειδή, όπως αποδεικνύεται (βλ. Kurz, 1985, Appendix), η Perron-Frobenius ιδιοτιμή της ημιθετικής μήτρας N είναι θετική και μικρότερη της μονάδας, έπεται ότι η (82) δύναται να γραφεί ως εξής:

$$\ell X^* = \omega[I + N + N^2 + N^3 + \dots]\bar{I} \Rightarrow$$

$$\ell X^* - (\omega\bar{I}) = \omega[N + N^2 + N^3 + \dots]\bar{I} \quad (82\alpha)$$

Παρατήρησε, τέλος, ότι ο ορισμός της *à la Kahn* «πρωτογενούς απασχολήσεως» που δίνεται στην «Εισαγωγή» (σελ. 375) είναι εσφαλμένος, διότι αναφέρεται στην παραγωγή του $\bar{I}$ ως ακαθάριστον προϊόντος.

92. Μάλιστα, αυτή η θεωρία έχει εφαρμοσθεί (σε κάποιο, έστω, βαθμό) κατά την ανάλυση, τόσο των γενικών οικονομικών εξελίξεων που έλαβαν χώρα από τη δεκαετία του 1970 (και μετά) όσο και της διαδικασίας προώθησης της ONE στον ευρωπαϊκό χώρο (βλ. Σταμάτης, 1989, 1997α, Μαριόλης/Σταμάτης, 1999, Κεφ. 1-3 και 15, 2000, Κεφ. 1, 2).

ίσως, είναι ότι αυτό δεν ισχύει μόνον για το *Μέρος Γ'*, όπου οι συγγραφείς παριστάνουν τους κεϋνσιανούς αλλά και για το *Μέρος Δ'*, όπου παριστάνουν τους αμερόληπτους μαρξιστές και αναπτύσσουν (δήθεν) ορισμένες βασικές πλευρές των επιμέρους μαρξικών (δήθεν) θεωριών για τις οικονομικές κρίσεις (Κεφ. 14).

Γ.7. Τέλος, θα εκθέσουμε εν συντομία (και από μία ορισμένη, καίτοι καθοριστική, οπτική γωνία) τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στην κλασική - ρικαρδιανή, τη (μετα-) κεϋνσιανή και την ύστερη νεοκλασική (όρος που θα διασαφηνισθεί στη συνέχεια) θεωρία⁹³, προκειμένου να δείξουμε, οριστικά και αμετάκλητα, ότι οι συγγραφείς ομιλούν (και παίρνουν θέση) για ζητήματα, τα οποία αγνοούν. Επίσης, διότι η έκθεση αυτή μας βοηθά να αξιολογήσουμε στην ολότητά τους τα όσα διατείνεται η «Εισαγωγή», όχι μόνον στο *Μέρος Γ'* αλλά και στο *Μέρος Δ'*, και ιδίως στα σχετικά με τη(τις) μαρξική(-ές) θεωρία(-ίες) των οικονομικών κρίσεων.

Ας θεωρήσουμε, λοιπόν, ένα πολυτομεακό σύστημα, το οποίο περιγράφεται επαρκώς από τις σχέσεις (5) - (9) (και, φυσικά, από τις υποθέσεις, στις οποίες αυτές οι σχέσεις εδράζονται) του παρόντος, αλλά στο οποίο οι ονομαστικοί μισθοί καταβάλλονται εξ ολοκλήρου στο τέλος της περιόδου παραγωγής. Επίσης, θα υποθέσουμε ότι, πρώτον, εξωγενώς δεδομένα είναι τα A (μη διασπώμενη), δ , ℓ , s_c , d_c , d_w (βλ. γι' αυτά ό,τι ελέχθη στο Γ.6.), δεύτερον, ως τυπικό εμπόρευμα λειτουργεί το d_w , και, τρίτον, υφίσταται ένας σταθερός ανά περίοδο παραγωγής και ενιαίος για όλα τα εμπορεύματα ρυθμός μεγέθυνσης g (≥ 0). Επομένως, κατ' αρχάς ισχύουν τα εξής:

$$p = p_A r + p_A \delta + w \ell \quad (83)$$

$$w = p(c_w d_w) \quad (84)$$

$$p d_w = c \quad (85)$$

$$x = (A \delta)x + A x g + (c_w d_w + c_c d_c) \ell x \quad (86)$$

$$\ell x \equiv 1 \quad (87)$$

όπου x το $n \times 1$ διάνυσμα του ακαθάριστου προϊόντος ανά μονάδα απασχολούμενης εργασίας ($x \equiv X / \ell X$), ενώ οι $n+2$ στο πλήθος εξισώσεις (83) - (85) συνιστούν το υποσύστημα των τιμιακών (ονομαστικών) μεγεθών και οι $n+1$ στο

93. Δεν απαιτείται, προς το παρόν, να εμπλέξουμε στη συζήτηση τη μαρξ(στι)κή και τη σραφ-φαϊανή θεωρία (βλ. Μέρος V του παρόντος).

πλήθος εξισώσεις (86), (87) συνιστούν το *υποσύστημα των υλικών μεγεθών* της υπό θεώρηση οικονομίας. Από τις (83), (84) προκύπτει ότι:

$$c_w = 1 / \ell [I - (Ar + A\delta)]^{-1} d_w \quad (88)$$

$$p / (pd_w) = c_w \ell [I - (Ar + A\delta)]^{-1} \quad (89)$$

και ως εκ τούτου, εάν δοθεί εξωγενώς το c_w (το r), προσδιορίζεται το r (το c_w) και οι σχετικές τιμές όλων των εμπορευμάτων. Παράλληλα, από τις (83), (85) (και μόνον απ' αυτές) προκύπτει ότι:

$$w = c / \ell [I - (Ar + A\delta)]^{-1} d_w \quad (90)$$

$$p = w \ell [I - (Ar + A\delta)]^{-1} \quad (91)$$

και ως εκ τούτου, εάν δοθεί εξωγενώς το w (το r), προσδιορίζεται το r (το w) και το p . Από όλα αυτά έπεται, βέβαια, ότι το υποσύστημα των τιμιακών μεγεθών εμφανίζει έναν βαθμό ελευθερίας, ο οποίος απαλείφεται δια του εξωγενούς καθορισμού ενός εκ των c_w , w , r . Από την άλλη πλευρά, από τις (86), (87) (και μόνον απ' αυτές) προκύπτει ότι:

$$x = [I - (Ag + A\delta)]^{-1} (c_w d_w + c_c d_c) \quad (92)$$

$$1 = \ell [I - (Ag + A\delta)]^{-1} (c_w d_w + c_c d_c) \quad (93)$$

και ως εκ τούτου, εάν δοθούν εξωγενώς δύο μεγέθη εκ των c_w , c_c , g , τότε προσδιορίζεται το τρίτο απ' αυτά και το x . Επομένως, το υποσύστημα των υλικών μεγεθών, αφενός εμφανίζει δύο βαθμούς ελευθερίας και αφετέρου δεν δύναται να λυθεί εντελώς ανεξάρτητα από το άλλο υποσύστημα (διότι συνδέονται μεταξύ τους μέσω του c_w), πράγμα το οποίο σημαίνει, βέβαια, ότι το συνολικό σύστημα εξισώσεων (83) - (87) εμφανίζει δύο βαθμούς ελευθερίας, και δύναται, έτσι, να επιλυθεί πλήρως δια του κατάλληλου και οικονομικά σημαντικού καθορισμού δύο μεγεθών εκ των r , c_w , c_c , g . Συνεπεία, ωστόσο, της ήδη εισαχθείσας υποθέσεως περί αποταμιεύσεων, έπεται ότι η –ανά μονάδα απασχολούμενης εργασίας– συνάρτηση αποταμιεύσεων του συστήματος είναι η εξής:

$$\tilde{S}^Z = s_c p A x r \quad (94)$$

Έτσι, υποθέτοντας επιπλέον ότι οι *ex ante* αποταμιεύσεις ισούνται με τις *ex ante* επενδύσεις θα ισχύει (όταν $pAx \neq 0$, συνθήκη δεδομένη όταν η A είναι μη διασπώμενη):

$$\begin{aligned} pAxg &= s_c pAxr \Rightarrow \\ g &= s_c r \end{aligned} \quad (95)$$

Επομένως, το συνολικό σύστημα συγκροτείται από τις εξισώσεις (83) - (87), (95) και εμφανίζει, έτσι, έναν βαθμό ελευθερίας⁹⁴, ο τρόπος απάλειψης του οποίου αντανακλά μια ορισμένη θεωρητική αντίληψη για τη λειτουργία της υπό θεώρηση κεφαλαιοκρατικής οικονομίας⁹⁵:

- Σύμφωνα με την κλασική - ρικαρδιανή θεωρία, εξωγενώς δεδομένη μεταβλητή του συστήματος είναι το από ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες προσδιοριζόμενο πραγματικό ωρομίσθιο⁹⁶. Έτσι, εξωγενώς δεδομένου του c_w , το r προσδιορίζεται από την (88), και «εν συνεχεία» το g προσδιορίζεται, δεδομένου του s_c , από την (95). Αυτή η διαδικασία προσδιορισμού υπονοεί, βέβαια, ότι όλες οι αποταμιεύσεις μετατρέπονται σε επενδύσεις και, έτσι, ότι η «αρνητική» επίδραση των αποταμιεύσεων στην ενεργό ζήτηση αντισταθμίζεται πλήρως και αυτομάτως από μία αντίστοιχη «θετική» επίδραση των επενδύσεων. Πρόκειται, επομένως, για μία βασιζόμενη στην ισχύ του «νόμου του Say» διαδικασία προσδιορισμού, ήτοι στην ταυτοτική ισότητα *ex ante* αποταμιεύσεων και *ex ante* επενδύσεων. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με την κλασική - ρικαρδιανή θεωρία η σχέση (95) συνιστά, από οικονομικά σημαντική άποψη, μια ταυτότητα (και όχι μία υπόθεση ή μια ισχύουσα στην περίπτωση που όλες οι αγορές εμπορευμάτων βρίσκονται σε κατάσταση ισορροπίας σχέση), στα πλαίσια της οποίας θεωρείται, επιπλέον, ότι οι αποταμιεύσεις προσδιορίζουν τις επενδύσεις.
- Σε συμφωνία με τη μετακεϋνσιανή θεωρία (Kalecki, Kaldor, Robinson, Pasinetti - των οποίων τις επιμέρους διαφορές θα αντιπαρέλθουμε, όπως άλλωστε και το γεγονός ότι η συμβολή του Kalecki είναι ανεξάρτητη απ' αυτή του Keynes και προηγείται, εν μέρει, χρονικά) εξωγενώς δεδομένη

94. Επειδή έχει υποτεθεί η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου και ένας ενιαίος για όλα τα εμπορεύματα ρυθμός μεγέθυνσης και επειδή έχει εισαχθεί η (95), έπεται ότι η διερεύνηση αφορά στη μακροχρόνια (και αναλογικής μεγεθύνσεως) κατάσταση του συστήματος. Υπονοείται, φυσικά, ότι το μέγεθος του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού δεν θέτει κανέναν περιορισμό στη μεγέθυνση του συστήματος (δηλ. το εργατικό δυναμικό είναι πάντοτε σε επάρκεια).

95. Για μια αναλυτική παρουσίαση: Harris, 1975, Gram, 1976, Dutt, 1987, Kurz, 1990, Kurz/Salvadori, 1995, Κεφ. 1, 2 και 15, 1998, Κεφ. 4, 2000.

96. Για τη ρικαρδιανή θεωρία περί μισθών, βλ. ιδίως Dmitriev, [1898] 1995, σσ. 201-6.

μεταβλητή είναι το g . Έτσι, το r προσδιορίζεται, δεδομένου του s_c , από την (95), και «εν συνεχεία» το c_w προσδιορίζεται από την (88). Αυτή η διαδικασία προσδιορισμού υπονοεί, βέβαια, ότι οι *ex ante* επενδύσεις αποτελούν την ανεξάρτητη μεταβλητή, ενώ οι *αποταμιεύσεις προσαρμόζονται τελικά στις επενδύσεις μέσω μεταβολών στην κατανομή του εισοδήματος*⁹⁷ (ανάμεσα σε κέρδη - μισθούς). Με άλλα λόγια, πρόκειται για μία διαδικασία προσδιορισμού, η οποία διαφέρει απ' αυτή των κλασικών, διότι, πρώτον, θεωρεί τις *ex ante* επενδύσεις (κι όχι τις *ex ante* αποταμιεύσεις) ως την ανεξάρτητη μεταβλητή, δεύτερον, προσεγγίζει τη σχέση (95) ως εκφράζουσα μία κατάσταση ισορροπίας σχέση (κι όχι ως ταυτότητα), και, τρίτον, ενέχει μία ερμηνεία για τον τρόπο αποκατάστασης αυτής της ισορροπίας⁹⁸. Σε τελική ανάλυση, επομένως, σύμφωνα με τη μετα-

97. Από τις εξισώσεις (83) - (87) και από την υπόθεση περί αποταμιεύσεων έπεται ότι:

$$p(Ar + A\delta)x = p(Ag + A\delta)x + p c_c d_c \quad (94a)$$

Ο Kalecki, [1954], χ.χ., σελ. 62, υποστηρίζει τα εξής: «Ποια είναι η σημασία αυτής της εξίσωσης; Έχει την έννοια ότι τα [ακαθάριστα - Θ.Μ.] κέρδη σε μια δοσμένη περίοδο προσδιορίζουν την κατανάλωση των καπιταλιστών και την [ακαθάριστη - Θ.Μ.] επένδυση ή μήπως συμβαίνει το αντίστροφο; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτιέται από το ποιο απ' αυτά τα κοντύλια υπόκειται στις αποφάσεις των καπιταλιστών. Είναι φανερό πως οι καπιταλιστές μπορούν να αποφασίσουν να καταναλώνουν και να επενδύουν σε μια δοσμένη περίοδο περισσότερα παρά στην προηγούμενη. Δεν μπορούν όμως να αποφασίσουν να κερδίσουν περισσότερα. Κατά συνέπεια, οι αποφάσεις τους για την επένδυση και την κατανάλωση [(οι οποίες - Θ.Μ.) αφορούν συνήθως πραγματικά μεγέθη... (και άρα - Θ.Μ.) υποθέτουμε ότι και τα δύο μέλη της εξίσωσης υπολογίζονται σε σταθερές τιμές - Μ.Κ.] προσδιορίζουν τα κέρδη, κι όχι το αντίστροφο». Ανεξάρτητα, πάντως, από το ποια είναι η στην ίδια την οικονομική πραγματικότητα υφιστάμενη φορά του προσδιορισμού, θα πρέπει να τονισθεί (Μαριόλης, 1994, 1996, §13, Mariolis, 2000) ότι, καίτοι ο εξωγενής καθορισμός του g οδηγεί στον προσδιορισμό μίας, και μοναδικής, τιμής για το r (βλ. την (95)), ο εξωγενής καθορισμός του c_c δεν οδηγεί κατ' ανάγκην στον μονοσήμαντο προσδιορισμό του r (δύνανται να υπάρχουν πολλαπλές, οικονομικά σημαντικές, λύσεις) και, άρα, στο μονοσήμαντο προσδιορισμό των τιμών, των εκροών και της κατανομής του εισοδήματος. Μάλιστα, το πλήθος των προσδιοριζόμενων τιμών του r εξαρτάται, στη γενική περίπτωση, από το ύψος του s_c . Προφανώς, βέβαια, οι «περιπλοκές» αυτές δεν ενδιαφέρουν τους Μηλιό et al., διότι είναι αδιανόητες στα πλαίσια των μη χυδαίων (μη σραφαϊανών) υποδειγμάτων.

98. Ως γνωστόν, ο μετακεϋνσιανός προσδιορισμός σχετίζεται περισσότερο με αυτόν που εκτίθεται στο «Treatise on Money» του Keynes, παρά με αυτόν που αναπτύσσεται στο «General Theory» του ιδίου (βλ. π.χ. Kaldor, [1956] 1996). Ο κατά σειρά δεύτερος απ' αυτούς τους προσδιορισμούς, τον οποίο δυνάμεθα να αποκαλέσουμε «ειδικά κεϋνσιανό», εμφανίζει τα ακόλουθα γνωρίσματα (βλ. Γ.6. εδώ): α) θεωρεί ότι οι *ex ante* επενδύσεις αποτελούν την

κεϋνσιανή θεωρία το αποτελούμενο από τις εξισώσεις (83) - (87) σύστημα καθίσταται πλήρες ως εξής:

$$s_c r \stackrel{!}{=} g \Rightarrow r = g/s_c \quad (95a)$$

$$g = \bar{g} \quad (96)$$

όπου $\bar{g}$ η εξωγενώς δεδομένη τιμή του ρυθμού μεγεθύνσεως.

- Σύμφωνα, τέλος, με την *ύστερη νεοκλασική θεωρία*⁹⁹, εξωγενώς δεδομένη μεταβλητή είναι ο *εξ υποθέσεως* σταθερός ρυθμός αύξησης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού, ο οποίος *τίθεται* ίσος με το ρυθμό αύξησης του *απασχολούμενου* εργατικού δυναμικού (πράγμα που υπονοεί, βέβαια, ότι «το επίπεδο του πραγματικού μισθού [της πραγματικής αμοιβής των υπηρεσιών του κεφαλαίου] προσαρμόζεται, έτσι ώστε να απασχολείται όλο το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό [διαθέσιμο απόθεμα κεφαλαίου]» (βλ.

ανεξάρτητη μεταβλητή του συστήματος, αλλά β) αφορά στη *βραχυχρόνια περίοδο*. Έτσι, «εν αντιθέσει» με τον μετακεϋνσιανό, εκλαμβάνει τις τιμές των εμπορευμάτων και την κατανομή του εισοδήματος ως δεδομένα μεγέθη και υποστηρίζει ότι η προσαρμογή των αποταμιεύσεων στις επενδύσεις διαμεσολαβείται από μεταβολές του επιπέδου του εισοδήματος - προϊόντος.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται ότι ο «ειδικά κεϋνσιανός» προσδιορισμός ενέχει ρητά μια ορισμένη διαδικασία προσαρμογής (βλ. εξισώσεις (60), (61), εδώ) του εισοδήματος - προϊόντος (προς το επίπεδο ισορροπίας του), η οποία θεωρείται ότι λαμβάνει χώρα *εντός της –εξ υποθέσεως συντιθέμενης από μια απειρία χρονικών στιγμών– βραχυχρόνιας περιόδου αναφοράς*, γεγονός που καθιστά αυτόν τον προσδιορισμό εγγενώς ελεγχόμενο.

99. Με αυτόν τον όρο χαρακτηρίζουμε τη νεοκλασική θεωρία που αναπτύχθηκε βάσει του μονοτομεακού υποδείγματος οικονομικής μεγεθύνσεως του Solow, [1956] 1988 (αντιπαρερχόμαστε, φυσικά, το γεγονός ότι στα πλαίσια της νεοκλασικής θεωρίας συνολικά, η έννοια «κοινωνικές τάξεις» και άρα η διάκριση εργαζόμενοι - καπιταλιστές, δεν έχει νόημα). Διαφέρει από την αντίστοιχη παραδοσιακή κατά το ότι ενσωματώνει το «συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο» ως αναπαραγόμενο μέσο παραγωγής (κι όχι, δηλαδή, ως πόρο - αρχική εισροή), αλλά παραμένει ειδικά νεοκλασική, διότι διατηρεί αναλλοίωτο το εννοιολογικό και το αναλυτικό πλαίσιο της παραδοσιακής θεωρίας (εν συντομία: *αξίωση* ύπαρξης γενικής, καίτοι δυναμικής, ισορροπίας και προσδιορισμός της κατανομής μέσω των συναρτήσεων ζήτησης - προσφοράς των «συντελεστών παραγωγής»). Βέβαια, όπως έχει αποδειχθεί πολλαπλώς βάσει της «χυδαίας θεωρίας του Staffa», η ύστερη νεοκλασική θεωρία είναι συνολικά συνεκτική όταν, και μόνον όταν, αναφέρεται σ' έναν «one-commodity world», ενώ σε κάθε άλλη περίπτωση οι προτάσεις της (και πρωτίστως ο μέσω ζήτησης - προσφοράς των «υπηρεσιών των συντελεστών παραγωγής» προσδιορισμός της κατανομής) είναι εσφαλμένες ή/και α-νόητες.

Solow, [1956] 1988, σελ. 69)), ενώ αξιώνεται και η *ταυτοτική ισότητα ex ante* αποταμιεύσεων και *ex ante* επενδύσεων (στα πλαίσια της οποίας θεωρείται ότι είναι οι πρώτες αυτές που καθορίζουν τις δεύτερες¹⁰⁰). Σε τελική ανάλυση, επομένως, δύναται να λεχθεί ότι ο βαθμός ελευθερίας του συστήματος απαλείφεται δια της εισαγωγής της ακόλουθης εξίσωσης - αξίωσης:

$$g = \bar{n} \quad (97)$$

όπου $\bar{n}$ ο εξωγενώς δεδομένος ρυθμός αύξησης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού.

Συμπεράσματα: α) Δεδομένου ότι η κλασική, η μετακεϋνσιανή και η ύστερη νεοκλασική θεωρία αναφέρονται στη μακροχρόνια κατάσταση του συστήματος (και δεδομένου ότι δεν ερμηνεύουν, αλλά μόνον αξιώνουν, την ύπαρξη πλήρους απασχολήσεως του κεφαλαίου), έπεται ότι το ζήτημα στο οποίο δύνανται κατ' αρχήν να διαφορίζονται έγκειται στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουν τη σχέση (95). Πράγματι, η κλασική και η ύστερη νεοκλασική θεωρία (όπως και αναλόγως η παραδοσιακή νεοκλασική θεωρία) την προσεγγίζουν ως μία ταυτότητα (δηλ. ως πάντοτε ισχύουσα), ενώ η μετακεϋνσιανή θεωρία –ακολουθώντας τη σχετική ανάλυση του Kalecki και του Keynes στη γενική της γραμμή– ως εκφράζουσα μια κατάσταση ισορροπίας, η ενδεχόμενη ύπαρξη της οποίας (καταστάσεως) απαιτεί ερμηνεία. β) Ωστόσο, η κλασική διαφορίζεται, στη συνέχεια, από τη νεοκλασική θεωρία, διότι στα πλαίσια του υποδείγματος της πρώτης η ύπαρξη υποαπασχολούμενης εργασίας είναι απολύτως δυνατή (*ceteris paribus*, τίποτε δεν διασφαλίζει την ισχύ της (97) στο κλασικό υπόδειγμα). «Αντιστρόφως», θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί (*à la* Kaldor, [1956] 1996, σσ. 205-10) ότι *ex υποθέσεως* η εργασία (όπως και το κεφάλαιο) απασχολείται πλήρως και ότι η ισχύς της (95) δεν είναι *a priori* δεδομένη, αλλά διαμεσολαβείται από μεταβολές της κατανομής του εισοδήματος (βέβαια, τίποτε δεν διασφαλίζει την ισχύ της (97) εντός του μετακεϋνσιανού υποδείγματος). γ) Επειδή, λοιπόν, οι συγγραφείς της «Εισαγωγής» δεν έχουν

100. Καίτοι ο ίδιος ο Solow, [1956] 1988, σελ. 66, δεν τον αναφέρει ρητά, η προαναφερθείσα ταυτοτική ισότητα υποδηλώνει την αποδοχή της ισχύος του «νόμου του Say». Για την ακρίβεια, ο Solow υποθέτει την ύπαρξη μίας ενιαίας ροής προς αποταμίευση (αυτή η υπόθεση, όπως και το γεγονός ότι το υπόδειγμά του είναι μονοτομεακό, δεν έχει σημασία για ό,τι μας απασχολεί εδώ) και υποστηρίζει το εξής: «Ένα μέρος της εκάστοτε παραγωγής καταναλώνεται και το υπόλοιπο αποτελείται και επενδύεται» (υπογρ. δική μου – Θ.Μ.).

κατανοήσει ότι πρώτον, η σχετική «καινοτομία του Keynes» συνίσταται ακριβώς στο ότι απέδειξε ότι μία σχέση που είχε θεωρηθεί ως ταυτότητα εκφράζει, στην πραγματικότητα, μια συνθήκη (-ες) ισορροπίας και στο ότι *επιχείρησε*¹⁰¹ να συγκροτήσει μία συνεκτική ερμηνεία της, δεύτερον, δεν αρκεί η αποδοχή του «νόμου του Say» προκειμένου να ταυτισθούν οι κλασικοί με τους νεοκλασικούς (στο σημείο αυτό οι συγγραφείς ακολουθούν άκριτα τον Keynes, ο οποίος, μάλιστα, γνώριζε –όχι τη βαλρασιανή αλλά μόνον– τη μαρσαλλιανή εκδοχή της νεοκλασικής θεωρίας), και, τρίτον, για να προσδιορισθούν οι πρωτεύουσες σχέσεις ανάμεσα στην κλασική, τη νεοκλασική και τη κεϋνσιανή θεωρία (ταυτοχρόνως) πρέπει, κατ' ανάγκην, να συγκροτηθούν και να συσχετισθούν ο πυρήνας του αληθούς κλασικού - ρικαρδιανού υποδείγματος¹⁰², το ύστερο νεοκλασικό και το μετακεϋνσιανό υπόδειγμα (διότι σε κάθε άλλη περίπτωση η ταυτόχρονη συσχέτιση των εν λόγω θεωριών καταλήγει σε μια αντιπαραβολή ετερογενών πραγμάτων), αδυνατούν να εκθέσουν με τρόπο συστηματικό το αντικείμενό τους. Γι' αυτό ακριβώς σε όλο το *Μέρος Γ'* κινούνται μεταξύ σφάλματος, ανακρίβειας και κοινοτοπίας. δ) Στο βαθμό που η συζήτηση αντιπαρέρχεται το ζήτημα περί ταυτοποίησης της (95), στο βαθμό δηλαδή που υποθέτει την ύπαρξη ισορροπίας στις αγορές των εμπορευμάτων, η διαφορά ανάμεσα στην κλασική και τη μετακεϋνσιανή θεωρία καθίσταται τετριμμένη: ανεξάρτητα από το ποια μεταβλητή εκλαμβάνεται ως η εξωγενώς δεδομένη, η κατάσταση του συστήματος ορίζεται πλήρως από τις εξισώσεις (88), (93), (95), και τίποτε δεν διασφαλίζει την πλήρη απασχόληση της εργασίας¹⁰³ (δηλ. την

101. Βλ. τα όσα ελέχθησαν στην υποσ. 98 του παρόντος.

102. Βάσει των όσων αναπτύχθηκαν στα Μέρη II και III του παρόντος, αποκαλούμε αληθές κλασικό - ρικαρδιανό υπόδειγμα εκείνο το υπόδειγμα, το οποίο αντιστοιχεί στα Κεφ. 1-6 και 31 των «Αρχών» του Ricardo και το οποίο ανασυγκροτήθηκε –κυρίως– από τους Mühlpfordt, Dmitriev, Sraffa, Pasinetti, ενώ αποκαλούμε πυρήνα αυτού του υποδείγματος εκείνο το τμήμα του, το οποίο αφορά, αποκλειστικώς και μόνον, στα «μη σπάνια προϊόντα».

103. Καίτοι αναφέρεται στη βραχυχρόνια περίοδο, θα μπορούσε να λεχθεί, για αναλυτικούς λόγους, ότι ο «ειδικά κεϋνσιανός προσδιορισμός» (βλ. υποσ. 98 του παρόντος) τοποθετείται στο ενδιάμεσο του κλασικού και του μετακεϋνσιανού προσδιορισμού (βλ. και Γ.6.): εάν δοθούν εξωγενώς το r και το nx_1 διάνυσμα των $ex\ ante$ πραγματικών καθαρών επενδύσεων, τότε από το σύστημα των εξισώσεων (83) - (87) και (95) προσδιορίζονται τα p , c_w , w , c_c , g , το απόλυτο ύψος των εκροών του συστήματος (δηλ. το διάνυσμα X , και όχι μόνον το x), κι επομένως και της απασχόλησης (περαιτέρω για την οικονομική σημασία αυτού του προσδιορισμού: Aspromourgos, 1991).

ισχύ της (97)). Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο και με τη νεοκλασική θεωρία, η οποία –καίτοι «εφάπτεται» της μετακεϋνσιανής στο ζήτημα του ενδογενούς προσδιορισμού της κατανομής του εισοδήματος¹⁰⁴– έχει ως «αρχιμήδειο σημείο» της την –άνευ αιτιολογήσεως– ισχύ της (97). Έπεται, λοιπόν, ότι από κάθε άποψη η εν λόγω θεωρία συνίσταται σ' ένα σύστημα αξιωμάτων, στα πλαίσια του οποίου η εμφάνιση μιας, οποιασδήποτε, καταστάσεως ανισορροπίας έχει αποκλεισθεί, απλώς, εκ κατασκευής¹⁰⁵. ε) Τέλος, σε όλα τα προαναφερθέντα υποδείγματα, ακριβώς επειδή έχει υποτεθεί η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου (και άρα το σύστημα αντιπροσωπεύεται, πάντοτε, από σημεία που ανήκουν στις οριζόμενες από τις εξισώσεις (83), (93) και (95) καμπύλες¹⁰⁶), κάθε μεταβολή του ύψους του πραγματικού ωρομισθίου συνδέεται με μια αντίστροφη, πάντοτε, μεταβολή του ποσοστού κέρδους και του ρυθμού μεγεθύνσεως του συστήματος.

V.

Το Μέρος Δ' (Κεφ. 11-14) είναι το τελευταίο της «Εισαγωγής» και πραγματεύεται, *υποτίθεται*, τη Μαρξική «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας». Στην *πραγματικότητα* πρόκειται για μία μορφή ύπαρξης του «Απολύτου Μηδενός». Ο αναγνώστης που –έχοντας ως δεδομένο ότι ο Μηλιός καταγίνεται επί δεκαετίες με το μαρξισμό (και μάλιστα το μαχόμενο)– προσδοκούσε ότι στο αντίστοιχο Μέρος της, τουλάχιστον, η «Εισαγωγή» θα είχε κάτι το αξιόλογο (ή, τέ-

104. Ενώ, όπως είδαμε (βλ. Γ.6. και υποσ. 103), ο κλασικός και ο «ειδικά κεϋνσιανός» προσδιορισμός ενέχουν τον εξωγενή καθορισμό μίας εκ των μεταβλητών της κατανομής.

105. Έτσι, αποδεικνύεται ότι η ύστερη νεοκλασική θεωρία διατηρεί αναλλοίωτο το θεμελιώδες γνώρισμα της αντίστοιχης παραδοσιακής, βαλρασιανής, θεωρίας: δεν πρόκειται, σε τελική ανάλυση, για θεωρίες, αλλά για –κάτω από ισχυρότατες προϋποθέσεις ισχύοντα– *θεωρήματα ύπαρξης* μίας κατάστασης (-εων) γενικής ισορροπίας ή, ορθότερα, ύπαρξης μίας λύσης (-εων) ενός συστήματος ταυτόχρονων εξισώσεων (π.χ. ας εξετάσει ο αναγνώστης πώς ακριβώς στο υπόδειγμα του Solow διασφαλίζεται η ύπαρξη μοναδικής, οικονομικά σημαντικής και ευσταθούς λύσεως (βλ. Jones, 1993, Κεφ. 4-5, και Abraham-Frois/Berrebi, 1995, Κεφ. 1). Επίσης, στα πλαίσιά της, *παρακάμπτεται* το ακόλουθο πρόβλημα: δεδομένου ότι από την εξίσωση (86) του παρόντος εξάγεται η ύπαρξη ενός *πεπερασμένου* άνω ορίου για το g , πώς αποκλείεται η περίπτωση εκείνη, κατά την οποία το εξωγενές $\bar{v}$ υπερβαίνει αυτό το άνω όριο του ρυθμού μεγεθύνσεως; Κατά τα λοιπά, ας τονισθεί ότι το προαναφερθέν γνώρισμα διατηρείται αναλλοίωτο (βλ. π.χ. Kébabdjian, 1991, Κεφ. 6) και στα υποδείγματα της λεγόμενης «Σχολής της Νέας Κλασικής Οικονομικής» (των Lucas, Sargent, Barro).

106. Η αντίθετη περίπτωση θα εξετασθεί στο Μέρος V του παρόντος.

λος πάντων, συνεκτικό) να προσφέρει, πιστεύει στα Θαύματα: Πώς είναι δυνατόν να παραχθεί μία συντακτικά και σημαντικά βάσιμη έκθεση της μαρξικής (και μαρξιστικής) «Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας» από κάποιον που, όπως ο Μηλιός, δεν έχει κάνει τον κόπο να μελετήσει την κλασική, τη νεοκλασική, την κεϋνσιανή, τη μετακεϋνσιανή και τη νεοοικονομική θεωρία; Είναι απλώς αδύνατον και θα το δείξουμε στην πράξη, καίτοι ενδέχεται ο ρεαλιστής και πληροφορημένος αναγνώστης να θεωρήσει, έτσι, ότι έχουμε χρόνο για χάσιμο. Μαζί, όμως, με τους Μηλιό et al. θα διαψεύσουμε και αυτόν, διότι θα επωφεληθούμε της ευκαιρίας που μας δίδεται προκειμένου να παράξουμε ορισμένα καινούργια αποτελέσματα.

Δ.1. Στο Κεφ. 11 «αναπτύσσεται» η μαρξική θεωρία της αξίας, καθώς και οι σχέσεις της με την αντίστοιχη κλασική. Λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητας του ζητήματος, δεν μπορούμε παρά να είμαστε, στα πλαίσια του παρόντος, εξαιρετικά επιγραμματικοί (αναλυτικά βλ. Σταμάτης, [1975] 1988, [1979] 1992, Κεφ. 1, [1984] 1992, Κεφ. 1, 2 και 5, 1995α, 1997, Κεφ. 1-3, 1998, Stamatis, 2000, Μαριόλης, 1998, 1998α, 1999, 2002, Mariolis, 1999b, 2001b, 2001c):

1. Επειδή οι συγγραφείς στάθηκαν ανίκανοι να εκθέσουν το Σύστημα του Ricardo, κάθε συζήτηση περί «θεωρίας της αξίας» είναι, εντός της «Εισαγωγής», άνευ αντικειμένου. Οι ειδήμονες το γνωρίζουν αυτό πολύ καλά, ενώ ο πρωτόπειρος αναγνώστης της «Εισαγωγής» θα αδυνατεί να αντιληφθεί, χωρίς να ευθύνεται ο ίδιος, ποια προβλήματα έρχεται να θέσει και να λύσει η μαρξική θεωρία της αξίας (επ' αυτού θα επανέλθουμε).

2. Η βασική και καινοτόμος «θέση» που «υποστηρίζουν» οι συγγραφείς στο παρόν κεφάλαιο συνίσταται στα εξής: «Η εργασία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι διφυής: από τη μια μεριά είναι συγκεκριμένη εργασία... και από την άλλη είναι ταυτόχρονα αφηρημένη εργασία (ή εργασία εν γένει), εργασία όμοια από κοινωνική άποψη... Η δαπάνη αφηρημένης εργασίας (εν γένει εργασίας), ή ο εν γένει χρόνος εργασίας, ρυθμίζει επομένως και το μέγεθος της αξίας των εμπορευμάτων (σσ. 541-2)... Τα προϊόντα της εργασίας είναι εμπορεύματα, άρα αξίες και ανταλλακτικές αξίες, όχι απλώς διότι είναι προϊόντα εργασίας, αλλά διότι είναι προϊόντα αφηρημένης εργασίας, δηλαδή «καπιταλιστικής εργασίας»... Η αφηρημένη εργασία παράγει την αξία κάθε εμπορεύματος, η οποία αποτελεί το κοινό μέτρο (εξασφαλίζει τη σχέση συμμετρίας) τους (σελ. 542)... Η αφηρημένη εργασία (και συνεπώς ο εν γένει χρόνος εργασίας) δεν αποτελεί μια άμεση (εμπειρικά διαπιστώσιμη) ιδιότητα της

εργασίας, αλλά μία «αφαίρεση», δηλαδή μία έννοια που επιτρέπει την κατανόηση της διαδικασίας κοινωνικής ομογενοποίησης της εργασίας στον *καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής* (σελ. 544)... Το συμπέρασμα που συνάγεται από τις παραπάνω θέσεις είναι ότι η αξία των εμπορευμάτων δεν εμφανίζεται ποτέ καθαυτή, ως μία άμεσα αντιληπτή (εμπειρικά παρατηρήσιμη) και συνεπώς μετρήσιμη οντότητα. Εκφράζεται μόνο μέσω των (στρεβλών) μορφών εμφάνισής της, δηλαδή των τιμών των εμπορευμάτων (σελ. 548)... Στο Μαρξικό σύστημα, η αξία ενός εμπορεύματος δεν εκφράζεται αφ' εαυτής, αλλά μέσω των στρεβλών μορφών εμφάνισής της (των τιμών). Επιπλέον, δεν μπορεί να προσδιοριστεί μεμονωμένα, *αλλά αποκλειστικά σε σχέση με τα άλλα εμπορεύματα*, στη διαδικασία ανταλλαγής (σελ. 554)... Από ποσοτική σκοπιά, η αξία ενός εμπορεύματος θα ήταν η ποσότητα της κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης εργασίας (δηλαδή της αφηρημένης εργασίας με τα κοινωνικώς μέσα χαρακτηριστικά παραγωγικότητας και έντασης), η οποία δαπανάται για την παραγωγή του. Εντούτοις η δαπάνη κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης εργασίας δεν μπορεί να προσδιοριστεί ποσοτικά (να μετρηθεί), και η αξία «μετράται» μόνο στο επίπεδο των στρεβλών μορφών εμφάνισης, ως χρηματική τιμή (μετράται δηλαδή σε χρηματικές μονάδες) (σελ. 555)... [Σ] το εμπειριστικό (εμπνεόμενο από τον Hume) Κλαστικό σύστημα «κανονικές τιμές» είναι οι αξίες, στο Μαρξικό σύστημα οι «κανονικές τιμές» *δεν μπορεί να είναι οι αξίες... είναι οι τιμές παραγωγής* (σελ. 547, υποσ. 22)... Το σημαντικότερο είναι πάντως ότι, σύμφωνα με τον Μαρξ, η εμπορευματική ανταλλαγή *προϋποθέτει* [! – Θ.Μ.] τις (θετικές) τιμές [! – Θ.Μ.] των εμπορευμάτων που συμμετέχουν σ' αυτήν. Με άλλα λόγια, οι τιμές δεν προσδιορίζονται μετά [! – Θ.Μ.] την κατάστροψη ενός μη – χρηματικού [; – Θ.Μ.] συστήματος ισορροπίας [; – Θ.Μ.] αντιπραγματισμού [; – Θ.Μ.] μεταξύ «τομέων παραγωγής», όπως συμβαίνει π.χ. με τα Σραφφαϊανά «γραμμικά συστήματα παραγωγής» (σελ. 556)».

Ως γνωστόν, όλες οι μέχρι σήμερα ανεπτυγμένες διερευνήσεις της μαρξικής έννοιας της αξίας δύνανται, σε τελική ανάλυση, να τοποθετηθούν επί του «κλειστού διαστήματος» που ορίζεται από τις ακόλουθες δύο («αντιδιαμετρικές») προτάσεις: α) αξία κάθε εμπορεύματος είναι η ποσότητα της «ενσωματωμένης» σε αυτό εργασίας (παραδοσιακή μαρξιστική αντίληψη/πρόταση), β) αξία κάθε εμπορεύματος είναι η εκάστοτε ισχύουσα χρηματική τιμή του (πρόταση που πρόσφατα, δηλ. το 1998, υποστηρίχθηκε, και θεωρούμε ότι αποδείχθηκε πλήρως, από τον γράφοντα και τον Γ. Σταμάτη¹⁰⁷). Όπως εύκολα διαπι-

107. Έχουμε επίσης αποδείξει ότι –ανεξάρτητα από το τι διαβάζει κανείς, εδώ ή εκεί, στα

στώνει κανείς η σχετική θέση του Μηλιού et al. δεν ανήκει στο προαναφερθέν «κλειστό διάστημα», γεγονός το οποίο θα μπορούσε να σημαίνει ότι πρόκειται για θέση που ανοίγει νέους δρόμους στην επιστήμη. Υπάρχει, όμως, ένα μικρό πρόβλημα¹⁰⁸, το οποίο αναδεικνύεται πλήρως εάν τεθεί το εξής απλούστατο ερώτημα: Βάσει των όσων εκθέτουν οι Μηλιός et al., τι είναι η αξία ενός εμπορεύματος και, εάν προσδιορίζεται, πώς προσδιορίζεται; Δυστυχώς, στο ερώτημα αυτό δεν υπάρχει απάντηση. Για την ακρίβεια, η μόνη απάντηση που δίνουν οι συγγραφείς (εάν κάνουμε τον κόπο να πάρουμε στα σοβαρά ό,τι γράφουν) είναι η ακόλουθη: *Είναι αδύνατον να λεχθεί επακριβώς τι είναι η αξία ενός εμπορεύματος και δεν μπορεί να προσδιορισθεί ποσοτικά*¹⁰⁹, *καίτοι, τελικά, μετράται σε χρηματικές μονάδες*¹¹⁰. Επίσης, σύμφωνα πάντα με τους ίδιους, η αξία ενός εμπορεύματος θα ήταν η ποσότητα της κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης εργασίας, η οποία δαπανάται για την παραγωγή του, αλλά (τι κρίμα!) η δαπάνη κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης εργασίας δεν μπορεί να προσδιοριστεί ποσοτικά. Με άλλα λόγια, η «Εισαγωγή» μας διδάσκει ότι η ανθρώπινη διάνοια αδυνατεί να συλλάβει την έννοια της αξίας και τον προσδιορισμό του μεγέθους της, αλλά δύναται να γνωρίζει τι δεν είναι η αξία και τι δεν είναι ο προσδιορισμός του μεγέθους της. Έτσι, οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι στους Μηλιό et al. ανήκει η τιμή ότι πρώτοι αυτοί κατόρθωσαν να μεταμορφώσουν την «Αξία» σε «Θεό» και, εν συνεχεία, τη μαρξική θεωρία της αξίας (- υπεραξίας - χρήματος), δηλ. τη βάση της μαρξικής θεωρίας της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, σε *Αποφατική Θεολογία*, διότι, ως γνωστόν, *Αποφατική* είναι εκείνη η Θεολογία, η οποία μόνον αρνητικά κατηγορήματα αποδίδει στο Θεό (αθάνατος, ακατάληπτος, ανώνυμος κ.λπ.) και υποστηρίζει, ταυτοχρόνως, έναν μερικό θεολογικό αγνωστικισμό.

μαρξικά κείμενα– η πρόταση αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με την αντίληψη του Marx στη γενική της γραμμή. Φυσικά, αυτό το ζήτημα είναι δευτερεύον. Το σημαντικό είναι ότι αυτή η πρόταση συνιστά τη βάση της *Γενικής Κριτικής Θεωρίας* της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και, άρα, ότι είναι ειδικά μαρξική.

108. Ως ανάξια λόγου, αντιπαρερχόμαστε την παντελώς εσφαλμένη άποψη των συγγραφέων ότι οι έννοιες του εμπορεύματος, της αφηρημένης εργασίας και της αξίας αφορούν *μόνον* στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

109. Ο ενημερωμένος αναγνώστης θα έχει αντιληφθεί ότι όλα όσα λένε οι συγγραφείς δεν είναι παρά μια πλήρως διαστρεβλωμένη (από την αδυναμία κατανόησης) και συνθηματολογική έκθεση των σχετικών, πρωτοπόρων, πορισμάτων, στα οποία κατέληξε, πριν από το 1998, ο Γ. Σταμάτης. Κατά τα λοιπά, ας τονισθεί ότι *τις πηγές τους* τις κρατάνε μυστικές.

110. Στο σημείο αυτό μάλλον έχουμε μια ένδειξη ότι οι συγγραφείς έχουν κάτι πληροφορηθεί για τις μετά το 1998 θεωρητικές εξελίξεις. Και πάλι, όμως, δεν τις έχουν κατανοήσει.

Κατά τα λοιπά, ωστόσο, είμαστε αναγκασμένοι να διατυπώσουμε τις εξής «απορίες»: α) Εάν για τις αξίες ισχύει ό,τι λένε οι συγγραφείς, τότε τι σημαίνει η πρότασή τους «στο Κλασικό σύστημα «κανονικές τιμές» είναι οι αξίες»; Προφανώς, ότι οι Κλασικοί έλεγαν ανοησίες. Αυτό, όμως, η «Εισαγωγή» δεν μπόρεσε να το αποδείξει. Αντιθέτως, όπως αποδείξαμε εδώ (Μέρη II – IV), είναι οι Μηλός et al. που μόνον ανοησίες λένε (και όχι μόνον για τους Κλασικούς). β) Εάν τα «Σραφφαϊανά συστήματα» δεν προσδιορίζουν τις τιμές παραγωγής και εάν «στο Μαρξικό σύστημα οι «κανονικές τιμές» είναι οι τιμές παραγωγής», τότε οι μαρξιστές (στο παρόν Μέρος) συγγραφείς μας δεν θα έπρεπε να δείξουν πώς, τέλος πάντων, προσδιορίζονται οι «τιμές παραγωγής»; Προφανώς, το ζήτημα δεν τους απασχολεί: ό,τι ελέγχθη για τις αξίες ισχύει, αναλόγως, και για τις τιμές παραγωγής. Άλλωστε, η «Εισαγωγή» μας έχει μέχρι τούδε διδάξει ότι στην οικονομική επιστήμη δεν απαιτείται κανένας προσδιορισμός και επικρατεί, γενικά, ασυδοσία. γ) Εάν για την αξία ενός εμπορεύματος ισχύει ό,τι λένε οι Μηλός et al., τότε το ίδιο ακριβώς ισχύει για την αξία των χρησιμοποιούμενων και φθαρέντων μέσων παραγωγής, την αξία της εργασιακής δύναμης, την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, και την υπεραξία. Έτσι, δεν μπορούμε να καταλάβουμε πώς είναι δυνατόν στα Κεφ. 12-14 να διερευνώνται, ή έστω να αναφέρονται, οι σχέσεις, *μάλιστα και οι ποσοτικές*, αυτών των μεγεθών¹¹¹ (π.χ. βλ. σσ. 567-69, 590-3, 598-601, 611-7, 641-57).

Δ.2. Το Κεφ. 12 («Χρήμα και Κεφάλαιο»), όπως ακριβώς και το Κεφ. 4, είναι τα μόνα που έχουν μία κάποια αξία χρήσης: ο έχων έντονες αϋπνίες, ας τα διατηρεί στο προσκεφάλι του. Σε αντίθεση, όμως, με το Κεφ. 4 και με ό,τι διαβάζουμε στον τίτλο του, το Κεφ. 12 δεν έχει αντικείμενο, αρχή, μέση και τέλος. Ας αναφέρουμε ενδεικτικά ότι οι συγγραφείς αφιερώνουν πάνω από δεκαπέντε σελίδες στην «Ποσοτική Θεωρία του Χρήματος», και ιδίως στην κριτική της, κατορθώνοντας να μην γράψουν ούτε μια φορά το όνομα του Ο. Lange και του D. Patinkin, ενώ ταυτοχρόνως «μας παίρνουν τ' αυτιά» με τις

111. Ο ενδιαφερόμενος ας ανατρέξει και στα Μηλός, 1997, Κεφ. 3, [1988] 2000, Μέρος 2, προκειμένου να διαπιστώσει ότι ο συγγραφέας εξάγει βαρύγδουπα συμπεράσματα (πρόκειται, ούτως ή άλλως, για αερολογίες) για το διεθνές σύστημα, βάσει των ιδίων σχέσεων. Επίσης, στη σελ. 598 της «Εισαγωγής» γίνεται λόγος για τη δυνατότητα ύπαρξης «μεταφοράς αξίας» ανάμεσα στους τομείς παραγωγής του οικονομικού συστήματος, πράγμα που (πέραν του ότι είναι πλήρως εσφαλμένο: Μαριόλης/Σταμάτης, 2000, σσ. 41-57) δεν συμβιβάζεται, προφανώς, με την κατά Μηλός et al. «θεωρία» της αξίας.

φωνές τους γύρω από το «νόμο του Say»¹¹² και τη μη ισχύ του (φωνές που συ-
νεχίζονται σ' όλο το Μέρος Δ'). Τι άλλο να πούμε, λοιπόν;

Δ.3. Στο Κεφ. 13 («Συνολικό - Κοινωνικό Κεφάλαιο και Γενικό Ποσοστό Κέρ-
δους») οι συγγραφείς παραληρούν. Θα έλεγε κανείς ότι βρίσκονται εκτός
εαυτού. Πρόκειται, όμως, για τον πραγματικό εαυτό τους, ο οποίος στα *Μέρη*
Β' και Γ' καλυπτόταν, τρόπος του λέγειν, πίσω από την κάκιστης ποιότητας
συρραφή (ουσιαστικά) εκτενέστατων αποσπασμάτων από προπτυχιακά εγχει-
ρίδια. Για τα θέματα, ωστόσο, που αποφάσισαν να θίξουν εδώ δεν υπάρχουν
τέτοια εγχειρίδια, ενώ ό,τι σχετικό υπάρχει, ούτε διαβάζεται με τη μέθοδο
Μηλιού, δηλαδή «στο γόνατο», ούτε συρράπτεται εύκολα. Αν και αυτό θα
ήταν αναγκαίο, αδυνατούμε, χάριν συντομίας, να επιμείνουμε σε *κάθε φράση*
του παρόντος κεφαλαίου. Επιλέξαμε, έτσι, τα ακόλουθα χαρακτηριστικά, πι-
στεύουμε, σημεία:

1. Για τους συγγραφείς το άθροισμα της δαπάνης σε σταθερό και μεταβλητό
κεφάλαιο είναι η «τιμή κόστους σε όρους αξίας» (σελ. 600). Όλοι γνωρίζουν,
όμως, ότι είναι, κατά τον Marx, η τιμή του κόστους σε όρους *αξιών*.
2. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η Κλασική Σχολή υποστηρίζει ότι «η αξία
κάθε εμπορεύματος υπολογίζεται από μόνη της» (σελ. 601). Δηλαδή;
3. Στη σελ. 601 διαβάζουμε ότι «μία μαθηματικώς ορθή λύση του προβλήματος
του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής δόθηκε από τον
Ladislaus von Bortkiewicz (1907)», ενώ στη σελ. 603 διαβάζουμε ότι «το υπό-
δειγμα του von Bortkiewicz μοιάζει να διορθώνει τα μαθηματικά λάθη του
Μαρξ κατά το «μετασχηματισμό» των αξιών σε τιμές παραγωγής». Ποιο από
τα δύο ισχύει; Κατά τα λοιπά, ας σημειωθεί ότι προηγούνται οι σχετικές συμ-
βολές του Mühlpfordt (1893, 1895), του Dmitriev (1898) και του ίδιου του v.
Bortkiewicz (1906-7), η οποία διαφέρει απ' αυτήν που αναφέρουν οι συγγρα-
φείς. Βέβαια, αυτές οι τρεις συμβολές διερευνώνται μόνον στην εξειδικευ-
μένη βιβλιογραφία και, έτσι, οι συγγραφείς δεν μπορούν να τις γνωρίζουν
(αφήστε που είναι και πολύπλοκες¹¹³).

112. Για το (μη) συμβιβασμό της «ποσοτικής θεωρίας του χρήματος» με το «νόμο του Say» (και
τη σχετική, θρυλική, συμβολή των Lange και Patinkin), βλ. π.χ. Simpson, 1975, Κεφ. 7,
Felderer/Homburg, 1991, Κεφ. 7.

113. Εξίσου πολύπλοκη είναι και η στην «Εισαγωγή» μνημονευόμενη λύση του v. Bortkiewicz
(1907). Το γεγονός, όμως, ότι παρουσιάζεται σε ορισμένα εκλαϊκευτικά κείμενα την κά-
νει, προφανώς, να μοιάζει οικεία στους Μηλιό et al. Είναι, πάντως, ξεκάθαρο ότι δεν την

4. Στις σσ. 604-10 παρουσιάζονται «Τα Νεοριкарδιανά γραμμικά συστήματα παραγωγής και η Νεοριкарδιανή κριτική προς τη Μαρξική θεωρία της αξίας». Κατ' αρχάς οι συγγραφείς «παρουσιάζουν» το σύστημα των τιμών παραγωγής που αντιστοιχεί στο Μέρος I του βιβλίου του Sraffa και εν συνεχεία διατυπώνουν ορισμένους ανυπόστατους ισχυρισμούς. Ως γνωστόν, το εν λόγω σύστημα προκύπτει ως ειδική περίπτωση (δηλ. για $A = B$) του συστήματος που εκφράζεται από την εξίσωση (4) του παρόντος (και υπό την προϋπόθεση ότι όλοι οι ονομαστικοί μισθοί καταβάλλονται *post factum*). Άρα πρόκειται για το ακόλουθο σύστημα:

$$p = pA(1 + r) + w\ell \quad (98)$$

Οι συγγραφείς ισχυρίζονται, λοιπόν, τα εξής:

I₁. Σε κάθε διαδικασία παραγωγής του εκφραζόμενου από την (98) οικονομικού συστήματος «υπεισέρονται ως εισροές... ποσότητες όλων των εμπορευμάτων που παράγει το σύστημα» (σελ. 604).

I₂. Οι τιμές p_j που προσδιορίζονται από την (98) «προσομοιάζουν με τις Μαρξικές τιμές παραγωγής» (σελ. 605).

I₃. Εάν δοθεί εξωγενώς η τιμή του w , τότε «θα μπορούσε [σύμφωνα με μια «Μαρξιστική» ή «Κλασική» προσέγγιση] να θεωρηθεί ότι το ονομαστικό ωρομίσθιο w είναι η τιμή του (δεδομένου) πραγματικού ωρομισθίου, δηλαδή του (δεδομένου) καλαθιού εμπορευμάτων που αντιστοιχεί στα αναγκαία μέσα συντήρησης του εργαζόμενου. Επομένως θα ισχύει (ως μία επιπλέον εξίσωση του συστήματος): $w = b_1p_1 + b_2p_2 + \dots + b_n p_n$, όπου b_1 έως b_n οι (γνωστές) πο-

κατέχουν, διότι στα πλαίσια αυτής της λύσης, πρώτον, δεν υπάρχει κανένας λόγος να εισαχθεί η μία από τις δύο εξισώσεις τυποποίησης που αναφέρει η «Εισαγωγή» (σελ. 602), ήγουν δύναται να εισαχθεί μία οποιαδήποτε, οικονομικά σημαντική (βλ. A.1., εδώ), εξίσωση τυποποίησης, και, δεύτερον, ο ίδιος ο ν. Bortkiewicz εισάγει μια τέτοια τυποποίηση, η οποία οδηγεί στον προσδιορισμό τιμών παραγωγής που είναι σύμμετρες με τις ποσότητες «ενσωματωμένης» εργασίας (δηλ. με τις αξίες, όπως αυτές ορίζονται παραδοσιακά). Έτσι, εάν δεχθούμε αυτό που υποστηρίζει η «Εισαγωγή», δηλ. ότι «το ουσιαστικό πρόβλημα με την ανάλυση [και λύση – Θ.Μ.] του Μαξ ... αφορά τη ρητή θέση που περιέχεται στο τμήμα αυτό του έργου του, ότι οι αξίες και οι τιμές παραγωγής μπορούν να θεωρηθούν σύμμετρα μεγέθη» (σελ. 603), τότε οφείλουμε να συνάγουμε ότι και η εν λόγω λύση του ν. Bortkiewicz είναι εξίσου προβληματική! Κι όμως, κανένα από τα δύο δεν ευσταθεί (για τη συστηματική παρουσίαση και κριτική των λύσεων του Marx, του Mühlpfordt, του Dmitriev, και του ν. Bortkiewicz, βλ. Σταμάτης, 1995α, σσ. 92-246, Stamatis, 2000, Μαριόλης, 1996, 1998α, 2002, Mariolis, 2001b, 2001c).

σότητες των «εμπορευμάτων» 1 έως η που αποτελούν το πραγματικό ωρομίσθιο» (σελ. 605, υποσ. 2).

I₄. «Αν εισαχθεί εξωγενώς το ποσοστό κέρδους r , ή το ονομαστικό ωρομίσθιο w τότε απομένει ένας μόνο βαθμός ελευθερίας [στην (98) – Θ.Μ.], ο οποίος καλύπτεται μέσω της «τυποποίησης των τιμών»» (σελ. 605).

I₅. «Η Νεοοικονομική μαθηματική τυποποίηση χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως κριτική στη Νεοκλασική θεωρία, και πιο συγκεκριμένα στο βασικό της πόρισμα ότι οι αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών (το ονομαστικό ωρομίσθιο w , το ποσοστό κέρδους r ως η χρηματική αμοιβή μιας μονάδας μέσων παραγωγής) συναρτώνται «εσωτερικά» με την τιμή του παραγόμενου προϊόντος, καθώς κάθε αμοιβή εκλαμβάνεται ως η χρηματική έκφραση του αντίστοιχου οριακού προϊόντος. (Π.χ. ο μισθός αποτελεί τη χρηματική αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας, δηλαδή την πολλαπλασιασμένη με την τιμή μιας μονάδας του κοινωνικού προϊόντος *οριακή παραγωγικότητα της εργασίας* [= *μερική παράγωγο του προϊόντος ως προς τη χρησιμοποιηθείσα εργασία*]: $w = [\partial Y / \partial A] \cdot p$). Το νεοοικονομικό σύστημα δείχνει ότι οι τιμές προσδιορίζονται ανεξάρτητα των αμοιβών των συντελεστών, και ότι πριν τον εξωγενή καθορισμό των σχέσεων διανομής (τον εξωγενή καθορισμό, εναλλακτικά, είτε του w είτε του r) δεν μπορεί να γίνει λόγος για τη συμβολή στην παραγωγή τού κάθε συντελεστή (Heinrich 1999: 273)» (σσ. 605-7).

I₆. Βάσει (και) της γνωστής απόδειξης του Steedman, 1975, 1977, σύμφωνα με την οποία «σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παραγωγής σύνθετων εμπορευμάτων [joint production cases – Θ.Μ.]... προκύπτουν αρνητικές «εργασιακές αξίες»», οι νεοοικονομικοί (και όχι μόνον) συμπέραναν ότι η εργασιακή θεωρία της αξίας είναι περιττή. Έτσι «προέκυψε η προσέγγιση περί πλεονάσματος, σύμφωνα με την οποία το βασικό σύστημα παραγωγής από το οποίο προκύπτουν κατόπιν οι τιμές παραγωγής, σε συσχέτιση με τις σχέσεις διανομής, είναι εκείνο που αποδίδεται με υλικούς όρους (φυσικές ποσότητες μέσων παραγωγής και χρόνου εργασίας), και συνεπώς το καθοριστικό προς μελέτη μέγεθος είναι το υλικό πλεόνασμα που προκύπτει σε μία παραγωγική περίοδο. Οι απόψεις αυτές έδωσαν σε όλους τους αντιπάλους της Μαρξιστικής θεωρίας, σε όποια Σχολή της Οικονομικής σκέψης κι αν εντάσσονταν, τα επιχειρήματα που τους χρειαζόνταν, για να υποστηρίξουν ότι πρόκειται για μια άνευ σημασίας θεωρία» (σελ. 607).

I₇. Ωστόσο, ο Wolfstetter, 1976, «έδειξε ότι «αρνητικές αξίες» [à la Steedman

– Θ.Μ.] προκύπτουν σε συνθήκες που είναι από οικονομική άποψη άνευ περιεχομένου: Διατήρηση δύο συνθέτων διαδικασιών παραγωγής [διάβαζε: δύο διαδικασιών σύνθετης παραγωγής – Θ.Μ.] που με τη χρήση της ίδιας ποσότητας εργασίας παράγουν δύο ταυτόσημα ανά περίπτωση προϊόντα, και με το καθαρό προϊόν...της μίας διαδικασίας παραγωγής μεγαλύτερο από της άλλης» (σελ. 608, υποσ. 4).

I₈. «Μέσω του ανταγωνισμού των ατομικών κεφαλαίων, οι τιμές τείνουν προς τις τιμές παραγωγής, ή οι τιμές παραγωγής αποτελούν το «βαρυτικό κέντρο» των τιμών» (σελ. 610). Μάλιστα, στη σελ. 591 της «Εισαγωγής» διαβάζουμε ότι «ο Μαρξ έλυσε [αυτό – Θ.Μ.] το πρόβλημα που ταλαιπώρησε τον Ρικάρτο και τη Σχολή του».

I₉. «Πάρα πολλοί μαρξιστές οικονομολόγοι (βλ. αναλυτικά Heinrich 1999: 276 επ.) άφησαν στο απυρόβλητο τη θεωρία αυτή [δηλ. τη Νεοοικαρδιανή - Σραφφαϊανή – Θ.Μ.] ως σύνολο, καθώς δεν επεσήμαναν: α) Ότι πρόκειται για μια μαθηματική αναδιατύπωση της «κοινής» (επιστημονικά χυδαίας) θεωρίας των κοστών παραγωγής, η οποία δεν αντιλαμβάνεται...τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής οικονομίας (δεν διερωτάται γιατί τα προϊόντα και η εργασιακή δύναμη είναι εμπορεύματα)... β) Ότι, ακριβώς όπως η Νεοκλασική θεωρία, έτσι και η Νεοοικαρδιανή εντάσσεται στη χορεία των προχρηματικών προσεγγίσεων (οι οποίες επιπλέον δεν μπορούν να θέσουν ως αντικείμενό τους τις οικονομικές κρίσεις)...» (σσ. 608-9).

Ισχύει, άραγε, το ελάχιστο απ' όλα αυτά; Όχι, δεν ισχύει τίποτα απολύτως. Ο ισχυρισμός **I₁** είναι εσφαλμένος και δείχνει ότι οι συγγραφείς δεν έχουν πιάσει στα χέρια τους το βιβλίο του Sraffa, στην §6 του οποίου εισάγονται οι έννοιες των *βασικών* και των *μη βασικών* εμπορευμάτων. Έτσι, στην ανάλυση του Sraffa ενσωματώνεται ρητά η ύπαρξη εμπορευμάτων που δεν εισέρχονται (άμεσα ή/και έμμεσα) στην παραγωγή όλων των υπολοίπων εμπορευμάτων. Ο ισχυρισμός **I₂** είναι εσφαλμένος, διότι οι προσδιοριζόμενες από την (98) τιμές είναι οι (και δεν προσομοιάζουν με τις) τιμές παραγωγής του Ricardo και του Marx. Εάν υπάρχει και πάγιο κεφάλαιο, τότε –όπως άπαντες (: Ricardo, Marx, Sraffa, και κάθε σώφρων άνθρωπος) γνωρίζουν– οι τιμές παραγωγής προσδιορίζονται από την (4) του παρόντος. Ο ισχυρισμός **I₃** είναι εσφαλμένος, διότι, όπως κάθε σώφρων άνθρωπος γνωρίζει, ο εξωγενής καθορισμός (ή/και ο ενδογενής προσδιορισμός) του w δεν επαρκεί για τον προσδιορισμό του πραγματικού ωρομισθίου (βλ. και τα όσα ελέχθησαν στα πλαίσια των εξισώσεων (83) - (87) του παρόντος). Κατά τα λοιπά δεν κατανοούμε

γιατί οι Μηλιός et al. τοποθετούν τις λέξεις: Μαρξιστική, Κλασική, εντός εισαγωγικών. Δείξαμε εδώ ότι για τους Κλασικούς το πραγματικό ωρομίσθιο συνιστά την εξωγενή μεταβλητή του συστήματος (βλ. Γ.7.), ενώ έχουμε δείξει αλλού (βλ. Μαριόλης/Σταμάτης, 1999, Κεφ. 3, Mariolis, 1999) ότι το ίδιο ισχύει και για τον Marx, όταν διερευνά το σύστημα στη μακροχρόνια περίοδο. Εάν οι εμβριθείς μελετητές της Πολιτικής Οικονομίας Μηλιός et al. έχουν καταλήξει σε άλλα πορίσματα, γιατί δεν εκθέτουν τις αποδείξεις των; Ο ισχυρισμός I_4 είναι εσφαλμένος και ελλιπής. *Εσφαλμένος*, διότι ο πριν από την εισαγωγή της εξίσωσης τυποποίησης εξωγενής καθορισμός, είτε του w είτε του r δεν έχει νόημα, τόσο από οικονομική όσο και από μαθηματική άποψη. *Ελλιπής*, διότι οι συγγραφείς δεν διευκρινίζουν εάν έχει ή δεν έχει νόημα ο –φαινομενικά ορθός– προσδιορισμός του p δια του εξωγενούς καθορισμού του w και του r (για όλα αυτά, όπως και για την απόδειξη ότι ο εξωγενής καθορισμός και των δύο μεταβλητών της κατανομής στο (98) είναι α-νόητος, βλ. Βουγιουκλάκης/Μαριόλης, 1992, Μαριόλης, 2001). Σημειώνουμε, επίσης, ότι και ο συνδυασμός των I_3 - I_4 είναι εσφαλμένος: όταν το πραγματικό ωρομίσθιο είναι δεδομένο, τότε το r δεν δύναται να καθορισθεί εξωγενώς, διότι προσδιορίζεται ενδογενώς (βλ. την εξίσωση (88) του παρόντος για δεδομένο c_w και $\delta = 1$). Ο ισχυρισμός I_5 είναι αχαρακτήριστος: α) Το r δεν είναι η «χρηματική αμοιβή μίας μονάδας μέσων παραγωγής», ούτε όταν αυτό το σύμβολο «διαβάζεται» νεορικαρδιανά ούτε όταν «διαβάζεται» νεοκλασικά. β) *Κανένας* σώφρων άνθρωπος δεν ισχυρίζεται ότι «ο μισθός [ορθά: η ονομαστική μοναδιαία αμοιβή των υπηρεσιών του συντελεστή παραγωγής εργασία – Θ.Μ.] αποτελεί τη χρηματική αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας» (υπογρ. δική μου – Θ.Μ.). γ) Είναι προφανές ότι στο «νεορικαρδιανό σύστημα» (: εξίσωση (98)) οι σχετικές τιμές των εμπορευμάτων δεν προσδιορίζονται ανεξάρτητα από το r , αλλά προσδιορίζονται (τουλάχιστον από μαθηματική άποψη και εντός ορισμένων, δυνάμενων να ευρεθούν, ορίων) ανεξάρτητα από το w . Φυσικά, οι απόλυτες τιμές των εμπορευμάτων δεν προσδιορίζονται ανεξάρτητα από τα w , r . Από την άλλη πλευρά, όπως όλοι γνωρίζουν, στο νεοκλασικό (βαλρασιανό) σύστημα γενικής ισορροπίας οι τιμές και οι αμοιβές προσδιορίζονται «ταυτοχρόνως» και «συμμετρικά», δηλ. μέσω της αλληλεπίδρασης ζήτησης - προσφοράς. δ) Όλοι γνωρίζουν ότι εντός του σραφφαϊανού - νεορικαρδιανού συστήματος η έννοια «συντελεστή παραγωγής» και, άρα, η έννοια «αμοιβή των υπηρεσιών ενός συντελεστή παραγωγής» είναι α-νόητες. Τι άλλο απέδειξε κατ' αρχήν ο Sraffa, πλην του ότι οι έννοιες αυτές είναι α-νόητες σ' έναν «κό-

μο παραγωγής εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων»; ε) Όχι μόνον πριν (όπως λένε οι συγγραφείς) αλλά και μετά των εξωγενή καθορισμό του w ή του r δεν μπορεί να γίνει λόγος «για τη συμβολή στην παραγωγή του κάθε συντελεστή». στ) Τι σημαίνει, εδώ, «καθορισμός των σχέσεων διανομής»; Τίποτε. Απλώς οι συγγραφείς ήταν αφηρημένοι. ζ) Οι συγγραφείς εμπλέκουν στη συζήτηση την «οριακή παραγωγικότητα της εργασίας». Το ζήτημα, όμως, είναι ότι στο σύστημα (98), και ακριβώς επειδή έχει υποτεθεί η ύπαρξη μίας και μοναδικής γραμμικής τεχνικής παραγωγής $[A, \ell]$, «η μερική παράγωγος του προϊόντος ως προς τη χρησιμοποιηθείσα εργασία» είναι ένα εξωγενώς δεδομένο και αμετάβλητο μέγεθος. Έτσι, δεν μπορεί κανείς να κατανοήσει πώς είναι δυνατόν να «χρησιμοποιήθηκε η Νεοοικονομική μαθηματική τυποποίηση ως κριτική στη Νεοκλασική θεωρία, και πιο συγκεκριμένα στο βασικό πόρισμα» της τελευταίας. Καίτοι ο Sraffa τοποθετείται σχετικά (και με σαφήνεια, για όσους γνωρίζουν το αντικείμενο) στις τρεις πρώτες παραγράφους του Προλόγου του βιβλίου του, στα ακόλουθα θα πραγματευθούμε αυτό το ζήτημα (όχι μόνον διότι αποτελεί πηγή σύγχυσης, αλλά και γιατί θα χρησιμεύσει στην περαιτέρω συζήτησή μας). Ceteris paribus, ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι κάθε διαδικασία $j = 1, 2, \dots, n$, του υπό θεώρηση συστήματος χαρακτηρίζεται τεχνικοπαραγωγικά από μία «well-behaved» γραμμικά ομογενή συνάρτηση παραγωγής (δηλ. ειδικά νεοκλασική, «με υποκαθιστώμενους συντελεστές», συνάρτηση παραγωγής), την ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος μορφή της οποίας συμβολίζουμε ως εξής:

$$1 = f_j(\alpha_{1j}, \alpha_{2j}, \dots, \alpha_{nj}, \ell_j) \quad (99)$$

Τα ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος κέρδη (με το περιεχόμενο που έχει ο όρος στη νεοκλασική θεωρία) της διαδικασίας παραγωγής j ισούνται με:

$$p_j - \left(\sum_{i=1}^n w_i \alpha_{ij} \right) - w \ell_j \quad (100)$$

όπου $w_i \equiv p_i (1 + r)$ η μοναδιαία «αμοιβή των υπηρεσιών του συντελεστή παραγωγής» i (σύγκρινε με την (51) του παρόντος¹¹⁴). Οι συνθήκες πρώτης τάξης για τη μεγιστοποίηση των κερδών σε κάθε μία διαδικασία παραγωγής (δηλ. της συνάρτησης (100)) έχουν, προφανώς, ως εξής¹¹⁵:

114. Λάβε, επίσης, υπόψη την υποσ. 69 του παρόντος.

115. Εάν είχε υποτεθεί ότι υφίσταται μόνον πάγιο κεφάλαιο με άπειρη διάρκεια ζωής (όπως στη συνήθη νεοκλασική θεωρία), τότε η (101) θα γραφόταν ως εξής: $p_j (\partial f_j / \partial \alpha_{ij}) = p_i r$.

$$p_j(\partial f_j / \partial \alpha_{ij}) = p_i(1 + r) \quad (101)$$

$$p_j(\partial f_j / \partial \ell_j) = w \quad (101\alpha)$$

Έτσι, εάν εισαχθεί και μία εξίσωση τυποποίησης των τιμών, η οποία έχει τη μορφή:

$$pu^T = c \quad (102)$$

τότε το αποτελούμενο από τις εξισώσεις (99), (101), (101α), (102) σύστημα (= $n^2 + 2n + 1$ εξισώσεις) περιέχει $n^2 + 2n + 2$ αγνώστους¹¹⁶ και καθίσταται πλήρες διά του εξωγενούς καθορισμού του w ή του r (δηλ. οδηγεί στον μονοσήμαντο και οικονομικά σημαντικό ενδογενή προσδιορισμό, όπως αποδεικνύεται, της πράγματι χρησιμοποιούμενης τεχνικής, του p και της εναπομένουσας μεταβλητής της κατανομής – για την περαιτέρω διερεύνηση του συστήματος, βλ. Burmeister, 1975, Μαριόλης, 1993, Κεφ. 11). Συμπεράσματα: i) Για οποιονδήποτε οικονομολόγο, το r δύναται, κατ' αρχάς, να «διαβασθεί» ως «επιτόκιο», δηλ. ως τιμή της εκχώρησης της χρήσης μίας μονάδας χρηματικού κεφαλαίου (βλ. επίσης το Δ.4. του παρόντος και ιδίως τα σχετικά με την εξίσωση (95β)). Ειδικά, όμως, για έναν νεοκλασικό οικονομολόγο συμβολίζει το επιτόκιο. ii) Κάθε νεοκλασικός οικονομολόγος ερμηνεύει τις συνθήκες (101), (101α) ως ακολούθως: προκειμένου να μεγιστοποιούνται τα κέρδη της διαδικασίας j πρέπει η μοναδιαία αμοιβή των υπηρεσιών κάθε –σχετικά εμπλεκόμενου– συντελεστή παραγωγής να ισούται (να εξισώνεται) με την τιμή (και όχι: αποτελεί την τιμή) του οριακού προϊόντος του. iii) Η νεοκλασική θεωρία δεν αντιλαμβάνεται μόνον το r ως το επιτόκιο, αλλά και επιχειρεί, πρώτον, να το προσδιορίσει μέσω της προσφοράς και της ζήτησης των «υπηρεσιών του συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο» (δηλ. των υπηρεσιών ενός «συντελεστή παραγωγής» που, σύμφωνα με την ίδια τη θεωρία, καλείται «κεφάλαιο»), και έτσι, δεύτερον, να το ερμηνεύσει ως την μοναδιαία αμοιβή των «υπηρεσιών του συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο». Ωστόσο, αυτό το εγχείρημα είναι αβάσιμο, διότι ενώ προϋποθέτει (λογικά) ότι η «ποσότητα του συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο» είναι ένα ανεξάρτητο από το r τιμιακό μέγεθος, από το σύστημα των εξισώσεων (99), (101), (101α), (102), έπεται ότι το r και οι τιμές των εμπορευμάτων (άρα και η «ποσότητα του συντελεστή παραγωγής κεφάλαιο») προσδιορίζο-

116. Σημειώνεται ότι με την εισαγωγή των (101), (101α) στην (100) και με την εφαρμογή του σχετικού θεωρήματος του Euler προκύπτει ότι τα μέγιστα κέρδη σε κάθε διαδικασία είναι μηδέν. Βέβαια, ένας μαρξιστής ή νεοοικονομολόγος θα έλεγε ότι τα μέγιστα υπερκέρδη σε κάθε διαδικασία είναι μηδέν.

νται «ταυτοχρόνως και μέσω του ίδιου μηχανισμού» (Sraffa. Βλ. τις §§4 και 10-12 του βιβλίου του). iv) *Ο μετά των εξωγενή καθορισμό του w ή του r προσδιορισμός των μερικών παραγώγων $\partial f_j / \partial a_{ij}$ και $\partial f_j / \partial l_j$ δεν σημαίνει, προφανώς, τη γνώση ή τον προσδιορισμό της «συμβολής στην παραγωγή του κάθε συντελεστή» (π.χ. ποια είναι ή με τι ισούται η «συμβολή στην παραγωγή του συντελεστή κεφάλαιο ή του συντελεστή εργασία»;* Επ' αυτού, βλ. και Engels, 1887, σσ. 687-8). *Από την άλλη πλευρά, βέβαια, οι σχέσεις (101), (101a) ισχύουν, καίτοι η νεοκλασική θεωρία είναι εντελώς ανυπόστατη. Για την ακρίβεια αυτές οι σχέσεις είναι οι συνθήκες πρώτης τάξης για τη μεγιστοποίηση της συνάρτησης (100), και τίποτε περισσότερο ή λιγότερο. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μαθηματικές συνθήκες, την ισχύ των οποίων δεν δύναται να αρνηθεί κανένας οικονομολόγος και οι οποίες, ωστόσο, δεν δύνανται να ερμηνευθούν, όπως το έδειξαν η Robinson, ο Sraffa και περαιτέρω πολλοί νεοοικονομικοί και μαρξιστές οικονομολόγοι¹¹⁷, σε συμφωνία με τη νεοκλασική θεωρία.* v) Γενικότερα, σαράντα χρόνια μετά τον Sraffa, αυτό που έχει αποδειχθεί, οριστικά και αμετάκλητα, είναι ότι –όπως εξάγεται από την αναλυτική διερεύνηση των εξισώσεων (99), (101) (101a), (102), την οποία θα αντιπαρέλθουμε– οι προτάσεις της νεοκλασικής θεωρίας ισχύουν και έχουν νόημα όταν, και μόνον όταν, δεν υφίστανται αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής ή υφίστανται αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής, αλλά το r ισούται με μηδέν ή υφίστανται αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής και το r δεν ισούται με μηδέν, αλλά ισούται με το θετικό ρυθμό μεγέθυνσης του συστήματος ($g = s_c r \Rightarrow s_c = 1$, δηλαδή οι καπιταλιστές δεν καταναλώνουν) ή, τέλος, τα r , g είναι θετικά και διάφορα μεταξύ των, αλλά παράγεται ένα, και μόνον ένα, απλό ή σύνθετο εμπόρευμα, το οποίο, πρώτον, χρησιμοποιείται ως μέσο παραγωγής και κατανάλωσης και, δεύτερον, φθείρεται (ως μέσο παραγωγής) εξ ολοκλήρου (βλ. Steedman, 1994) στη διάρκεια μίας περιόδου παραγωγής («one or quasi-one commodity world»). Διαφορετικά ειπωμένο, αυτό που έχει αποδειχθεί είναι ότι οι προτάσεις της νεοκλασικής θεωρίας ισχύουν και έχουν νόημα μόνον στα πλαίσια εξωπραγματικών περιπτώσεων και «κατασκευών». Ας ασχοληθούμε, τώρα, με τους ισχυρισμούς I_6 και I_7 . Ο Steedman, 1975, 1977, δεν απέδειξε, όπως και ο ίδιος

117. Χάριν συντομίας δεν θα υπεισέλθουμε στα φαινόμενα της «switching» - «reswitching» των τεχνικών παραγωγής και των «Wicksell effects», για τα οποία η «Εισαγωγή» δεν ξοδεύει ούτε μία λέξη. Ως γνωστόν, πρόκειται για ασύλληπτα εντός της νεοκλασικής θεωρίας φαινόμενα, η διερεύνηση και η ερμηνεία των οποίων αποδεικνύει περαιτέρω το ανυπόστατον αυτής της θεωρίας (βλ. Sraffa, 1985, §§48, 92-5 και π.χ. Pasinetti, [1977] 1991, Κεφ. 6, Schefold, 1989, σσ. 284-99).

τονίζει, ότι υπάρχουν περιπτώσεις (σύνθετης παραγωγής) κατά τις οποίες οι «εργασιακές αξίες» είναι (και) αρνητικές, αλλά ότι υπάρχουν περιπτώσεις (σύνθετης παραγωγής) κατά τις οποίες οι «*additive values*» των εμπορευμάτων είναι (και) αρνητικές και ότι οι περιπτώσεις αυτές είναι *οικονομικά σημαντικές*. Και οι δύο αυτές αποδείξεις του I. Steedman είναι απολύτως ορθές, πράγμα που σημαίνει ότι η σχετική (αντ-) απόδειξη του Wolfstetter είναι εκτός θέματος: Όταν τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται βάσει των τιμών παραγωγής τους, τίποτε δεν εμποδίζει την ταυτόχρονη λειτουργία δύο (ή περισσότερων) διαδικασιών παραγωγής, οι οποίες είναι κατατάξιμες ως προς τη μέση υλική παραγωγικότητα της εργασίας τους. Έτσι, το γεγονός ότι εμφανίζονται αρνητικές (γενικά, μη θετικές) *additive values* όταν, και μόνον όταν, λειτουργούν δύο (ή περισσότερες) διαδικασίες παραγωγής, οι οποίες είναι κατατάξιμες ως προς τη μέση υλική παραγωγικότητα της εργασίας τους (αυτό ακριβώς απέδειξε ο Wolfstetter), είναι χωρίς σημασία για τις αποδείξεις του Steedman. Τα πραγματικά ζητήματα με τις αποδείξεις του Steedman είναι άλλα: i) η *additive value* ενός εμπορεύματος είναι η ποσότητα της εργασίας που έχει «ενσωματωθεί» στην παραγωγή αυτού του εμπορεύματος; ii) Εάν δεν είναι, τότε η εν λόγω ποσότητα «ενσωματωμένης» εργασίας είναι, άραγε, θετική και πώς προσδιορίζεται; iii) Οι αποδείξεις του Steedman θίγουν τη μαρξική θεωρία της αξίας - υπεραξίας; Όπως το έχει αποδείξει σε μία σειρά εργασίες του ο Γ. Σταμάτης, οι οποίες εκκινούν από το 1979 (Σταμάτης, [1979] 1992, Κεφ. 1), οι *additive values* δεν είναι οι «ενσωματωμένες» ποσότητες εργασίας, ενώ στα συστήματα σύνθετης παραγωγής οι «ενσωματωμένες» ποσότητες εργασίας είναι πάντοτε θετικά και πάντοτε μη μονοσήμαντα προσδιορισμένα μεγέθη. Ως εκ τούτου, οι αποδείξεις του Steedman δεν αφορούν στην κριτική της μαρξικής θεωρίας της αξίας - υπεραξίας και είναι, απ' αυτήν την άποψη και ανεξάρτητα από το τι διατείνονται σχετικά οι νεοριкарδιανοί, εκτός θέματος. Εάν, όμως, οι «ενσωματωμένες» ποσότητες εργασίας δεν δύνανται να προσδιορισθούν, τότε πώς είναι δυνατόν να συσχετισθεί το πρόσημο των κερδών με το πρόσημο της «ενσωματωμένης» στο υπερπροϊόν ποσότητας εργασίας και, έτσι, να θεμελιωθεί η ορθότητα της μαρξικής θεωρίας; Απάντηση: Οι αξίες των εμπορευμάτων δεν είναι οι ποσότητες της «ενσωματωμένης» σε αυτά εργασίας αλλά οι εκάστοτε ισχύουσες τιμές τους. Έτσι, η μαρξική θεωρία είναι ορθή, διότι, όπως αποδεικνύεται, η υπεραξία δεν είναι η «ενσωματωμένη» στο υπερπροϊόν εργασία (αλλά η τιμή του υπερπροϊόντος) και τα κέρδη είναι θετικά όταν, και μόνον όταν και επειδή, η νέα αξία που παράγει το ξόδεμα μίας μο-

νάδας εργασιακής δύναμης είναι μεγαλύτερη από τη μοναδιαία αξία της εργασιακής δύναμης (για τις αποδείξεις, οι οποίες επεκτείνονται και στην περίπτωση ύπαρξης ετερογενούς εργασίας: Μαριόλης, 1998α, 1999, 2002, Mariolis, 1999b, 2001b, 2001c). Δεν απαιτείται, λοιπόν, ούτε να επιμείνουμε στο γεγονός ότι τα όσα αναφέρουν οι συγγραφείς (βλ. I_6) για την «προσέγγιση περί πλεονάσματος» είναι, εμφανώς, γραμμένα στα «κορακίστικα» ούτε να τονίσουμε ότι είναι αδύνατον η «προσέγγιση περί πλεονάσματος» να έδωσε «σε όλους τους αντιπάλους της Μαρξιστικής θεωρίας, σε όποια Σχολή της Οικονομικής σκέψης κι αν εντάσσονταν, τα επιχειρήματα που τους χρειαζόνταν» (διότι, απλούστατα, ένας νεοκλασικός οικονομολόγος δεν μπορεί να παραμείνει νεοκλασικός στο βαθμό που αποδεχθεί το ελάχιστον από την «προσέγγιση περί πλεονάσματος»¹¹⁸), προκειμένου να καταλήξουμε στο ακόλουθο συμπέρασμα: οι ισχυρισμοί I_6 και I_7 είναι ένα συνονθύλευμα λέξεων της ελληνικής, τις οποίες κάπου έχουν ακούσει οι συγγραφείς. «Αντιστρόφως» ο I_8 αναφέρεται σ' ένα αντικείμενο, το οποίο διερευνάται συνεχώς την τελευταία εικοσαετία, αλλά οι συγγραφείς της «Εισαγωγής» δεν έχουν ακούσει ούτε μία λέξη γι' αυτές τις διερευνήσεις: καμία, λοιπόν, από τις σχετικές εργασίες (π.χ. των Steedman, Flaschel και Semmler, Franke, Dutt, Kubin, Hosoda, Torre, Boggio, οι οποίες και δεν αναφέρονται στην «Εισαγωγή») δεν καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «οι τιμές παραγωγής αποτελούν το «βαρυτικό κέντρο» των τιμών». Κατά τα λοιπά, ας τονισθεί ότι αυτό το «πρόβλημα», το οποίο δεν αφορά στα θεμέλια της ρικαρδιανής και της μαρξικής θεωρίας, ούτε λύθηκε από τον Marx ούτε «ταλαιπώρησε τον Ρικάρτο και τη Σχολή του», καίτοι είναι βέβαιον ότι οι Μηλιός et al. θα ταλαιπωρηθούν εξαιρετικά όταν επιχειρήσουν να μελετήσουν μία, έστω, από τις προαναφερθείσες εργασίες. Ειδικότερα, ας γνωρίζει a priori ο Μηλιός, ο οποίος έχει την ικανότητα να γράφει επί παντός του επιστητού χρησιμοποιώντας μόνον τις βασικές πράξεις της αριθμητικής (κι αυτές με μέτρο), ότι θα αναγκασθεί να εμπλακεί και με την επίλυση συστημάτων διαφορικών εξισώσεων (ή εξισώσεων διαφορών). Ας τονισθεί, επίσης, ότι οι τιμές παραγωγής δεν είναι δυνατόν να αποτελούν το «βαρυτικό κέντρο» των τιμών για τον εξής απλούστατο λόγο: σε όχι σπάνιες περιπτώσεις οι τιμές παραγωγής είναι, όπως το έχει δείξει αναλυτικά η à la Σταμάτη κριτική της νεορικαρδιανής θεωρίας, μηδενικά ή τείνοντα στο άπειρο ή μη δυνάμενα να

118. Για την αναλυτική έκθεση αυτής της προσέγγισης: Garegnani, [1984] 1996, ενώ για την κριτική της, βλ. Σταμάτης, 1995, σσ. 462-520, Μαριόλης, 1998α, §6, 1999, §11, Mariolis, 2001b, 2001c.

προσδιορισθούν μεγέθη. Τέλος, όποιος κατέχει την à la Σταμάτη (δηλ. την σύγχρονη, ειδικά μαρξική) κριτική της νεορικαρδιανής θεωρίας, η οποία –βάσει εκτενέστατων μαθηματικών, μεταμαθηματικών και οικονομικά σημαντικών αποδείξεων– αναπτύσσεται συνεχώς την τελευταία εικοσαετία, γνωρίζει επίσης, πολύ καλά, ότι ο ισχυρισμός I_9 είναι ανακριβής, εσφαλμένος και ψευδής. Για την ακρίβεια, αυτός ο ισχυρισμός συνίσταται στην από τον αναγνώστη απόκρυψη της ύπαρξης της à la Σταμάτη κριτικής της νεορικαρδιανής θεωρίας, στην υιοθέτηση ορισμένων λέξεων από αυτήν την κριτική (π.χ. ας γίνει μια παραβολή ανάμεσα στο: «δεν διερωτάται γιατί τα προϊόντα και η εργασιακή δύναμη είναι εμπορεύματα», που ενέχεται στον I_9 , και τη *Θέση 14η* που υπάρχει στο Σταμάτη, [1984] 1992, σελ. 646), και, τέλος, στην προσπάθεια δημιουργίας της εντύπωσης ότι κανένας άλλος, πλην του Heinrich; (μα ποιος είναι, τέλος πάντων, αυτός ο Heinrich;¹¹⁹) και των ιδίων των συγγραφέων της «Εισαγωγής», δεν έχει ασκήσει την ελάχιστη κριτική στη νεορικαρδιανή θεωρία¹²⁰. Στα ακόλουθα δεν θα εκθέσουμε όλη την à la Σταμάτη κριτική της νεορικαρδιανής θεωρίας, πράγμα αδύνατον στα πλαίσια του παρόντος¹²¹, αλλά θα αναδείξουμε –ακριβώς επειδή έχει ιδιαίτερη σημασία για τα όσα έχουμε μέχρι εδώ υποστηρίξει– την *ειδικά μαρξική καταγωγή της*: Σε αντίθεση με ό,τι λέγεται συνήθως (απ' αυτούς που δεν έχουν διαβάσει ή κατανοήσει το «Essay on Profits» και τα έξι πρώτα κεφάλαια των «Αρχών»), το *θεμελιώδες ζήτημα* που άφησε ανοικτό ο Ricardo δεν ήταν αυτό του ποσοτικού προσδιορισμού των τιμών παραγωγής, ούτε αυτό της ερμηνείας των ποσοτικών αποκλίσεων των τιμών αγοράς από τις τιμές παραγωγής. Απλώς, ο Ricardo θεωρούσε τις τιμές παραγωγής ως τις σε χρήμα εκφρασμένες –αντίστοιχες– ποσότητες «ενσωματωμένης» εργασίας και δεν ήταν, έτσι, σε θέση να εξηγήσει την ποσοτική εξάρτηση των τιμών παραγωγής από τις μεταβλητές της κατανομής του εισοδήματος. Διαφορετικά ειπωμένο, δεν ήταν σε θέση να επιλύσει το ακόλουθο ζήτημα: εάν οι τιμές παραγωγής των εμπορευμάτων είναι (δεν είναι παρά) οι σε χρήμα εκφρασμένες ποσότητες της «ενσωματωμένης» σ' αυτά εργασίας, τότε πώς είναι δυνατόν οι μεν πρώτες να εξαρτώνται από τις μεταβλη-

119. Γνωρίζουμε, βέβαια, ποιος είναι ο Heinrich, αλλά η σχέση της –κατά τα λοιπά σημαντικής– δουλειάς του με το συγκεκριμένο ζήτημα (όπως και με την κριτική του Sraffa στη νεοκλασική θεωρία, βλ. τον ισχυρισμό I_5) είναι, απλώς, «φιλολογική».

120. Βλ. σχετικά και την υποσ. 17 του παρόντος.

121. Και πλεονασματικό, διότι είναι ήδη δημοσιευμένη και σε όλους (πλην συγγραφέων της «Εισαγωγής») γνωστή.

τές της κατανομής του εισοδήματος (και να μεταβάλλονται μ' αυτές), ενώ οι δε δεύτερες να μην εξαρτώνται; Όπως γνωρίζουμε καλά, ο Ricardo αναμετρήθηκε σε όλη του τη ζωή μ' αυτό το ζήτημα, αλλά δεν κατόρθωσε να συγκροτήσει μια οριστική, και η οποία να πείθει τον ίδιο, λύση¹²², ενώ οι Walras και Jevons δεν κατανόησαν, επί της ουσίας, ούτε την ιδιαίτερη σημασία του ζητήματος που ταλαιπωρούσε τον Ricardo ούτε και το Σύστημά του. Αντιθέτως, ο Marx τα κατανόησε και τα δύο και, έτσι, έδειξε ότι η (φαινομενική) αντίφαση που διαπίστωσε ο Ricardo δεν ήταν μια αντίφαση ανάμεσα στη θεωρία (του προσδιορισμού της λεγόμενης αξίας δια των ποσοτήτων «ενσωματωμένης» εργασίας) και την πραγματικότητα, αλλά ένα γνώρισμα της καπιταλιστικής πραγματικότητας αυτής καθ' εαυτής. Διότι (έτσι συμπέρανε ο Marx) στην πραγματικότητα αυτή –ακριβώς επειδή η εργασία λαμβάνει κατ' ανάγκην τη μορφή του κεφαλαίου– τα εμπορεύματα δεν ανταλλάσσονται ως προϊόντα συγκεκριμένων και ιδιωτικών εργασιών (δηλ. ως ό,τι ακριβώς είναι) αλλά ως προϊόντα του κεφαλαίου, πράγμα το οποίο συνεπάγεται το σχηματισμό τιμών, οι οποίες αποκλίνουν ποσοτικά από τις αντίστοιχες ποσότητες «ενσωματωμένων» εργασιών και, συνεπώς, οι οποίες εκφράζουν στρεβλά, τόσο κατά το μέγεθος όσο και κατά την ουσία, αυτές τις ποσότητες εργασιών. Εκκινώντας, λοιπόν, από το βασικό πρόβλημα που δεν έλυσε ο Ricardo, ο Marx αντιλήφθηκε, περαιτέρω, ότι το θεμελιώδες ζήτημα που οφείλει να θέσει και να λύσει *a priori* η Γενική Κριτική Θεωρία της καπιταλιστικής πραγματικότητας δεν είναι αυτό του ποσοτικού προσδιορισμού των τιμών και της κατανομής αλλά της ερμηνείας των τιμών και του χρήματος (ως μέτρου και ουσίας των τιμών) και γενικότερα της ερμηνείας των οικονομικών μορφών (τιμή - μισθός - κέρδος) που προσιδιάζουν στην πραγματικότητα αυτή. Όσο, όμως, δεν κατανοήθηκε ο Ricardo, άλλο τόσο (και περισσότερο) δεν κατανοήθηκε ο Marx, και μόνον έπειτα από μια περίοδο εβδομήντα περίπου χρόνων, κατά μήκος της οποίας κυριάρχησε μάλλον ολοκληρωτικά (και για λόγους ευνόητους) το «νεοκλασικό παράδειγμα» (ήτοι οι παρανοήσεις του Walras και του Jevons γύρω από το Κλασικό Σύστημα), στάθηκε δυνατόν να ανοίξει εκ νέου μία σχετική,

122. Ως γνωστόν, ο Ricardo επιχείρησε να το λύσει δια του εντοπισμού ενός πραγματικού (δηλ. στην ίδια την οικονομική πραγματικότητα υφιστάμενου) εμπορεύματος, του οποίου η τιμή δεν αντιδρά σε μεταβολές της κατανομής του εισοδήματος και των τεχνικών συνθηκών παραγωγής, και το οποίο, συνεπώς, (θα) συνιστά ένα «αμετάβλητο μέτρο των αξιών και των τιμών» (βλ. και την υποσ. 47). Βέβαια, και όπως τονίστηκε από τον Marx, η αναζήτηση αυτή δεν μπορούσε παρά να αποτύχει (αναλυτικά, βλ. Σταμάτης, [1984] 1992, Κεφ. 5).

συνεκτική, συζήτηση. Ούτε λίγο - ούτε πολύ, και ανεξάρτητα από το ότι είχαν προηγηθεί κάποιες σχετικές απόπειρες (π.χ. με την J. Robinson), η συζήτηση αυτή άνοιξε με τον *Sraffa* και τους «μαθητές» του¹²³, ο οποίος –δουλεύοντας, ως γνωστό, επί δεκαετίες πάνω στο έργο του Ricardo– ξαναέγραψε τα έξι πρώτα κεφάλαια των «Αρχών» και απέδειξε, έτσι, ότι η ρικαρδιανή θεωρία είναι κατ' αρχήν συνεκτική ή, πράγμα που είναι το ίδιο, ότι η νεοκλασική θεωρία είναι εκ θεμελίων εσφαλμένη. Αυτό ακριβώς είναι, κατ' αρχήν και κατ' αρχάς, το «Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων», ενώ όλη η à la Σταμάτη κριτική της νεορικαρδιανής – σραφφαϊανής θεωρίας δεν είναι παρά η εκ νέου εφαρμογή και περαιτέρω ανάπτυξη της ίδιας, στην ουσία της, κριτικής που άσκησε ο Marx στον Ricardo: *Επαληθεύοντας* το εσφαλμένον της νεοκλασικής θεωρίας και, ταυτοχρόνως, *αποδεικνύοντας* εκτενώς ότι στα πλαίσια των συστημάτων ποσοτικού προσδιορισμού των τιμών και της κατανομής (και όχι μόνον των σραφφαϊανών συστημάτων) *είναι αδύνατον* να απεικονισθεί το πραγματικό χρήμα στη λογιστική του λειτουργία, η à la Σταμάτη κριτική *αποδεικνύει* ότι το ζήτημα της ερμηνείας των τιμών και του χρήματος πρέπει, πρώτον, να τεθεί και να λυθεί πριν από τη συγκρότηση - επίλυση κάθε σχετικού υποδείγματος ποσοτικού προσδιορισμού, και, δεύτερον, να απασχολήσει (και) τους ίδιους τους νεοκλασικούς και τους νεορικαρδιανούς οικονομολόγους (οι οποίοι τείνουν συνεχώς να το αντιμετωπίζουν ως ένα μεταφυσικό, κατά το μάλλον ή ήττον, ζήτημα), διότι στα πλαίσια των υποδειγμάτων ποσοτικού προσδιορισμού εμφανίζονται (κατ' ανάγκην) τιμιακά μεγέθη, τα οποία είτε δεν έχουν κανένα οικονομικό νόημα (ήτοι, ίσα με το μηδέν ή τείνοντα στο άπειρο ή, τέλος, μαθηματικώς απροσδιόριστα) είτε δεν είναι μονοσήμαντα προσδιορισμένα (παραβίαση της ισχύος του λεγόμενου non-substitution theorem). Με άλλα λόγια, η εν λόγω κριτική αποδεικνύει την *αναγκαιότητα υπέρβασης* της νεορικαρδιανής - σραφφαϊανής θεωρίας προς την κατεύθυνση που ορίζει η μαρξική θεωρία, διότι η τελευταία είναι η μόνη θεωρία που διαθέτει μια συνεκτική ερμηνεία των οικονομικών μορφών που προσιδιάζουν στην καπιταλιστική πραγματικότητα. Έτσι, ενώ, για παράδειγμα, η νεορικαρδιανή θεωρία δεν επιθυμεί να θέσει το ζήτημα του χρήματος και αρκείται να

123. Φυσικά, θα ήταν δυνατόν να είχε ανοίξει με τον Dmitriev, η συμβολή του οποίου, όμως, έγινε γνωστή και κατανοητή post factum. Βέβαια, για τους Μηλιό et al. παραμένει ακατανόητη και, έτσι, άγνωστη. Εξίσου άγνωστη τους είναι, πάντως, και η σχετική συμβολή των v. Charasoff (1910), Remak (1929-33), Okishio (1955-63), J.T. Schwartz (1961), Johansen (1963).

διδάσκει ότι οι τιμές των εμπορευμάτων είναι «χρονολογημένες ποσότητες εργασίας» και να αποδεικνύει ότι το επιτόκιο (ή ποσοστό κέρδους) δεν είναι η «αμοιβή των παραγωγικών υπηρεσιών του κεφαλαίου», η μαρξική θεωρία αποδεικνύει ότι οι τιμές και το χρήμα συνιστούν τις αναγκαίες μορφές ύπαρξης των ποσοτήτων «ενσωματωμένων» εργασιών και, αντιστοίχως, της κοινωνικής αφηρημένης εργασίας, ενώ οι μισθοί και τα κέρδη συνιστούν τις αναγκαίες μορφές ύπαρξης της πληρωμένης και, αντιστοίχως, της απλήρωτης εργασίας.

Βέβαια, η μαρξική θεωρία είναι όντως μια *Γενική Κριτική Θεωρία*, όχι μόνον επειδή ασκεί, κατ' αρχάς, εμπεριστατωμένη, εμμενή και θετική κριτική σε όλες τις υπόλοιπες θεωρίες, αλλά και επειδή αποδεικνύει, κατά την περαιτέρω ανάπτυξή της, ότι η καπιταλιστική πραγματικότητα λειτουργεί, κατ' ανάγκην και συστηματικά, εις βάρος μιας ορισμένης, ιστορικά σημαντικής, κοινωνικής τάξης, ήγουν της εργατικής, πράγμα που σημαίνει ότι –θεωρούμενη από τη σκοπιά των συνολικών συμφερόντων αυτής της τάξης (και μόνον έτσι – βλ. και Engels, 1892, σσ.477-8)– η εν λόγω θεωρία συγκροτεί, επίσης, μία βάσιμη κριτική και μία συγκεκριμένη πρόταση υπέρβασης της ίδιας της καπιταλιστικής πραγματικότητας. Σε τελική ανάλυση, επομένως, η μαρξική θεωρία είναι μία *Γενική Κριτική Θεωρία*, διότι, πρώτον, αποδεικνύει ότι η καπιταλιστική πραγματικότητα παρεμποδίζει, έστω και διαμέσου μόνον της ίδιας της αυθόρμητης λειτουργίας της, την κατανόησή της, και, έτσι, κατ' αρχάς προάγει (η εν λόγω θεωρία) μία γενική και αφηρημένη αμφισβήτηση αυτής της πραγματικότητας (ή, τουλάχιστον, εγείρει ερωτήματα γύρω από τη φύση αυτής της πραγματικότητας, όπως επίσης και γύρω, τόσο από τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την κατανόησή της όσο και από το ρόλο κάθε αναπτυσσόμενης εντός της θεωρησιακής - ενατενιστικής δραστηριότητας), δεύτερον, ασκεί, περαιτέρω, διεξοδική κριτική σε όλες τις υπόλοιπες, σχετικές, θεωρίες (τις οποίες τελικά υπερβαίνει) και συμβάλλει, έτσι, καθοριστικά στην επιστημονική κατανόηση της καπιταλιστικής πραγματικότητας, τρίτον, αποδεικνύει την εν δυνάμει ύπαρξη ενός οριζόμενου από την ταυτότητα Είναι και Συνείδησης της εργατικής τάξης «fixed point», προς το οποίο αυτή η τάξη οφείλει, βάσει του ιδίου συμφέροντός της, να αυτοκινηθεί, ανατρέποντας, έτσι, την καπιταλιστική διάταξη του κόσμου (βλ. και Engels, 1888, σσ. 465-6) και, άρα, τέταρτον, προάγει μία μερική (ταξική) και συγκεκριμένη, τόσο από θεωρητική όσο και από πρακτική άποψη, κριτική αυτής της διάταξης.

Τέλος, τόσο το γεγονός ότι η μαρξική θεωρία χρησιμοποιεί (αναδιορθώ-

νοντάς το) τελικά και αυτό το ίδιο το πλέον εκλεπτυσμένο υλικό, όπως –αντιστοίχως– και τα όποια σημαντικά αναλυτικά εργαλεία, όλων των υπολοίπων θεωριών όσο και το γεγονός ότι προσφέρει τη βάση για να αποκτήσουν οι –ούτως ή άλλως– υφιστάμενες διεκδικήσεις μίας ορισμένης κοινωνικής τάξης συνείδηση του εαυτού τους και προοπτική, αποτελούν τη διακήρυξη της θεωρητικής και πρακτικής αλήθειας της.

5. Στις σσ. 611-17 εμφανίζεται ένα μάγμα λέξεων, στο οποίο έχει δοθεί ο τίτλος «Ο «νόμος της πτωτικής τάσης» του ποσοστού κέρδους¹²⁴». Επειδή *τίποτε* απολύτως δεν είναι ορθό (σ' αυτές τις σελίδες) και επειδή, απ' την άλλη πλευρά, το αντικείμενο είναι σημαντικότερο, πολύπλοκο και εκτενέστατο, θα αρκεσθούμε σε κάποιες παραδειγματικές διορθώσεις.

5.1. Κατά τους συγγραφείς (σελ. 611) ο Ricardo επιχείρησε να ερμηνεύσει την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους ως αποτέλεσμα του «νόμου των φθινουσών αποδόσεων», διότι «η λειτουργία του «νόμου» αυτού... θα οδηγούσε [σύμφωνα πάντα με τους συγγραφείς – Θ.Μ.] σε μια... πτώση των (πραγματικών και χρηματικών) κερδών». Βάσει των όσων εκθέσαμε στο Μέρος II του παρόντος έπεται ότι η άποψη των συγγραφέων είναι εσφαλμένη, διότι, πρώτον, ο Ricardo ερμηνεύει την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους στα πλαίσια ενός *Συστήματος* (στοιχείο του οποίου, οπωσδήποτε θεμελιώδες, είναι ο «νόμος των φθινουσών αποδόσεων»), δεύτερον, ο Ricardo δεν ομιλεί γενικά και αόριστα περί «φθινουσών αποδόσεων» αλλά περί ύπαρξης «φθινουσών αποδόσεων» στον τομέα (-είς) παραγωγής (ή, εάν θέλουμε να είμαστε ακριβείς, στον καθέτως ολοκληρωμένο τομέα παραγωγής) των *μισθιακών εμπορευμάτων* (έτσι, για παράδειγμα, άλλο περιεχόμενο έχουν οι «φθίνουσες αποδόσεις» στον Ricardo και άλλο στους νεοκλασικούς – βλ. επίσης Kaldor, [1956] 1996, σσ. 197-202), και, τρίτον, στο Σύστημα του Ricardo ενέχεται η συνεχής πτώση του ποσοστού κέρδους αλλά όχι και των κερδών, τα οποία εμφανίζουν πάντοτε μη μονότονη συμπεριφορά. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι οι συγγραφείς δεν διευκρινίζουν εάν η ερμηνεία του Ricardo είναι ή δεν είναι λογικά συνεκτική (θα επανέλθουμε), ενώ, τέλος, δεν αναφέρουν καν –και, έτσι, «αφήνουν στο απυρόβλητο» (για να χρησιμοποιήσουμε μία δική τους έκφραση)– την

124. Επί της ουσίας πρόκειται για ό,τι κατανόησαν οι συγγραφείς από μία φυλλομέτρηση του σχετικού, πρωτοπόρου, βιβλίου του Σταμάτη, [1977] 1993. Επειδή, όμως, δεν κατανόησαν τίποτα και επειδή παραπέμπουν, σε κάποια σημεία, σ' αυτό, το μόνο που κατορθώνουν είναι να εκχυδαΐζουν και το βιβλίο και τα μαρξικό νόμο.

προταθείσα από τον Α. Smith ερμηνεία του φαινομένου του φθίνοντος ποσοστού κέρδους, η οποία, όπως αποδείχθηκε ήδη από τον Dmitriev (1898), είναι ανυπόστατη.

5.2. Στις σσ. 611-2 παραπέμπουν στο Σταμάτης, [1977] 1993, και ισχυρίζονται ότι: α) η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου είναι «θετική συνάρτηση» (θέλουν να πουν: γνησίως αύξουσα συνάρτηση) του λόγου της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου προς την παραγωγικότητα της εργασίας, έτσι β) όταν η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται γρηγορότερα από την παραγωγικότητα της εργασίας, η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται, και άρα γ) σε όλες τις περιπτώσεις που η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται γρηγορότερα από όσο αυξάνεται το ποσοστό εκμετάλλευσης (υπεραξίας), το ποσοστό κέρδους μειούται¹²⁵.

Όποιος έχει διαβάσει το σχετικό βιβλίο του Σταμάτη (ή έχει πιάσει χαρτί και μολύβι) γνωρίζει ότι όλοι αυτοί οι ισχυρισμοί είναι εσφαλμένοι. Επίσης, όποιος έχει μελετήσει τη «χυδαία θεωρία» του Sraffa γνωρίζει ότι για να έχουν *οικονομικό νόημα* τα μεγέθη και οι συσχετισμοί τους που ενέχονται στους προαναφερθέντες ισχυρισμούς θα πρέπει ρητά να υποτεθεί η ύπαρξη ενός «one-commodity world» (μονοτομεακού συστήματος) ή, τουλάχιστον, ενός συστήματος στο οποίο υφίσταται ένα, και μόνον ένα, μέσο παραγωγής (βλ. Steedman, 1977, Κεφ. 9, Μαριόλης, 1998β, σσ. 172-3, Mariolis, 1999, σελ. 88).

Προς το παρόν θα υποθέσουμε, λοιπόν, την ύπαρξη ενός μονοτομεακού συστήματος και θα αποδείξουμε ότι όλοι οι ισχυρισμοί των συγγραφέων είναι εσφαλμένοι. Ως γνωστόν (βλ. Σταμάτης, [1977] 1993, Κεφ. 2, Μαριόλης, 1998β, Mariolis, 1999, Μαριόλης/Σταμάτης, 1999, Κεφ. 3) ισχύουν τα εξής (με $\dot{z} = (dz/dt)(1/z)$ θα συμβολίζουμε το ρυθμό μεταβολής ενός μεγέθους z , το οποίο αποτελεί συνάρτηση του χρόνου t):

$$\dot{m} = (\dot{\pi}_e - \dot{c}_w) [1 + m] / m \quad (103)$$

$$\dot{E} = \dot{T} - \dot{\pi}_e + [\dot{m}(m/(1+m))] \quad (104)$$

$$\dot{E} = \dot{T} - \dot{c}_w \quad (105)$$

125. Για την ακρίβεια οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι «η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους υπερέχει των αντίρροπων προς αυτήν τάσεων». Προφανώς (βλ. Σταμάτης, [1977] 1993, Κεφ. 4) δεν γνωρίζουν τι είναι και τι θέση έχουν, στα πλαίσια του μαρξικού νόμου, τα «αντιδρώντα αίτια».

$$\dot{r} = \dot{m} - [\dot{E}(E/(E+1))] \quad (106)$$

όπου E η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου, T η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου, π_e η παραγωγικότητα της εργασίας, m το ποσοστό υπεραξίας, c_w το πραγματικό ωρομίσθιο, r το ποσοστό κέρδους, ενώ έχουμε υποθέσει (σε συμφωνία με την «Εισαγωγή», βλ. σχέση (10) της σελ. 611) ότι οι μισθοί καταβάλλονται εξ ολοκλήρου στην αρχή της περιόδου παραγωγής. Από την (104) έπεται, λοιπόν, ότι το E είναι γνησίως αύξουσα συνάρτηση του T/π_e και του m . Επειδή, όμως, το m συναρτάται κατά ορισμένο τρόπο με το π_e και το c_w (βλ. (103)), έπεται ότι (βλ. (105), η οποία προκύπτει από τις (103) - (104)) το E είναι γνησίως αύξουσα συνάρτηση του T και γνησίως φθίνουσα συνάρτηση του c_w . Έτσι, οι δύο πρώτοι κατά σειρά ισχυρισμοί των συγγραφέων είναι εσφαλμένοι. Τέλος, από την (106) έπεται ότι και ο τρίτος κατά σειρά ισχυρισμός τους είναι εμφανώς εσφαλμένος, διότι η ισχύς της $\dot{E} > \dot{m} > 0$ δεν διασφαλίζει τη μείωση του r . Μάλιστα, το ζήτημα είναι ακόμα πιο σύνθετο, διότι η (106) φαίνεται να υποδηλώνει ότι –σε συνθήκες αύξησης των m , E (οι οποίες είναι δεδομένες στο μαρξικό νόμο)– η αναγκαία και ικανή συνθήκη της μείωσης του r είναι η $(\dot{m}/\dot{E}) < [E/(E+1)]$, ενώ στην πραγματικότητα, και όπως αποδείχθηκε πρόσφατα (Mariolis, 1999) βάσει του θεωρήματος του Okishio, 1961, η αναγκαία και ικανή (μαρξική) συνθήκη της μείωσης του r είναι η εξής¹²⁶:

$$[(\dot{\pi}_e - \dot{c}_w)(1 + \pi_c)/m] < (\dot{T} - \dot{\pi}_e) < [(\dot{\pi}_e(1 + \pi_c))/m] \quad (107)$$

όπου π_c η λεγόμενη παραγωγικότητα του κεφαλαίου.

5.3. Στις σσ. 613-7 επικρατεί απόλυτη σύγχυση. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς ισχυρίζονται τα εξής:

I. «Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ επισήμαινε την «ιστορικότητα» του νόμου που διατύπωσε και απέδιδε την ισχύ του στον τρόπο διάδοσης, στην εποχή του, των νέων τεχνολογιών: Εισάγονταν τεχνολογίες που μείωναν το ποσοστό κέρδους, διότι η σχετικά αργή γενίκευσή τους επέτρεπε στον κεφαλαιοκράτη που πρώτος τις εισήγαγε να απολαμβάνει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ένα «πρόσθετο κέρδος». Έγραφε ο Μαρξ: «Κανένας κεφαλαιοκράτης δεν χρησιμοποιεί μια νέα μέθοδο παραγωγής, όσο παραγωγική κι αν εί-

126. Αν και φαίνεται κάπως πολύπλοκη, αυτή η συνθήκη δέχεται μία σαφή οικονομική και γεωμετρική ερμηνεία (βλ. Mariolis, 1999). Σημειώνεται, ότι η συνθήκη (107) διαφέρει (κατά τον όρο $(1 + \pi_c)$) απ' αυτήν που έχει εξαχθεί στο Mariolis, 1999, διότι εδώ υποτίθεται ότι οι μισθοί καταβάλλονται στην αρχή της περιόδου παραγωγής.

ναι, όσο κι αν αυξάνει το ποσοστό της υπεραξίας, εφόσον μειώνει το ποσοστό του κέρδους. Αλλά κάθε τέτοια νέα μέθοδος παραγωγής φτηναίνει τα εμπορεύματα. Γι' αυτό στην αρχή ο κεφαλαιοκράτης τα πουλά πάνω από την τιμή παραγωγής τους (...) Τσεπώνει τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στα έξοδα παραγωγής τους και στην αγοραία τιμή των υπόλοιπων εμπορευμάτων, που έχουν παραχθεί με υψηλότερο κόστος παραγωγής (...) Η διαδικασία παραγωγής του στέκει πάνω από το μέσο όρο της κοινωνίας. Ο συναγωνισμός όμως τη γενικεύει και την υποτάσσει στο γενικό νόμο. Τότε αρχίζει η πτώση του ποσοστού κέρδους» (Μαρξ, 1978-β: 334-335)».

I₂. Το γνωστό θεώρημα του Okishio, 1961, είναι εσφαλμένο, στα πλαίσια ενός συστήματος παραγωγής που χρησιμοποιεί (και) πάγιο κεφάλαιο.

I₃. Ο Okishio, 1961, «κατέληξε στα ίδια συμπεράσματα με τον Tugan-Baranowsky». Μάλιστα, σ' ένα πρόσφατο τεύχος του περιοδικού που διευθύνει ο Μηλιός, αναγγέλθηκε πανηγυρικά ότι στο άρθρο του «M. Tugan - Baranowsky, *Η Μαρξική Θεωρία των κρίσεων...* διατυπώνεται μια πρώτη εκδοχή του λεγόμενου «θεωρήματος του Okishio»» (βλ. *Θέσεις*, τ. 74, 2001, σσ. 2 και 14).

I₄. Ο μαρξικός «νόμος της πτωτικής τάσης» του ποσοστού κέρδους είναι λογικά συνεκτικός (σελ. 617).

Στα ακόλουθα, εκκινώντας από την ανασκευή του **I₂**, θα αποδείξουμε ότι οι ισχυρισμοί **I₁**, **I₂**, **I₃** είναι εσφαλμένοι.

Έστω, λοιπόν, ένα πολυτομεακό σύστημα παραγωγής, το οποίο περιγράφεται επαρκώς από τις εξισώσεις (4) και (84) του παρόντος. Συνεπώς ισχύει:

$$p = pAr + pB + p(c_w d_w) \ell (1 + r) \quad (108)$$

Θα υποθέσουμε ότι το πραγματικό ωρομίσθιο είναι εξωγενώς δεδομένο και αμετάβλητο, και θα αποδείξουμε ότι ακόμα κι όταν υπάρχει (και) πάγιο κεφάλαιο το θεώρημα του Okishio εξακολουθεί, παρά τις λεκτικές αντιρρήσεις των Μηλιού *et al.*, να ισχύει.

Θεώρημα του Okishio¹²⁷. Έστω p , r οι θετικές τιμές παραγωγής και το θετικό ποσοστό κέρδους που αντιστοιχούν στη μη διασπώμενη τεχνική παραγωγής

127. Η παρούσα έκθεση και απόδειξη του θεωρήματος ακολουθεί την προσέγγιση που έχει συγκροτηθεί στα Μαριόλης, 1996, §13, Mariolis, 2000, Appendix, και η οποία, ωστόσο, αφορούσε στην περίπτωση μη ύπαρξης παγίου κεφαλαίου.

$[A, B, \ell]$. Η εισαγωγή μίας νέας τεχνικής $[A', B', \ell']$, με $A' \equiv A + (dA)$, $B' \equiv B + (dB)$, $\ell' \equiv \ell + (d\ell)$, η οποία οδηγεί στην απόδοση *θετικών υπερκερδών* (σε τουλάχιστον έναν κλάδο του συστήματος) και, έτσι, ικανοποιεί την ακόλουθη συνθήκη:

$$\begin{aligned} p &\geq pA'r + pB' + p(c_w d_w) \ell' (1 + r) \Leftrightarrow \\ 0 &\geq p dA r + p dB + p(c_w d_w) d\ell (1 + r) \end{aligned} \quad (109)$$

συνεπάγεται την αύξηση του ενιαίου ποσοστού κέρδους του συστήματος. Επίσης, όταν αυξάνεται το ενιαίο ποσοστό κέρδους συνεπεία τεχνολογικής μεταβολής σε έναν, και μόνον έναν, κλάδο του συστήματος, τότε, πρώτον, η νέα τεχνική παραγωγής $[A', B', \ell']$ ικανοποιεί κατ' ανάγκην τη συνθήκη (109) και, δεύτερον, τα αποτιμημένα στις νέες τιμές παραγωγής υπερκέρδη που αποδίδει η αρχική τεχνική $[A, B, \ell]$ είναι *ημιαρνητικά*.

Απόδειξη. Κατ' αρχάς, η (108) γράφεται ως εξής:

$$p = pFr + pE \quad (110)$$

όπου $E \equiv B + (c_w d_w \ell)$ και $F \equiv A + (c_w d_w \ell)$. Έπεται, έτσι, ότι το p αποτελεί το Perron-Frobenius αριστερό ιδιοδιάνυσμα της μήτρας $(Fr + E)$ (ή, ισοδύναμα, της μήτρας $F[I - E]^{-1}$), της οποίας η Perron-Frobenius ιδιοτιμή ισούται με τη μονάδα (το $1/r$ είναι, εμφανώς, η Perron-Frobenius ιδιοτιμή της $F[I - E]^{-1}$). Περαιτέρω, από την διαφόριση της (110) έπεται το εξής:

$$pF(dr) = (dp)[I - Fr - E] - p(dF)r - p(dE) \quad (111)$$

Εάν, λοιπόν, ισχύει η (109), πράγμα που συνεπάγεται ότι

$$p(dF)r + p(dE) \leq 0 \quad (109\alpha)$$

τότε, από τον πολλαπλασιασμό της (111) με το Perron-Frobenius δεξιό ιδιοδιάνυσμα $q (> 0)$ της $(Fr + E)$, λαμβάνουμε το εξής:

$$\begin{aligned} pFq(dr) &= -[p(dF)r + p(dE)]q \Rightarrow \\ dr &> 0 \end{aligned} \quad (112)$$

και, ως εκ τούτου, αποδείχθηκε ότι όταν ισχύει η (109), τότε η εισαγωγή της νέας τεχνικής συνεπάγεται την αύξηση του ενιαίου ποσοστού κέρδους. Επίσης, όταν ισχύει η (112), συνεπεία τεχνολογικής μεταβολής σε έναν, και μόνον έναν, κλάδο του συστήματος, τότε από τον πολλαπλασιασμό της (111) με το q προκύπτει άμεσα η (109). Έστω, τέλος, $p', r' (> r)$ οι θετικές τιμές παραγωγής

και το θετικό ποσοστό κέρδους που αντιστοιχούν στην τεχνική $[A', B', \ell']$, η οποία διαφέρει από την αρχική τεχνική κατά τη μέθοδο - διαδικασία παραγωγής ενός, και μόνον ενός, εμπορεύματος (ήτοι μόνον μία στήλη των dA, dB και μόνον ένα στοιχείο του $d\ell$ είναι μη μηδενικά). Στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, θα ισχύουν τα εξής:

$$\begin{aligned} p' &= p'F'r' + p'E' = p'(F + dF)r' + p'(E + dE) \Rightarrow \\ p' &= p'(Fr' + E) + p'(dF)r' + p'(dE) \Rightarrow \\ p'q' &= p'q'\lambda' + [p'(dF)r' + p'(dE)]q' \end{aligned} \quad (113)$$

όπου q', λ' τα Perron-Frobenius χαρακτηριστικά μεγέθη της μήτρας $(Fr' + E)$ και $F' \equiv A' + (c_w d_w \ell') = F + dF$ (αναλόγως για τα E' και dE). Δεδομένου, όμως, ότι η Perron-Frobenius ιδιοτιμή της $(Fr + E)$ ισούται με τη μονάδα, ότι $r' > r$ και ότι η Perron-Frobenius ιδιοτιμή μίας μη διασπώμενης μήτρας αποτελεί γνησίως αύξουσα συνάρτηση των στοιχείων της, έπεται ότι: $\lambda' > 1$. Ως εκ τούτου, από την (113) εξάγεται η ακόλουθη σχέση:

$$\begin{aligned} [p'(dF)r' + p'(dE)]q' &< 0 \Rightarrow \\ p'[I - (Fr' + E)]q' &< 0 \end{aligned} \quad (114)$$

η οποία σημαίνει, προφανώς, ότι τα αποτιμημένα βάσει των p', r' υπερκέρδη που αποδίδει η αρχική τεχνική είναι ημιαρνητικά (για την ακρίβεια είναι αρνητικά στον κλάδο εκείνο, στον οποίο σημειώθηκε τεχνολογική μεταβολή, και μηδενικά σε όλους τους άλλους κλάδους).

ό.έ.δ.

Πορίσματα: 1. Στα πλαίσια του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, και ακριβώς συνεπεία αυτού (δηλ. «επί ποινή θανάτου»), οι επιμέρους –σχετικά– ανεξάρτητοι παραγωγοί είναι, ως γνωστόν¹²⁸, αναγκασμένοι να επιλέγουν και, εν συνεχεία, να χρησιμοποιούν εκείνη (ή εκείνες, διότι υπάρχει και η περίπτωση του λεγόμενου «switch point») τη μέθοδο παραγωγής, η οποία μεγιστοποιεί τα ατομικά υπερκέρδη τους. Το θεώρημα του Okishio έρχεται να μας διδάξει, λοιπόν, ότι σε συνθήκες αμιγούς καπιταλιστικού ανταγωνισμού η ατομική διαδικασία επιλογής και εισαγωγής νέων μεθόδων παραγωγής έχει (για αμετάβλητο πραγματικό ωρομίσθιο) τα ακόλουθα γνωρίσματα: i) Όταν βασίζεται στη μεγιστοποίηση των ατομικών υπερκερδών, καταλήγει στη μεγιστοποίηση του ενιαίου ποσοστού κέρδους. Καταλήγει, δηλαδή, σε ένα νέο ενιαίο ποσο-

128. Βάσει και της προπτυχιακής μικροοικονομικής θεωρίας.

στό κέρδους (υποτίθεται ότι αυτό αποκαθίσταται βαθμιαία μέσω του αντίστοιχου εκμηδενισμού των υπερκερδών που επιφέρει ο ενδοκλαδικός και διακλαδικός ανταγωνισμός), το οποίο είναι κατά το μέγιστο δυνατό υψηλότερο από το αρχικό ενιαίο ποσοστό κέρδους¹²⁹ (βλ. (112)). ii) Για να καταλήξει στη μεγιστοποίηση του νέου ενιαίου ποσοστού κέρδους πρέπει, και αρκεί, να βασίζεται στη μεγιστοποίηση των ατομικών υπερκερδών¹³⁰. iii) Όταν βασίζεται στη μεγιστοποίηση των ατομικών υπερκερδών είναι *ευσταθής*, υπό την έννοια ότι άπαξ και συντελεσθεί η μετάβαση σε μία νέα μέθοδο παραγωγής, τότε (*ceteris paribus*) δεν υπάρχει κανένας λόγος επαναφοράς της αρχικής μεθόδου παραγωγής¹³¹ (βλ. (114)). 2. Η μεγιστοποίηση των ατομικών υπερκερδών (βλ. (109)) είναι, ταυτοχρόνως, τόσο η μεγιστοποίηση του *ατομικού*, μεταβατικού, ποσοστού κέρδους (δηλ. του λόγου των ατομικών υπερκερδών προς το ατομικό συνολικό κόστος παραγωγής, στο οποίο περιλαμβάνονται τα λεγόμενα κανονικά, «normal», κέρδη του κεφαλαίου) όσο και η ελαχιστοποίηση του ατομικού συνολικού κόστους παραγωγής (βλ. επίσης και τις σχέσεις (100) - (102) του παρόντος), ενώ οδηγεί, τελικά, και στη μεγιστοποίηση του «κανονικού» ενιαίου ποσοστού κέρδους. Στο *Μέρος Β'* της «Εισαγωγής», όπου οι συγ-

129. Το πώς ακριβώς ή το εάν πράγματι αποκαθίσταται ένα νέο ενιαίο ποσοστό κέρδους είναι ένα εκτός των ορίων του θεωρήματος ζήτημα (για μία σχετική, κριτική, συζήτηση, βλ. Okishio, 2001). Άλλωστε το θεώρημα δύναται να «διαβασθεί» και ως εξής: εάν πράγματι αποκατασταθεί ένα νέο ενιαίο ποσοστό κέρδους, τότε αυτό θα είναι κατά το μέγιστο δυνατό υψηλότερο από το αρχικό.

130. Ο προσεκτικός αναγνώστης θα έχει αντιληφθεί ότι όταν μεταβάλλονται οι τεχνικές συνθήκες παραγωγής n , με $n \geq 2$, εμπορευμάτων, τότε είναι δυνατόν να σημειωθεί αύξηση του ενιαίου ποσοστού κέρδους, ακόμα κι αν ορισμένες (το πολύ $n - 1$) απ' αυτές τις μεταβολές παραβιάζουν τη συνθήκη (109). Αυτό, όμως, το νέο ενιαίο ποσοστό κέρδους, καίτοι μεγαλύτερο του αρχικού, δεν θα είναι, προφανώς, το *μέγιστο δυνατό*. Επίσης, αυτές οι προαναφερθείσες (μεγίστου πλήθους ίσου με $n - 1$) μεταβολές δεν είναι –ειδωμένες από τη σκοπιά κάθε επιμέρους, αντίστοιχου, παραγωγού– ορθολογικές, διότι ενέχουν τη μείωση του μεταβατικού ατομικού ποσοστού κέρδους του.

131. Ο πληροφορημένος αναγνώστης θα γνωρίζει ότι το θεώρημα του Okishio έχει δύο εξαιρέσεις και θα κατανοεί ότι η ύπαρξή τους δεν συνηγορεί υπέρ των ισχυρισμών των Μηλιού et al. (άλλωστε τις αγνοούν παντελώς). *Ceteris paribus*, στα διασπώμενα συστήματα απλής παραγωγής *ενδέχεται* να μην αυξηθεί το ενιαίο ποσοστό κέρδους (ποτέ, όμως, δεν μειούται – για την ερμηνεία του φαινομένου: Σταμάτης, [1979] 1992, Κεφ. 2, Μαριόλης, 1996, §13, Mariolis, 2000, 2000α), ενώ στα συστήματα *σύνθετης* παραγωγής *ενδέχεται*, όπως αποδείχθηκε κατά πρώτον από τον Salvadori, 1981, να μειωθεί το ενιαίο ποσοστό κέρδους (καίτοι δεν έχει ακόμα δοθεί η ερμηνεία αυτού του φαινομένου, εκτιμούμε ότι συνιστά μία άμεση επέκταση της ήδη υπάρχουσας για την προαναφερθείσα εξαίρεση ερμηνείας).

γραφείς παρίσταναν τους νεοκλασικούς, ομιλούσαν, όπως είδαμε, περί μεγιστοποίησης του κέρδους. Στο παρόν *Μέρος Δ'*, όπου παριστάνουν τους μαρξιστές, ομιλούν (βλ. σσ. 589-98) είτε περί μεγιστοποίησης του κέρδους («τα ατομικά κεφάλαια κατατείνουν στο να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους», σελ. 590) είτε περί μεγιστοποίησης του ποσοστού κέρδους («κάθε κεφάλαιο επιζητεί την απασχόληση που θα του επιφέρει το υψηλότερο ποσοστό κέρδους», σελ. 592). Δεν γνωρίζουν, προφανώς, ότι οι έννοιες αυτές δεν δύνανται να χρησιμοποιούνται χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις, διότι, πρώτον, η νεοκλασική «μεγιστοποίηση του κέρδους» είναι η κλασική-μαρξική «μεγιστοποίηση του υπερκέρδους», και, δεύτερον, όπως εύκολα δείχνει κανείς (αναλυτικά, βλ. π.χ. Laibman and Nell, 1977) βάσει του θεωρήματος του Okishio ή, γενικότερα, της «χυδαίας θεωρίας» του Sraffa, *εκείνη η μέθοδος παραγωγής η οποία, δεδομένου του ωρομισθίου, μεγιστοποιεί το ενιαίο ποσοστό κέρδους (κι άρα είναι, όπως συνάγεται από τα όσα προαναφέραμε, η μέθοδος που θα επιλεγεί) δεν είναι κατ' ανάγκην και αυτή, η οποία μεγιστοποιεί το γινόμενο του ενιαίου ποσοστού κέρδους με τη σε χρήμα εκφρασμένη αξία του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου, δηλ. τα λεγόμενα κανονικά κέρδη*. 3. Κατά τους συγγραφείς (σελ. 595-6), όταν ένας ατομικός παραγωγός χαρακτηρίζεται από «μία ψηλότερη από το κοινωνικό μέσο όρο παραγωγικότητα της εργασίας, στο εσωτερικό ενός κλάδου της παραγωγής», τότε έχει μια τεχνολογική υπεροχή, η οποία «αντανακλάται σε μία πρόσθετη υπεραξία και ένα πρόσθετο κέρδος». Εάν, όμως, γνώριζαν το θεώρημα του Okishio, το εσφαλμένον του οποίου διατυμπανίζουν, τότε θα γνώριζαν ότι η συνθήκη ύπαρξης «πρόσθετου κέρδους» είναι η (109), η ισχύς της οποίας ούτε προϋποθέτει ούτε συνεπάγεται μία «ψηλότερη από το κοινωνικό μέσο όρο παραγωγικότητα της εργασίας». Με άλλα λόγια, είναι απολύτως δυνατόν η εισαγωγή μίας νέας μεθόδου παραγωγής, η οποία μειώνει (αυξάνει) την παραγωγικότητα της εργασίας, να οδηγεί (μην οδηγεί) σε ένα «πρόσθετο κέρδος». Κατά τα λοιπά, πώς γνωρίζουν οι ίδιοι ότι «αντανακλάται σε μία πρόσθετη υπεραξία»; Σύμφωνα με την «θεωρία» τους περί αξίας, την οποία περιλάβαμε στα προηγούμενα (βλ. Δ.1.), οι αξίες των εμπορευμάτων (κι άρα η υπεραξία) δεν δύνανται να μετρηθούν (εάν εννοούν την σε όρους «ενσωματωμένης» εργασίας εκφρασμένη υπεραξία, τότε τους διαβεβαιώνουμε ότι η ύπαρξη «πρόσθετου κέρδους» ούτε προϋποθέτει ούτε συνεπάγεται ούτε συμβαδίζει αναγκαστικά με την ύπαρξη «πρόσθετης υπεραξίας» – βλ. Μαριόλης, 1998α, σσ. 65-6, 1999, §8). 4. Το απόσπασμα από τον Marx που ενέχεται στον ισχυρισμό I_1 δεν αφορά, βέβαια, «στον τρόπο διάδο-

σης, στην εποχή [του Marx – Θ.Μ.], των νέων τεχνολογιών». *Πρόκειται για ένα απόσπασμα γύρω από το οποίο έχει γίνει εκτενής και έντονη συζήτηση στη βιβλιογραφία* (για μία σύνοψη: Μαριόλης, 1998α, σσ. 64-6 και 82). Όπως το έδειξε πρώτος ο ν. Bortkiewicz (αλλά στο άλλο άρθρο για το «πρόβλημα του μετασχηματισμού» απ' αυτό που γνωρίζουν, δηθεν, οι συγγραφείς μας), η σχετική θέση που υποστηρίζει ο Marx είναι εσφαλμένη. Τι επιχειρεί να δείξει ο Marx και σε ποιο σημείο σφάλει; Επιχειρεί να αποδείξει ότι σήμερα ονομάζουμε θεώρημα του Okishio! Και διαπιστώνουμε ότι σφάλει, διότι καταλήγει σχετικά στη μείωση και όχι στην αύξηση του ποσοστού κέρδους. Συγκεκριμένα, σφάλει, όπως ορθά το επεσήμανε ο ν. Bortkiewicz (ο οποίος και ήταν ο πρώτος που απέδειξε, τρόπον τινά, το θεώρημα του Okishio¹³² – βλ. τις σσ. 38-43 της αγγλικής έκδοσης (1952) του άρθρου του), διότι, ενώ θεωρεί ορθά ότι η εισαγωγή και η «γενίκευση» μίας νέας «φθηνότερης» μεθόδου παραγωγής ενός εμπορεύματος θα οδηγήσει στη μείωση της σχετικής τιμής αυτού του εμπορεύματος ως προς όλα τα υπόλοιπα εμπορεύματα, δεν έλαβε υπόψη το γεγονός ότι η εν λόγω μείωση συνεπάγεται, ταυτοχρόνως, και τη μείωση της –σε όρους όλων των υπολοίπων εμπορευμάτων εκφρασμένης– χρηματικής αξίας του κεφαλαίου που απαιτείται για την παραγωγή αυτού του εμπορεύματος. Και επειδή αυτή η «δεύτερη» μείωση υπερβαίνει την «πρώτη», έπεται ότι συνεπεία της «γενίκευσης» της νέας μεθόδου παραγωγής θα αυξηθεί το *ενιαίο* ποσοστό κέρδους¹³³. 5. Περαιτέρω, δεν είναι αληθές (Σταμάτης, [1977] 1993,

132. Λέμε: «τρόπον τινά», διότι το υπόδειγμα που χρησιμοποίησε ήταν απλουστευτικό. Διερευνώντας περαιτέρω την ιστορία αυτού του θεωρήματος δεν θα μπορούσαμε να αγνοήσουμε τις σχετικές σημαντικές συμβολές των Whewell (1829-31), Tozer (1838), Dmitriev (1898). Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε την υποτιθέμενη συμβολή του Tugan - Baranovsky.

133. Βάσει των σχέσεων (110), (111), (109α), το εν λόγω σφάλμα του Marx δύναται να αποδοθεί ως εξής: Έστω ότι μεταβάλλεται η μέθοδος παραγωγής του εμπορεύματος $j = 1$ και ότι αυτή η μεταβολή ικανοποιεί την (109α). Από την (110) λαμβάνουμε τα εξής:

$$1 = \tilde{p}(Fr + E)s_1 \Rightarrow$$

$$-\tilde{p}Fs_1(dr) = (d\tilde{p})(Fr + E)s_1 + \tilde{p}[(dF)r + (dE)]s_1 \quad (115)$$

όπου $\tilde{p} \equiv P/P_1$ και s_1 το $n \times 1$ διάνυσμα του οποίου η συνιστώσα 1 ισούται με τη μονάδα και όλες οι υπόλοιπες συνιστώσες ισούνται με το μηδέν. Έτσι, εάν αγνοηθεί η «θετική» επίδραση που ασκεί στο ποσοστό κέρδους ο κατά σειρά δεύτερος όρος του αθροίσματος του δεξιού μέρους της (115) και, ταυτοχρόνως, θεωρηθεί ότι –πλην της πρώτης συνιστώσας, η οποία ισούται εξ ορισμού με το μηδέν– όλες οι συνιστώσες του $d\tilde{p}$ είναι θετικές, τότε

Κεφ. 8-9, 11) ότι ο ίδιος ο Marx επισήμανε την «ιστορικότητα του νόμου που διατύπωσε». Ωστόσο, όπως αποδείχθηκε κατά πρώτον από τον Σταμάτη, ό.π. (περαιτέρω, βλ. Mariolis, 1999), ο μαρξικός νόμος ισχύει ιστορικά στο βαθμό που οι τεχνικές συνθήκες παραγωγής έχουν το ακόλουθο γνώρισμα (και όχι το δήθεν γνώρισμα που δήθεν εντόπισαν οι Μηλιός et al.): κάθε οφειλόμενη στην εισαγωγή μίας νέας μεθόδου παραγωγής αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας προϋποθέτει μία υψηλότερη ποσοστιαία αύξηση της έντασης κεφαλαίου του συστήματος. Απ' αυτό έπεται (βλ. Σταμάτης, ό.π.) ότι ο εν λόγω νόμος χαρακτηρίζει πράγματι τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής έως τη δεκαετία του 1920. 6. Το «περίφημο» θεώρημα του Tugan – Baranovsky (παρουσιάζεται στις σσ. 614-16) είναι, απλώς, για γέλια. Δεν έχει καμία απολύτως σχέση ούτε με το θεώρημα του Okishio ούτε με το μαρξικό νόμο. Συνίσταται σ' ένα *αριθμητικό παράδειγμα* ενός *μονοτομεακού* συστήματος, στα πλαίσια του οποίου υποτίθεται (*αυθαιρέτως*) ότι: το πραγματικό ωρομίσθιο δεν μεταβάλλεται (στα πλαίσια του μαρξικού νόμου, όμως, αυξάνεται), η υπεραξία και το μεταβλητό κεφάλαιο μειώνονται (στα πλαίσια του μαρξικού νόμου, όμως, αυξάνονται), το ποσοστό υπεραξίας και η αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνονται, και βάσει αυτών εξάγεται ότι –στο συγκεκριμένο παράδειγμα– το πο-

προκύπτει ότι $dr < 0$. Στην πραγματικότητα, βέβαια, αυτό που συμβαίνει είναι το εξής (αποδεικνύεται βάσει των σχέσεων (110), (111), (109α), (112)): η «θετική» επίδραση που ασκεί στο ποσοστό κέρδους ο κατά σειρά δεύτερος όρος του αθροίσματος υπερβαίνει την πράγματι «αρνητική» επίδραση που ασκεί ο κατά σειρά πρώτος όρος του αθροίσματος και, έτσι, το ποσοστό κέρδους αυξάνεται.

Ωστόσο, θα πρέπει να σταθούμε στο ότι ο Marx, ό.π., σελ. 335 γράφει: «Ο συναγωνισμός όμως τη γενικεύει και την υποτάσσει στο γενικό νόμο. Τότε αρχίζει η πτώση του ποσοστού του κέρδους – ίσως πρώτα σ' αυτήν τη σφαίρα παραγωγής, που εξισώνεται έπειτα με τις άλλες» (υπογρ. δική μου – Θ.Μ.). Έτσι, ενδέχεται να εννοεί (δεν θα πρέπει ποτέ να ξεχνάμε ότι το υπό θεώρηση απόσπασμα προέρχεται, ουσιαστικά, από ένα σύνολο σημειώσεων του Marx, τις οποίες επιχείρησε, μετά κόπων και βασάνων, να συνθέσει ο Engels) ότι αρχικά αυξάνεται το ποσοστό κέρδους στον κλάδο παραγωγής του εμπορεύματος 1 (λόγω της εισαγωγής της νέας μεθόδου), και ότι *εν συνεχεία*, συνεπεία της βαθμιαίας αύξησης του p/p_1 (λόγω της «γενίκευσης» της νέας μεθόδου), αρχίζει να μειώνεται βαθμιαία το ποσοστό κέρδους αυτού του κλάδου παραγωγής, πράγμα που είναι ορθό. Όμως, η βαθμιαία αύξηση του p/p_1 συνεπάγεται και τη βαθμιαία αύξηση του ποσοστού κέρδους όλων των υπολοίπων κλάδων, η οποία (αύξηση) μάλλον συνεχίζεται έως ότου αποκατασταθεί ένα νέο *ενιαίο* ποσοστό κέρδους στο σύστημα, ενώ το νέο αυτό ενιαίο ποσοστό κέρδους είναι (όπως αποδεικνύει η (112)) κατ' ανάγκην υψηλότερο από το *αρχικό ενιαίο* ποσοστό κέρδους του συστήματος.

σοστό κέρδους δεν μεταβάλλεται ή αυξάνεται. Και, λοιπόν, τι έγινε; Βάσει αυθαιρέτων αριθμητικών παραδειγμάτων δύναται να «αποδειχθούν» τα πάντα¹³⁴. 7. Ο μαρξικός νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους είναι λογικά συνεκτικός και δεν αντιφάσκει στο θεώρημα των ν. Bortkiewicz - Okishio. Αντιθέτως, όπως δύναται να αποδειχθεί (και έχει πλήρως αποδειχθεί για μονοτομεακά συστήματα: Μαριόλης, 1998β, Mariolis, 1999), το περιλαμβάνει. Πώς είναι δυνατόν να συμβαίνει αυτό; Είναι απλούστατο: το εν λόγω θεώρημα δεν αποδεικνύει (και αυτό έχει τονισθεί από τον ίδιο τον Okishio) ότι, γενικά και αόριστα, το ενιαίο ποσοστό κέρδους αυξάνεται, αλλά ότι η συνεπεία του ανταγωνισμού αναζήτηση του μέγιστου δυνατού ατομικού υπερκέρδους οδηγεί, όταν το πραγματικό ωρομίσθιο δεν μεταβάλλεται και το κεφάλαιο απασχολείται πλήρως (εάν δεν απασχολείται πλήρως, τότε τα πράγματα έχουν τελείως διαφορετικά, βλ. 4.4. του παρόντος), στην αύξηση του ενιαίου ποσοστού κέρδους. Στα πλαίσια, όμως, του μαρξικού νόμου το πραγματικό ωρομίσθιο αυξάνεται διαχρονικά και, έτσι, δεν ισχύει (πλέον) η σχέση (111), αλλά, προφανώς, η εξής:

$$pF(dr) = (dp)[I - Fr - E] - p[(dF)r + (dE)] - [(dc_w)pd_w\ell(1 + r)] \quad (111a)$$

από την οποία, δεδομένης της (109a), προκύπτει ότι:

$$pFq(dr) = -p[(dF)r + (dE)]q - [(dc_w)pd_w\ell(1 + r)]q \Rightarrow \\ dr < 0 \Leftrightarrow (dc_w) > \{-p[(dF)r + (dE)]q\} / [pd_w\ell q(1 + r)] \quad (112a)$$

Αποδείξαμε, έτσι, ότι το ποσοστό κέρδους δύναται να μειούται και ότι μειούται αναγκαστικά όταν, και μόνον όταν, ισχύει η (112a) (αποτελεί, λοιπόν, τη γενίκευση της (107)), στην οποία θα πρέπει να θεωρηθεί¹³⁵ ότι συμπυκνώνεται

134. Για τη δομή του μαρξικού νόμου, η οποία είναι εξαιρετικά σύνθετη, βλ. Σταμάτης, [1977] 1993, Κεφ. 2, 5, Μαριόλης, 1998β, Mariolis, 1999, Μαριόλης/Σταμάτης, 1999, Κεφ. 3.

135. Λέμε: «θα πρέπει να θεωρηθεί», διότι είναι απολύτως αναγκαίο να διερευνηθεί εάν η αυστηρά μαρξική διατύπωση του νόμου (έτσι όπως αυτή έχει ανασυγκροτηθεί στις αναφερόμενες στην αμέσως προηγούμενη υποσημείωση του παρόντος εργασίες) δύναται να μείνει ως έχει και στα πλαίσια των πολυτομεακών συστημάτων. Για παράδειγμα, είναι ξεκάθαρο ότι στα πλαίσια αυτά, πρώτον, η έννοια της «τεχνικής συνθέσεως του κεφαλαίου», όπως και κάθε υπολογισμός σε όρους «αξιών», δεν έχει κανένα νόημα, και, δεύτερον, πρέπει να ληφθούν υπόψη και τα λεγόμενα «Wicksell effects». Περαιτέρω, είναι αναγκαίο να διερευνηθεί εάν ο ίδιος ο νόμος εξακολουθεί να είναι λογικά συνεκτικός στα πλαίσια της σύνθετης παραγωγής, όπου τίποτε δεν διασφαλίζει (βλ. Bidard, 1997) την –για αμετάβλητες τεχνικές συνθήκες παραγωγής– αντίστροφη συσχέτιση των μεταβλητών της κατανομής του εισοδήματος.

το σύνολο των –έως τη δεκαετία του 1920 δεδομένων– γνωρισμάτων της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην κατανομή του εισοδήματος και την τεχνική βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και, ειδικότερα, ότι συμπυκνώνεται η συνεπεία της ανόδου του πραγματικού ωρομισθίου διαδικασία εισαγωγής εκείνων των μεθόδων παραγωγής, τις οποίες ο Marx ονόμασε «ειδικά καπιταλιστικές». *Ο μαρξικός νόμος είναι, λοιπόν, λογικά συνεκτικός και βασίζεται στο θεώρημα των ν. Bortkiewicz - Okishio*¹³⁶: εάν εισαχθεί μία νέα μέθοδος παραγωγής, η οποία δεν ικανοποιεί την (109α), τότε, όπως διαπιστώνεται από τη σχέση από την οποία προκύπτει η (112α), η μείωση του ποσοστού κέρδους θα είναι υψηλότερη. **8.** Σε αντίθεση με το μαρξικό, ο αντίστοιχος ρικαρδιανός νόμος δεν είναι λογικά συνεκτικός, διότι δεν εξηγεί για ποιον ακριβώς λόγο λαμβάνει χώρα η επισώρευση του κεφαλαίου¹³⁷, η οποία οδηγεί, τελικά, στην επέκταση της παραγωγής στη χαμηλότερης γονιμότητας γη και, έτσι, στην ενεργοποίηση του «νόμου των φθινουσών αποδόσεων». **9.** Οι ισχυρισμοί I_1 , I_2 , I_3 των συγγραφέων είναι εσφαλμένοι κι, έτσι, δεν μπορούμε να καταλάβουμε πώς είναι σε θέση να διατυπώνουν τον I_4 . Η μόνη εξήγηση που υπάρχει είναι ότι στα πλαίσια της *Αποφατικής Θεολογίας* τους ενέχεται και η πίστη στην ορθότητα του μαρξικού νόμου. Εάν, μάλιστα, εστιάσουμε την προσοχή μας στο τελικό συμπέρασμα της «ανάλυσής» τους θα διαπιστώσουμε ότι πρόκειται για μια εξαιρετικά ιδιόρρυθμη πίστη, διότι δεν δύναται καν να εκφρασθεί γλωσσικά: «Ο Μαρξικός «νόμος της πτωτικής τάσης» του ποσοστού κέρδους είναι συνεπώς λογικά συνεκτικός. Όπως αναπτύξαμε στα προηγούμενα ισχύει υπό

136. Έτσι, το σφάλμα του Marx (που επισημάνθηκε από τον ν. Bortkiewicz), καίτοι είναι καθ' εαυτό σημαντικό, δεν έχει περαιτέρω συνέπειες για το νόμο της πτωτικής του ποσοστού κέρδους.

137. Στο μαρξικό νόμο η μεταβολή των τεχνικών συνθηκών παραγωγής είναι αποτέλεσμα της διαρκούς αναζήτησης ευνοϊκότερων όρων αξιοποίησης του κεφαλαίου και συντελείται μέσω της επισώρευσης του κεφαλαίου (βλ. τις αναφερόμενες στην υποσ. 134 εργασίες). Έτσι, το «συνολικό σχήμα» είναι συνεκτικό. Εάν, ωστόσο, θεωρηθεί, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στον Marx, ότι η μεταβολή των τεχνικών συνθηκών παραγωγής δεν συντελείται μέσω της επισώρευσης του κεφαλαίου, τότε είναι απολύτως δυνατόν να κατασκευασθεί ένα υπόδειγμα, στα πλαίσια του οποίου, πρώτον, ισχύουν οι σχέσεις (99) έως και (101α), δεύτερον, η μεταβολή των τεχνικών συνθηκών διέπεται από την (109), και, τρίτον, το ποσοστό κέρδους μειούται συνεχώς, όταν (και μόνον όταν) το πραγματικό ωρομίσθιο αυξάνεται συνεχώς. Έτσι, σύμφωνα με τη λογική του Μηλιού *et al.*, θα έπρεπε να λεχθεί ότι η νεοκλασική θεωρία της κατανομής, το θεώρημα του Okishio και ο μαρξικός νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους ισχύουν ταυτοχρόνως! Κι όμως, αυτό το συμπέρασμα είναι τελείως εσφαλμένο (για τη λύση του «παράδοξου»: Mariolis, 1999).

συγκεκριμένες (ιστορικές) προϋποθέσεις και επηρεάζει [όπως συμβαίνει και με τις τεχνικές Βουντού; – Θ.Μ.] το ποσοστό κέρδους μαζί με άλλους παράγοντες που δεν συνδέονται άμεσα με την τεχνολογική καινοτομία, (δηλαδή καθορίζει την εξέλιξη του ποσοστού κέρδους «με όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς»»)» (σελ. 617). Ειλικρινά, δεν μπορούμε να καταλάβουμε τίποτα...

Δ.4. Το Κεφ. 14 («Η Μαρξιστική Θεωρία απέναντι στο Ζήτημα των Οικονομικών Κρίσεων») είναι το *αγαπημένο παραμύθι* του Μηλιού. Ένα παραμύθι που ο ίδιος αρέσκεται, εδώ και δεκαετίες, να λέει (μαζί και με τον Η. Ιωακείμογλου¹³⁸) και το οποίο συντίθεται από τα γνωστά παραμύθια του M. Tugan - Baranovsky, της R. Luxemburg, του K. Kautsky, του O. Bauer, του F. Sternberg (κ.ά.) γύρω από τις οικονομικές κρίσεις. Γιατί «παραμύθια»; Διότι, ακόμα κι αν αντιπαρέλθουμε ορισμένες σχετικές «αναλύσεις» που βασίζονται στην άγνοια στοιχειωδών ζητημάτων (όπως, για παράδειγμα, της Luxemburg), οι αναλύσεις αυτές έχουν ξεπερασθεί, πλέον, από την ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης. Όποιος θέλει, σήμερα, να μιλήσει για «Θεωρία των Κρίσεων» θα πρέπει πρώτα να μελετήσει εκτενώς τη σύγχρονη (μετα-) κεϋνσιανή, νεοοικονομική και μαρξιστική θεωρία, οι οποίες, έχουν, φυσικά, ενσωματώσει ό,τι άξιο λόγου ενυπήρχε στην «προϊστορία» της θεωρίας περί οικονομικών κρίσεων. Επειδή, λοιπόν, ο Μηλιός δεν έχει την παραμικρή ιδέα γύρω από αυτές τις θεωρίες (ούτε και την όρεξη να τις μελετήσει) και επειδή, παράλληλα, επιθυμεί διακαώς να εμφανίζεται ως μέγας θεωρητικός του μαρξισμού (κι άρα να γράφει και περί οικονομικών κρίσεων), αναγκάζεται να εκδίδει αυτά τα παραμύθια ως κριτική επιστήμη. Ελπίζει, επιπλέον, ότι στο βαθμό που η συζήτηση θα διεξαγάγεται με αυτούς τους όρους, ο ίδιος θα δύναται να επιβιώνει γράφοντας ό,τι ακριβώς γνωρίζει: Παραμύθια.

Στα ακόλουθα δεν θα ασχοληθούμε, φυσικά, ούτε με την «προϊστορία» της θεωρίας, ούτε με τη σύγχρονη θεωρία των κρίσεων στο σύνολό της¹³⁹. Θα αποδείξουμε μόνον, και αυτό εν συντομία, ότι μία σχετική βαρυσήμαντη δήλωση των συγγραφέων μας, την οποία έχουμε ήδη αναφέρει («η Νεοοικονομική

138. Οι σσ. 649-63 της «Εισαγωγής» («Η θεωρία της υπερσυσσώρευσης») βασίζονται σ' ένα άρθρο των Ιωακείμογλου - Μηλιού που έχει δημοσιευθεί στο περ. *Θέσεις*, τ. 36 (1991).

139. Η θεωρία αυτή βασίζεται στις (ή/και σχετίζεται άμεσα με τις) εργασίες των Harrod, Domar, Kalecki, Kaldor, Steindl, Robinson, R.M. Goodwin, D.J. Harris, Σταμάτη, Rowthorn, L. Taylor, Foley, Dutt, Marglin, Bhaduri, H.D. Kurz, Panico, Pivetti, κ.ά. Είναι, λοιπόν, χαρακτηριστικό ότι στο Κεφ. 14 της «Εισαγωγής» δεν υπάρχει καμία παραπομπή σ' αυτές τις εργασίες.

διανή θεωρία δεν μπορεί να θέσει ως αντικείμενό της τις οικονομικές κρίσεις»), βασίζεται στην άγνοια και το θράσος. Ωστόσο, αυτή η απόδειξη συνιστά, ταυτοχρόνως, μία εισαγωγή στη σύγχρονη θεωρία των κρίσεων και μια απόδειξη του ότι όσα αναφέρει η «Εισαγωγή» (βλ. σσ. 649-63) περί «κρίσης υπερσυσσώρευσης» είναι, απλώς, εσφαλμένα και α-νόητα¹⁴⁰.

Ας θεωρήσουμε, λοιπόν, ένα πολυτομεακό σύστημα, το οποίο περιγράφεται βασικά από τις εξισώσεις (83) - (87) και (95α) του παρόντος, αλλά στο οποίο, πρώτον, υπάρχει μόνον μη φθειρόμενο πάγιο κεφάλαιο ($\delta = 0$), δεύτερον¹⁴¹, ισχύει $d_w = d_c$ (δηλ. η κατανάλωση των εργατών και των καπιταλιστών έχουν την ίδια σύνθεση), τρίτον, το προς απασχόληση εργατικό δυναμικό κάθε κλάδου είναι ακριβώς αυτό που απαιτείται για την παραγωγή του προϊόντος αυτού του κλάδου, τέταρτον, και σημαντικότερον, δεν υφίσταται κατ' ανάγκην πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου, και, πέμπτον, υφίσταται ένας ενιαίος βαθμός απασχολήσεως του κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, ισχύουν τα εξής¹⁴²:

140. Χάριν συντομίας, δεν θα σταθούμε στα περί «κρίσης υπερσυσσώρευσης» της «Εισαγωγής». Άλλωστε, όποιος γνωρίζει το περιεχόμενο της έννοιας «κρίση υπερσυσσώρευσης» και το περιεχόμενο και τη σημασία του μαρξικού νόμου της πτωτικής τάσης του γενικού ποσοστού κέρδους, αντιλαμβάνεται αμέσως ότι οι συγγραφείς, πρώτον, δεν γνωρίζουν το ακριβές περιεχόμενο της εν λόγω έννοιας, δεύτερον, συγχέουν το μαρξικό νόμο με τις αναφορές του Marx στην «κρίση υπερσυσσώρευσης», και έτσι, τρίτον, συνδέουν, χωρίς να το αντιλαμβάνονται, το μαρξικό νόμο με το ζήτημα της «κρίσης υπερσυσσώρευσης» (ενώ έχει αποδειχθεί αναλυτικά, βλ. Σταμάτης, [1977] 1993, Κεφ. 5, Μαριόλης/Σταμάτης, 1999, Κεφ. 3, Mariolis, 1999, ότι πρόκειται για ασύνδετα μεταξύ τους ζητήματα). Για την ακρίβεια αυτό που νομίζουν είναι ότι ο μαρξικός νόμος αφορά αποκλειστικά στην επίδραση της εισαγωγής νέων μεθόδων παραγωγής στο ποσοστό κέρδους και ότι η μαρξική ανάλυση της κρίσης υπερσυσσώρευσης αφορά (και) στην επίδραση που έχει στο ποσοστό κέρδους μία σειρά «άλλων παραγόντων». Κι όμως, όλοι αυτοί οι «άλλοι παράγοντες» (που αναφέρονται στις σσ. 657-60 της «Εισαγωγής») είναι ακριβώς εκείνοι οι παράγοντες (βλ. Σταμάτης, [1977] 1993), οι οποίοι έχουν ληφθεί υπόψη κατά τη διατύπωση του μαρξικού νόμου (εξαιρείται η καινοτόμος έννοια του «συλλογικού εργάτη» που εισάγεται από τους συγγραφείς και η οποία ούτε υπάρχει στον Marx ούτε έχει και κανένα νόημα). Αλλά και όποιος δεν γνωρίζει τίποτε απολύτως από όλα αυτά, ας θέσει στον εαυτό του, αφού μελετήσει τις σχετικές σελίδες της «Εισαγωγής», το ακόλουθο ερώτημα: «τι είναι η κρίση υπερσυσσώρευσης;». Θα διαπιστώσει ότι δεν θα είναι σε θέση να δώσει μια κάποια απάντηση.

141. Αυτές οι δύο υποθέσεις εισάγονται χάριν απλούστευσης και δίχως να επηρεάζουν τα κύρια συμπεράσματα της παρούσης ανάλυσης.

142. Ό,τι ακολουθεί συνιστά μία άμεση γενίκευση του υποδείγματος των Bhaduri/Marglin, 1990, (και Kurz, 1990) και, εν συνεχεία, του υποδείγματος του Hein, 1999. Ως γνωστόν, τα

$$p = pA\gamma r + w\ell \quad (83\alpha)$$

$$w = p(c_w d_w) \quad (84)$$

$$p d_w = c \quad (85)$$

$$x = A\gamma xg + c_0 d_w \ell x \quad (86\alpha)$$

$$\ell x \equiv 1 \quad (87)$$

$$r = g/s_c \quad (95\alpha)$$

όπου το βαθμωτό μέγεθος γ προσδιορίζεται ενδογενώς και υποδηλώνει τον εξ υποθέσεως ενιαίο βαθμό απασχολήσεως του κεφαλαίου ($\gamma \geq 1$ και για $\gamma > 1$ υφίσταται υποαπασχόληση) και c_0 το ύψος της συνολικής κατανάλωσης (εργατών και καπιταλιστών) ανά μονάδα απασχολούμενης εργασίας. Αυτό το σύστημα αποτελείται από $2n+4$ ανεξάρτητες εξισώσεις, περιέχει $2n+6$ αγνώστους ($: p, \gamma, r, w, c_w, x, g, c_0$) και εμφανίζει, έτσι, δύο βαθμούς ελευθερίας. Σε συμφωνία, λοιπόν, με ορισμένες μετακεϋνσιανές ή/και μαρξιστικές (à la Robinson, 1962, Harris, 1975) προσεγγίσεις είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι ο από τους καπιταλιστές σχεδιαζόμενος ρυθμός μεγέθυνσης του κεφαλαίου αποτελεί μια γνησίως αύξουσα (και κοίλη) συνάρτηση του εκάστοτε πραγματοποιούμενου ποσοστού κέρδους¹⁴³. Επειδή, όμως, για το εν λόγω μέγεθος ισχύει, όπως εξάγεται από την (83α), το εξής¹⁴⁴:

$$r = [(px - w\ell x) / px] (px / pAx) (1 / \gamma) \quad (83\beta)$$

υποδείγματα αυτά είναι μονοτομεακά, ενώ το κατά σειρά δεύτερο υπόδειγμα (Hein) αποτελεί μία άμεση επέκταση του πρώτου, στο βαθμό που λαμβάνει υπόψη ορισμένες πλευρές του λεγόμενου «νομισματικού τομέα» της οικονομίας.

143. Για την ακρίβεια, στα πλαίσια αυτών των προσεγγίσεων, ο από τους καπιταλιστές σχεδιαζόμενος ρυθμός μεγέθυνσης του κεφαλαίου θεωρείται ως μία γνησίως αύξουσα (και κοίλη) συνάρτηση του προσδοκώμενου ποσοστού κέρδους r^e , ενώ υποτίθεται (ή δύναται να υποτεθεί), ταυτοχρόνως, ότι το από τους καπιταλιστές προσδοκώμενο για την περίοδο $t+1$ ποσοστό κέρδους ισούται με το πραγματοποιηθέν την περίοδο t ποσοστό κέρδους. Ως εκ τούτου, ισχύουν τα εξής: $r_t = g_t / s_c$, $g_{t+1} = f(r_{t+1}^e)$, $r_{t+1}^e = r_t$, και συνεπώς το ποσοστό κέρδους (ο ρυθμός μεγέθυνσης) ισορροπίας προσδιορίζεται ως ένα ευσταθές «σταθερό σημείο» («fixed point»): $r^* = f(r^*) / s_c$ ($g^* = f(g^* / s_c)$). Εφεξής θα αντιπαρέλθουμε κάθε σχετική διαδικασία προσαρμογής και θα αναφερόμαστε μόνον στο ποσοστό κέρδους και το ρυθμό μεγέθυνσης που αντιστοιχούν στην κατάσταση ισορροπίας του συστήματος.
144. Προφανώς, το πραγματοποιούμενο ποσοστό κέρδους είναι μικρότερο (όταν $\gamma > 1$) ή ίσο ($\gamma = 1$) του λεγόμενου «κανονικού» («normal») ποσοστού κέρδους.

έπεται ότι ο από τους καπιταλιστές σχεδιαζόμενος ρυθμός μεγέθυνσης του κεφαλαίου δύναται να θεωρηθεί ως γνησίως αύξουσα συνάρτηση της μερίδας των κερδών και του βαθμού απασχολήσεως του κεφαλαίου:

$$g = f(h, 1/\gamma) \quad (116)$$

όπου $h \equiv (p_x - w\ell_x) / p_x$ η μερίδα των κερδών¹⁴⁵. Έτσι, με την εισαγωγή της (116) στο σύστημα, απομένει ένας βαθμός ελευθερίας, ο οποίος δύναται να απαλειφθεί δια του εξωγενούς καθορισμού του ύψους (c_w) του πραγματικού ωρομισθίου¹⁴⁶. Προφανώς, τίποτε δεν εγγυάται ότι η ενδογενώς προσδιοριζό-

145. Για τη θεμελίωση αυτής της «συνάρτησης ζήτησης επενδύσεων» (και την κριτική της «παραδοσιακής» συνάρτησης $g = f(r)$ και της –à la Steindl και Rowthorn– παραλλαγής της: $g = f(r, 1/\gamma)$): Bhaduri/Marglin, 1990. Σημειώνουμε, ωστόσο, το εξής: εν αντιθέσει με το μονοτομεακό υπόδειγμα των Bhaduri/Marglin, όπου η «παραγωγικότητα του κεφαλαίου» (ήγουν το μέγεθος p_x/p_Ax) συνιστά, εξ ορισμού, ένα μέγεθος που καθορίζεται μόνον από τις δεδομένες τεχνικές συνθήκες παραγωγής, στο παρόν «χυδαίο» (δηλ. σραφαϊανό – σύμφωνα με τους Μηλιό et al.) αναλυτικό πλαίσιο το εν λόγω μέγεθος καθορίζεται, στη γενική περίπτωση, και από τις τιμές, την κατανομή και τη μεγέθυνση του εισοδήματος. Έτσι, θα πρέπει να εξετασθεί το κατά πόσον είναι απλουστευτική η ενσωμάτωση της (116) στο παρόν αναλυτικό πλαίσιο. Θα αντιπαρέλθουμε, όμως, αυτό το ζήτημα, διότι δεν έχει αποφασιστική σημασία για τη συζήτηση που ακολουθεί.

146. Στη σχετική με το ζήτημα βιβλιογραφία (π.χ. Dutt, 1987, Bhaduri/Marglin, 1990, Hein, 1999) ο εν λόγω βαθμός ελευθερίας απαλείφεται δια της εισαγωγής μίας «mark-up price equation» (à la Kalecki) της μορφής:

$$p = w\ell(1 + m) \quad (117)$$

όπου m το εξωγενώς δεδομένο «mark-up rate». Επειδή, όμως, η (117) εισάγεται στα πλαίσια μονοτομεακών υποδειγμάτων, συνεπάγεται τον έμμεσο εξωγενή καθορισμό του ύψους του πραγματικού ωρομισθίου και της μερίδας των κερδών:

$$w/p = 1/[\ell(1 + m)], \quad h = m/(1 + m)$$

Ωστόσο, η εισαγωγή της (117) στο παρόν πολυτομεακό υπόδειγμα δεν είναι οικονομικά σημαντική, διότι για να δύναται να ισχύουν, ταυτοχρόνως, η (83α) και η (117) θα πρέπει το ℓ να αποτελεί αριστερό Perron-Frobenius ιδιοδιάνυσμα της A (από τις (83α) και (117) προκύπτει: $\ell A \gamma (1 + m) = \ell m$), πράγμα που σημαίνει, βέβαια, ότι όλοι οι κλάδοι του συστήματος έχουν την ίδια τιμιακή ένταση κεφαλαίου και, έτσι, ότι το σύστημα είναι, στην πραγματικότητα, μονοτομεακό. Σε τελική ανάλυση, λοιπόν, ο βαθμός ελευθερίας που απομένει (στο παρόν πολυτομεακό υπόδειγμα) δύναται να απαλειφθεί είτε δια του εξωγενούς καθορισμού του c_w είτε δια του εξωγενούς καθορισμού του ύψους του ονομαστικού ωρομισθίου w είτε, τέλος, δια της εισαγωγής μίας «mark-up price equation», στην οποία, όμως, θα ενέχεται ένα διαφορετικό ανά κλάδο (και εξωγενώς δεδομένο) «mark-up rate». Τόσο, όμως, ο κατά σειρά δεύτερος τρόπος απάλειψης όσο και ο τρίτος συνιστούν, όπως εύκολα

μενη τιμή του γ θα ισούται με τη μονάδα (έτσι, όταν $\gamma > 1$ θα έχουμε μια «κατάσταση υπερπαραγωγής ή, ισοδυνάμως, υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου¹⁴⁷»),

διαπιστώνεται, ένα έμμεσο εξωγενή καθορισμό του c_w (κανένας, βέβαια, από όλους αυτούς τους τρόπους δεν συνεπάγεται, στη γενική περίπτωση, και τον έμμεσο εξωγενή καθορισμό του h).

147. Το εάν η εμφάνιση αυτής της κατάστασης ανάγεται στην ύπαρξη «υποκατανάλωσης» ή «υποεπένδυσης» είναι, προφανώς, ένα άνευ συγκεκριμένου αντικειμένου και σημασίας ερώτημα, επειδή η *ceteris paribus* μετάβαση του συστήματος σε κατάσταση πλήρους απασχολήσεως του κεφαλαίου προϋποθέτει μεταβολές (επάλληλες ή μη) του c_w , του s_c και της συνάρτησης (116) (ως προς τη μορφή ή/και τις τιμές των παραμέτρων της). Επίσης, αυτή η κατάσταση υποαπασχολήσεως χαρακτηρίζεται συχνά (από πολλούς μαρξιστές) ως μία «κρίση πραγματοποίησης». Αυτός ο χαρακτηρισμός είναι εσφαλμένος ή περιττός – ταυτολογικός. *Εσφαλμένος* όταν χρησιμοποιείται από αυτούς που θεωρούν ότι στα πλαίσια της εν λόγω κατάστασης υφίσταται, όπως λέει π.χ. ο P. Sweezy, «μια γενική ανεπάρκεια στην ενεργή ζήτηση για εμπορεύματα [αυτό είναι ορθό – Θ.Μ.], όχι βέβαια με την έννοια πως η ζήτηση δεν αρκεί για ν' αγοραστούν όλα τα εμπορεύματα, αλλά [ό,τι ακολουθεί είναι λάθος – Θ.Μ.] ότι δεν αρκεί για ν' αγοραστούν όλα με ικανοποιητικό [$;$ – Θ.Μ.] ποσοστό κέρδους... Η ουσιαστική δυσκολία βρίσκεται στην πραγματοποίηση της αξίας που έχει ήδη ενσωματωθεί ... στα τελικά εμπορεύματα». *Περιττός - ταυτολογικός*, όταν χρησιμοποιείται από αυτούς που θέλουν να πουν ότι εάν δεν υπήρχε υποαπασχόληση του κεφαλαίου, τότε, δεδομένου του ύψους του πραγματικού ωρομισθίου και των τεχνικών συνθηκών παραγωγής, το ποσοστό κέρδους θα ήταν υψηλότερο, και, έτσι, ότι ένα –από καθαρά κοινωνικοτεχνική άποψη– πλήρως επιτεύξιμο (πραγματοποιήσιμο) επίπεδο του ποσοστού κέρδους δεν δύναται, τελικά, να επιτευχθεί (πραγματοποιηθεί), διότι υφίσταται υποαπασχόληση του κεφαλαίου. Επειδή, όμως, δύναται να λεχθεί και το εξής: «εάν δεν υπήρχε υποαπασχόληση του κεφαλαίου, τότε, δεδομένου του ύψους του ποσοστού κέρδους και των τεχνικών συνθηκών παραγωγής, το πραγματικό ωρομίσθιο (και η συνολική κατανάλωση) θα ήταν υψηλότερο», έπεται, τελικά, ότι ο προαναφερθείς χαρακτηρισμός δημιουργεί, ενδεχομένως, και σύγχυση. Σημειώνεται, τέλος, ότι στα πλαίσια μιας κατάστασης υποαπασχόλησης του κεφαλαίου, η –για αμετάβλητες τεχνικές συνθήκες– αύξηση του πραγματικού ωρομισθίου οδηγεί είτε σε μείωση του ποσοστού κέρδους και σε αύξηση του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου, είτε σε αύξηση του ποσοστού κέρδους και του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου είτε, τέλος, σε μείωση του ποσοστού κέρδους και του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου. Καίτοι στη βιβλιογραφία (βλ. π.χ. Kurz, 1990, Κεφ. 9), για λόγους παραδοσιακούς και συμβατικούς, οι τρεις αυτές περιπτώσεις καλούνται, αντιστοίχως, «καθεστώς υπερσυσσώρευσης», «καθεστώς υποκατανάλωσης», και «κεϋνσιανό καθεστώς», στα ακόλουθα δεν θα υιοθετήσουμε αυτή τη διάκριση. Όχι μόνον επειδή στα πλαίσια του παρόντος είναι άχρηστη, αλλά και επειδή είναι δυνατόν σε μία και την αυτή κατάσταση υποαπασχόλησης του κεφαλαίου να αντιστοιχούν, αναλόγως του αρχικού ύψους του πραγματικού ωρομισθίου και του εύρους της αύξησής του, περισσότερα του ενός «καθεστώτα» (για μια περίπτωση συνύπαρξης των «καθεστώτων υπερσυσσώρευσης και υποκατανάλωσης»,

και σε μια τέτοια περίπτωση (δηλ. όταν $\gamma > 1$) η αύξηση του ύψους του πραγματικού ωρομισθίου *ενδέχεται* να οδηγεί, συνεπεία αύξησης της ενεργού ζήτησεως, σε αύξηση του βαθμού απασχολήσεως του κεφαλαίου, του ύψους της συνολικής κατανάλωσης, του ποσοστού κέρδους και του ρυθμού μεγεθύνσεως του συστήματος¹⁴⁸ (ενδεχόμενο το οποίο είναι, βέβαια, ανύπαρκτο στα πλαί-

βλ. την υποσ. 148 του παρόντος). Ως εκ τούτου, θα αποκαλούμε κάθε κατάσταση υποαπασχόλησης του κεφαλαίου «κατάσταση υπερσυσσώρευσης ή υπερπαραγωγής κεφαλαίου».

148. Η γενική επίλυση και μελέτη του παρόντος υποδείγματος δεν είναι εύκολη υπόθεση. Δύναται, ωστόσο, να απλοποιηθεί σημαντικά δια της χρήσης ενός «χυδαίου» αναλυτικού εργαλείου, το οποίο δεν είναι άλλο από το *πρότυπο εμπόρευμα* του Sraffa, 1985, Κεφ. 4-5 (βλ. και Βουγιουκλάκης/Μαριόλης, 1992, σσ. 166-74). Εάν υποθέσουμε, λοιπόν, ότι $d_w = q^*$, όπου q^* το τυποποιημένο με την $lq^* = 1$ Perron-Frobenius δεξιό ιδιοδιάνυσμα της A , τότε από τις εξισώσεις (83α) - (87) λαμβάνουμε τα εξής:

$$c_w = 1 - \lambda^* \gamma r \quad (118)$$

$$c_o = 1 - \lambda^* \gamma g \quad (119)$$

$$x = q^* \quad (120)$$

$$p_x / p_A x = 1 / \lambda^* \quad (121)$$

$$h = \lambda^* \gamma r \quad (122)$$

όπου λ^* η Perron-Frobenius ιδιοτιμή της A . Έτσι, και ακριβώς επειδή χρησιμοποιήσαμε την $d_w = q^*$ με $lq^* = 1$, το υπό θεώρηση σύστημα συνιστά ένα *σραφφαϊανό πρότυπο σύστημα*: η παραγωγικότητα του κεφαλαίου καθορίζεται μόνον από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής (ισούται με $1 / \lambda^*$) και ο εξωγενής καθορισμός του c_w (το οποίο εκφράζει, πλέον, και τη μερίδα των μισθών) συνιστά έναν έμμεσο εξωγενή καθορισμό της μερίδας των κερδών h . Εάν, τέλος, υποθέσουμε μια γραμμική, χάριν απλούστευσης, μορφή για την (116):

$$g = a + b(1/\gamma) + eh \quad (123)$$

όπου a, b, e θετικές πραγματικές σταθερές, τότε η «IS καμπύλη» του συστήματος είναι η εξής:

$$s_c r \stackrel{!}{=} a + b(1/\gamma) + eh \quad (124)$$

με $s_c(1 - c_w) > \lambda^* b$ (εξάγεται από την $\partial(s_c r) / \partial \gamma < \partial g / \partial \gamma$, η οποία είναι, ως γνωστόν, η συνθήκη ευσταθούς ισορροπίας του συστήματος). Έτσι, από τις (118) και (124), και για εξωγενώς δεδομένο $c_w (= \bar{c}_w)$, λαμβάνουμε τις *τιμές ισορροπίας* του γ και του r :

$$\gamma = [s_c(1 - \bar{c}_w) - \lambda^* b] / \lambda^* [a + e(1 - \bar{c}_w)] \quad (125)$$

$$r = [a(1 - \bar{c}_w) + e(1 - \bar{c}_w)] / [s_c(1 - \bar{c}_w) - \lambda^* b] \quad (126)$$

και τίποτε, φυσικά, δεν εγγυάται ότι η εν λόγω τιμή του γ ισούται με τη μονάδα. Συγκεκριμένα, από την (125) προκύπτει ότι το γ αποτελεί *γνησίως φθίνουσα* συνάρτηση του c_w και

σια της συνήθους κλασικής - μετακεϋνσιανής - νεοκλασικής ανάλυσης (βλ. Γ.7. του παρόντος), ακριβώς επειδή αξιώνεται, εκεί, η ισχύς της $\gamma = 1$ και, έτσι, ο γεωμετρικός τόπος των δυνατών σημείων ισορροπίας του συστήματος συμπίπτει με το γεωμετρικό τόπο των –για δεδομένες τεχνικές συνθήκες παραγωγής– υψηλότερων δυνατών συνδυασμών ανάμεσα στο c_w και το r). Εάν,

ότι λαμβάνει (εάν $s_c > e_l$) την τιμή ένα (: πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου) για μία, και μοναδική, τιμή του c_w , η οποία (όταν υπάρχει) εκφράζει, προφανώς, και το μέγιστο δυνατό ύψος του πραγματικού ωρομισθίου, ενώ από την (126) προκύπτει ότι το r (άρα και το g) δεν συνιστά κατ' ανάγκην μονότονη συνάρτηση του c_w : σε δύο διαφορετικές τιμές του ύψους του πραγματικού ωρομισθίου δύναται να αντιστοιχεί η ίδια τιμή του ποσοστού κέρδους, κατάσταση η οποία είναι, βέβαια, αδύνατη, όταν υποτίθεται αξιωματικά η πλήρης απασχόληση του κεφαλαίου (όπως έχουμε διαπιστώσει, βλ. Γ.7., δεδομένης αυτής της αξίωσης, το r συνιστά γνησίως φθίνουσα συνάρτηση του c_w). Εάν, τέλος, υποτεθεί μια μορφή τεχνικής προόδου η οποία συνεπάγεται, *ceteris paribus*, τη μείωση της Pettou-Frobenius ιδιοτιμής της μήτρας A , κι άρα την αύξηση της λεγόμενης παραγωγικότητας του κεφαλαίου, τότε, αμετάβλητου (αυξανομένου) του c_w , θα σημειωθεί, όπως εξάγεται από τις (125), (126), μία μείωση (μία μείωση, μία αύξηση ή μία μη μεταβολή) του βαθμού απασχόλησης του κεφαλαίου και μία μείωση (μία μείωση, μία αύξηση ή μία μη μεταβολή) του ποσοστού κέρδους. Σύμφωνα, βέβαια, με τη θέση των συγγραφέων μας (βλ. «Εισαγωγή», σελ. 661), η οποία βασίζεται, προφανώς, στη διαίσθησή τους, τα πράγματα έχουν διαφορετικά. Ισχυρίζονται, δηλαδή, χωρίς καμία απόδειξη, ότι, πρώτον, η αύξηση της μερίδας των μισθών «μετατρέπεται σε πτώση του ποσοστού κέρδους, μόνον εφόσον δεν αντισταθμίζεται από οικονομίες στη χρήση του σταθερού κεφαλαίου [δηλ. βλ. ό.π. σελ. 656, από αύξηση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου – Θ.Μ.]», και, δεύτερον, μία μείωση της μερίδας των μισθών «στη διάρκεια μίας ιστορικής περιόδου, και παράλληλα μειούμενη ικανότητα της τάξης των καπιταλιστών για οικονομία στη χρησιμοποίηση του σταθερού κεφαλαίου μπορεί να οδηγήσει σε υπερσυσσώρευση κεφαλαίου και πτώση του ποσοστού κέρδους». Ο αναγνώστης θα εξετάσει, βάσει της προηγηθείσας ανάλυσής μας, το ζήτημα και θα διαπιστώσει, για άλλη μια φορά, ότι η διαισθητική - ενορατική μέθοδος είναι τελείως ακατάλληλη για την Πολιτική Οικονομία. Περαιτέρω, και δεδομένης πάντοτε της προηγηθείσας ανάλυσής μας, θα αντιληφθεί γιατί η παρούσα από τη δεκαετία του '70 οικονομική κρίση δεν είναι (και δεν θα μπορούσε να είναι) μία παρατεταμένη, δήθεν, κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου (άλλη μία βασιζόμενη στη διαίσθηση θέση που διατυμπανίζει με κάθε ευκαιρία ο Μηλιός, οι περί αυτόν, αλλά και το σύνολο μάλλον των εν Ελλάδι μαρξιστών) αλλά μία κρίση, η οποία ξεκίνησε ως μια κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και εν συνεχεία μετατράπηκε, συνεπεία (και) της διενέργειας «επενδύσεων ορθολογιστικής αναδιάρθρωσης και συρρίκνωσης του δυναμικού παραγωγής, προκειμένου να αυξηθεί ο βαθμός απασχόλησης του κεφαλαίου, σε μία γενική κρίση αναπαραγωγής» (Σταμάτης – βλ. Σταμάτης, 1989, [1977] 1993, Κεφ. 10, 1997α, Μαριόλης/Σταμάτης, 1999, Κεφ. 1-3 και 15, 2000, Κεφ. 1, 2).

τέλος, *ceteris paribus* υποτεθεί ότι, πρώτον, τα συνολικά κέρδη του συστήματος κατανέμονται σε παρακρατηθέντα κέρδη (τα οποία εξ ορισμού αποταμιεύονται) και σε τόκους (εκ των οποίων αποταμιεύεται ένα εξωγενώς δεδομένο και σταθερό κλάσμα, το οποίο θα συμβολίζουμε με s_i , $0 < s_i < 1$), και, δεύτερον, όλοι οι κλάδοι του συστήματος δανειζονται (από τα νοικοκυριά των μη εργατών) το αυτό –εξωγενώς δεδομένο και σταθερό– ποσοστό του προκαταβεβλημένου σε κάθε περίοδο παραγωγής κεφαλαίου τους (υφίσταται, δηλαδή, ένας ενιαίος «debt-capital ratio» στο σύστημα, τον οποίο θα συμβολίζουμε με μ , $0 < \mu < 1$), τότε η (95α) θα πρέπει να αντικατασταθεί, όπως εύκολα αποδεικνύεται, από την ακόλουθη σχέση:

$$r - i\mu(1 - s_i) = g \quad (95\beta)$$

όπου i το εξ υποθέσεως ενιαίο (για όλους τους κλάδους) και εξωγενώς δεδομένο χρηματικό επιτόκιο επί των δανειζομένων κεφαλαίων (βλ. επίσης Sraffa, 1985, §44, και Aspromourgos, 1991, Kurz/Salvadori, 1995, σσ. 480-3, όπου συζητούνται πιθανοί τρόποι προσδιορισμού του i , στα πλαίσια των οποίων λαμβάνεται υπόψη ο τραπεζικός κλάδος του συστήματος και ο ρόλος των αρχών νομισματικής πολιτικής). Η εισαγωγή, λοιπόν, πρώτον, μίας συνάρτησης για τον από τους καπιταλιστές σχεδιαζόμενο ρυθμό μεγέθυνσης του κεφαλαίου, η οποία δύναται να θεωρηθεί γνησίως φθίνουσα ως προς το επιτόκιο:

$$g = f(h, 1/\gamma, i) \quad (116\alpha)$$

και, δεύτερον, ο εξωγενής καθορισμός του ύψους του πραγματικού ωρομισθίου, οδηγούν στην απάλειψη των δύο βαθμών ελευθερίας του (νέου) υποδείγματος¹⁴⁹. Όπως εύκολα δύναται να δείξει κανείς, τίποτε δεν εγγυάται, και

149. Για τη θεμελίωση του αντιστοίχου μονοτομεακού υποδείγματος και της συνάρτησης (116α), βλ. Hein, 1999. Σημειώνονται, επίσης, ότι στο παρόν υπόδειγμα (μονοτομεακό ή μη) η ροπή προς αποταμίευση από τα κέρδη αποτελεί ένα ενδογενώς προσδιοριζόμενο μέγεθος. Όπως εύκολα αποδεικνύεται, ισχύουν τα εξής:

$$r = (1 - \mu)r_e + \mu i$$

$$\tilde{S}^z = pAx[(1 - \mu)r_e + s_i \mu i]$$

όπου r_e το ενιαίο (εκ κατασκευής του υποδείγματος) ποσοστό κέρδους των επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, η ροπή προς αποταμίευση από τα κέρδη $s \equiv \tilde{S}^z / pAxr$ προσδιορίζεται από την ακόλουθη σχέση:

πάλι, την ύπαρξη πλήρους απασχολήσεως του κεφαλαίου, ενώ, από την άλλη πλευρά, τίποτε δεν αποκλείει (αναλόγως της τιμής του s_i και της εκάστοτε υποτιθέμενης μορφής της «συνάρτησης σχεδιαζόμενων επενδύσεων» (116α), όπως, επίσης, και των αριθμητικών τιμών των παραμέτρων της) την –«αδιανόητη» στα πλαίσια της συνήθους ανάλυσης– ύπαρξη «θετικής» συσχέτισης (ακόμα κι αν το σύστημα ήταν μονοτομεακό – όπως απεδείχθη κατά πρώτον από τον Hein, 1999) ανάμεσα στο ύψος του επιτοκίου, του βαθμού απασχολήσεως του κεφαλαίου, του ποσοστού κέρδους και του ρυθμού μεγέθυνσης του συστήματος.

Εκατόν τριάντα χρόνια μετά τον Marx, εξήντα χρόνια μετά τους Harrod και Kalecki, σαράντα (και) χρόνια μετά τους Domar, Kaldor, Steindl, Sraffa και Robinson, και τριάντα χρόνια μετά τους Bruno, Burmeister, και Spaventa, οι συγγραφείς της «Εισαγωγής» δηλώνουν ότι η «Νεοοικονομική θεωρία εντάσσεται στην χορεία [sic! – Θ.Μ.] των προχρηματικών προσεγγίσεων [sic! – Θ.Μ.] και δεν μπορεί να θέσει ως αντικείμενό της [sic! – Θ.Μ.] τις οικονομικές κρίσεις» και καταγίνονται με τα «τρίτα πρόσωπα» της Luxemburg. Το πιο τραγελαφικό από όλα, όμως, είναι ότι παρά τη συνεχή παράθεση αποσπασμάτων από τη σχετική κριτική του Bucharin¹⁵⁰ (στη Luxemburg) δεν παραθέτουν και εκείνο το σημείο, στο οποίο ο Bucharin λέει (για όποιον έχει στοιχειώδεις γνώσεις) τα πάντα: «Όταν αποκλείει κανείς τη διευρυμένη αναπαραγωγή στην αρχή μίας λογικής απόδειξης, τότε είναι εύκολο, φυσικά, να την εξαφανίσει στο τέλος. Πρόκειται, απλούστατα, για ένα ζήτημα απλής αναπαραγωγής ενός απλού σφάλματος¹⁵¹». Πώς και κατάφεραν να μην το παραθέσουν; Είναι ξεκάθαρο. Δεν αισθάνονται την ανάγκη να κατανοούν ακόμα κι αυτά

$$s_p = 1 - [(\mu/r)i(1-s_i)], \quad 0 < \mu < 1 \quad (95\gamma)$$

Διευκρινίζουμε, τέλος, ότι όταν οι επιχειρήσεις χρηματοδοτούνται εξ ολοκλήρου με δανεισμό ($\mu = 1$), τότε ισχύει $r = i$, κι επομένως οι (95β) και (95γ) γράφονται, αντιστοίχως, ως εξής: $is_i = g$ και $s_p = s_i$. Αντιστρόφως, όταν ισχύει $\mu = 0$, τότε: $r = r_e$, $r = g$, $s_p = 1$.

150. Μέσα σε λίγες σελίδες (631-47), ο αναγνώστης θα εντοπίσει τουλάχιστον δώδεκα αναφορές στην κριτική του Bucharin.

151. Για τους Μηλιό et al. (βλ. σελ. 641) το ζήτημα βρίσκεται αλλού: «Προτού κλείσουμε την αναφορά μας στη θεωρία των «τρίτων προσώπων των αποικιών» της υποκαταναλωτικής θεωρίας, ας μας επιτραπεί [sic! – Θ.Μ.] να σημειώσουμε ότι το βασικό ερώτημα [sic! – Θ.Μ.] το οποίο η θεωρία αυτή δεν μπορεί να θέσει είναι το «πώς και γιατί» αγοράζουν τα «τρίτα πρόσωπα των αποικιών» την πλεονάζουσα [sic! – Θ.Μ.] καπιταλιστική παραγωγή». Έλεος!

που έχουν επιλέξει να διαβάζουν, να παραθέτουν και να γράφουν. Απλώς, το πράττουν.

Δ.5. Αφού πρώτα πλάσαραν όλες αυτές τις κενολογίες (Κεφ. 11-14) ως «παρουσίαση των βασικών σημείων της Μαρξικής Θεωρίας της αξίας, του χρήματος, του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου και των κρίσεων», και όλες τις προηγούμενες (Κεφ. 1-10) ως «Κλασική, Νεοκλασική και Κεϋνσιανή Πολιτική Οικονομία», οι συγγραφείς δηλώνουν, ορθά-κοφτά, ότι η Μαρξική Θεωρία είναι μια «θεωρητική ανάλυση, ένα σύστημα εννοιών και «λογικών συνεπαγωγών» [προς τι τα εισαγωγικά; – Θ.Μ.] μη συμβατό με τα άλλα ρεύματα της Πολιτικής Οικονομίας» (σελ. 663). Επειδή στα πλαίσια του παρόντος δείξαμε (καίτοι εν συντομία) τι είναι η μαρξική θεωρία και ποιες είναι οι σχέσεις της με όλες τις άλλες θεωρίες, δικαιούμαστε να πούμε ότι το μόνο που κάνουν οι συγγραφείς μας είναι να επαναλαμβάνουν το –ως γνωστόν– κύριο πόρισμα των δήθεν καλλιεργημένων αντιπάλων της μαρξικής θεωρίας, από τους οποίους διαχωρίζονται μόνον επειδή –με κάθε ευκαιρία– υποστηρίζουν φραστικά την κατ' αρχήν ορθότητα της μαρξικής θεωρίας. Κατ' αυτόν, όμως, τον τρόπο προσφέρουν μία διπλή υπηρεσία στις δυνάμεις της «αντίδρασης»¹⁵², διότι προάγουν, ταυτοχρόνως, και την άκρως αντιμαρξιστική αντίληψη ότι μαρξιστής είναι όποιος δηλώνει την πίστη του στη μαρξι(στι)κή θεωρία. Αλλά δεν σταματούν εδώ. Έρχονται στη συνέχεια να μας διδάξουν, με ύφος χιλίων καρδινάλιων, ότι «στο έργο του Καρλ Μαρξ υπάρχουν θεωρητικές ασυνέχειες και αντιφάσεις [οι οποίες] έχουν μικρή μόνο επίπτωση στη θεωρία του, καθώς δεν επισκιάζουν τη συνέπεια κύριων εννοιών και αναλύσεων πάνω στις οποίες είναι οικοδομημένη η Μαρξική θεωρία» (σελ. 665). Ομολογουμένως, δεν μας ενοχλεί αυτό που λένε αλλά το ύφος τους, το οποίο βρίσκεται σε πλήρη αναντιστοιχία, τόσο με τη δουλειά που έχουν κάνει για τον εντοπισμό, την ερμηνεία, την ιεράρχηση και την υπέρβαση αυτών των αντιφάσεων (και σφαλμάτων, λέμε εμείς) όσο και με τη γνώση που έχουν για τις σχετικές δουλειές που έχουν γίνει από άλλους. Έτσι, ο Μηλιός et al., οι οποίοι –για την ακρίβεια– αγνοούν ακόμα και το ποιες είναι οι εν λόγω αντιφάσεις (και τα σφάλματα), οφείλουν να σταματήσουν, επιτέλους, τους θεωρητικούς κάμποτινισμούς και να είναι απολύτως συνεσταλμένοι.

152. Με το παραδοσιακό νόημα του όρου (βλ. π.χ. το σημαντικό στην εποχή του άρθρο του Ζυλ Ελνζάρ, «Η Αντίδραση στη Γερμανία», *Γερμανικά Χρονικά*, Οκτώβριος 1842). Εκτιμούμε, ωστόσο, ότι από τη δεκαετία του 1960 κι έπειτα αυτός ο όρος δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα.

VI.

Όπως συνάγεται μονοσήμαντα από την προηγηθείσα ανάπτυξη, η παρούσα «Εισαγωγή στην Οικονομική Ανάλυση» φέρει τη σφραγίδα του Μηλιού και είναι το σύνθετο προϊόν ενός συστήματος ισχυρότατων δυνάμεων: της ασυγκράτητης επιθυμίας, της πλήρους άγνοιας και του χωρίς όρια θράσους. Συγκεκριμένα, αποδείξαμε ότι, πρώτον, καίτοι επιθυμεί διακαώς να εμφανίζεται ως μέγας θεωρητικός του μαρξισμού, ο Μηλιός δεν έχει την παραμικρή ιδέα γύρω από τις θεωρίες, τις οποίες υποτίθεται ότι πραγματεύεται και τις σχέσεις των, δεύτερον, η υφιστάμενη αντίφαση ανάμεσα στην εν λόγω επιθυμία και την άγνοια του Μηλιού επιλύεται συστηματικά δια της ενεργοποίησης, στον κάθε φορά απαιτούμενο βαθμό, του θράσους του, τρίτον, συνεπεία αυτών των δεδομένων, ο Μηλιός είναι αναγκασμένος, κατ' αναλογία, να λέγαμε, με ορισμένα στοιχεία του Περιοδικού Συστήματος, να εμφανίζεται με διάφορες «αλλοτροπικές» μορφές: τη ψευδο-κλασική, τη ψευδο-νεοκλασική, τη ψευδο-κεϋνσιανή και τη ψευδο-μαρξιστική, και, τέλος, τέταρτον, το παρόν πόνημά του δεν θα πρέπει να κριθεί βάσει της τυπικής λογικής, και άρα να αγνοηθεί παντελώς, αλλά βάσει της διαλεκτικής λογικής, και άρα να χρησιμοποιηθεί ως –μοναδικής σημασίας, δυσκολίας και εκτάσεως– «Βιβλίο Ασκήσεων».

Αναφορές

- Abraham-Frois, G. 1991, *Dynamique économique*, Paris: Dalloz.
- Abraham-Frois, G. et Berrebi E., 1995, *Instabilité, Cycles, Chaos*, Paris: Economica.
- Abraham-Frois, G. et Lendjel, E., 2001, Une première application du théorème de Perron-Frobenius à la l' économie: l' abbé Potron comme précurseur, *Revue d' économie politique*, 111.
- Aspromourgos, T., 1991, Inflation in a Sraffa – Keynes Framework, *Economies et Sociétés*, 25.
- Baumol, [1959] κ.κ., *Εισαγωγή εις την Δυναμικήν Οικονομικήν Ανάλυσιν*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Bidard, C., 1991, *Prix, reproduction, rareté*, Paris: Dunod.
- Bidard, C., 1997, Pure joint production, *Cambridge Journal of Economics*, 21.
- Bidard, C. and Steedman, I., 1996, Monotonic movement of price vectors, *Economic Issues*, 1.
- Bhaduri, A. and Marglin, S., 1990, Unemployment and the real wage rate: the economic basis for contesting political ideologies, *Cambridge Journal of Economics*, 14.

- Burmeister, E., 1975, Many Primary Factors in Non-joint Production Economies, *Economic Record*, 51
- Βασιλάκης, Σ., [1982] 1992, Μη βασικά εμπορεύματα, πρότυπο εμπόρευμα και γενικό ποσοστό κέρδους, στο: Σταμάτης, Γ., [1984] 1992.
- Βουγιουκλάκης, Π. και Μαριόλης, Θ., 1992, Ο προσδιορισμός των τιμών και η σχέση ονομαστικού ωρομισθίου – ποσοστού κέρδους στα γραμμικά συστήματα παραγωγής, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 10.
- Βουγιουκλάκης, Π. και Μαριόλης, Θ., 1993, Ο προσδιορισμός των τιμών σε διασπώμενα συστήματα παραγωγής, στα οποία τα μέγιστα ποσοστά κέρδους του βασικού και του μη βασικού υποσυστήματος είναι ίσα, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 12.
- Casarsa, C., 1978, A New Formulation of the Ricardian System, *Oxford Economic Papers*, 30.
- D' Autume, A., 1985, *Monnaie, Croissance et Déséquilibre*, Paris: Economica.
- Dmitriev, V.K., [1898] 1995, *Η Θεωρία της Αξίας του David Ricardo*, στο: Σταμάτης, Γ., 1995α.
- Dutt, A.K., 1987, Alternative closures again: a comment on «Growth, distribution and inflation», *Cambridge Journal of Economics*, 11.
- Egidi, M., 1975, Stabilità ed instabilità negli schemi sraffiani, *Economia Internazionale*, 28, 3-41.
- Engels, F., 1887, Για το Ζήτημα της Κατοικίας, στο: Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ., 1951, *Διαλεχτά έργα*, τ. 1, Αθήνα.
- Engels, F., 1888, Ο Φόβερμπαχ και το τέλος της Κλασικής Γερμανικής Φιλοσοφίας, στο: Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ., 1951, *Διαλεχτά έργα*, τ. 1, Αθήνα.
- Engels, F., 1892, Πρόλογος στην «Κατάσταση της Εργαζόμενης Τάξης στην Αγγλία», στο: Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ., 1951, *Διαλεχτά έργα*, τ. 2, Αθήνα.
- Felderer, B. και Homburg, St., 1991, *Μακροοικονομική και Νέα Μακροοικονομική*, Αθήνα: Κριτική.
- Flaschel, P., 1994, A Harrodian Knife – Edge Theorem for the Wage – Price Sector, *Metroeconomica*, 45.
- Foley, D., 1982, The value of money, the value of labor power and the Marxian transformation problem, *Review of Radical Political Economics*, 14.
- Formby, J.P., Layson, St. and Smith, W.J., 1982, The Law of Demand, Positive Sloping Marginal Revenue, and Multiple Profit Equilibria, *Economic Inquiry*, 20.
- Garegnani, P., [1984] 1996, Αξία και Κατανομή του Εισοδήματος στους Κλασικούς Οικονομολόγους και στο Μαρξ, στο: Σταμάτης, Γ. (εκδ.), 1996.
- Gram, H.N., 1976, Two-Sector Models in the Theory of Capital and Growth, *American Economic Review*, 66.
- Hansen, B., 1970, *A Survey of General Equilibrium Systems*, New York: Mc Graw-Hill.

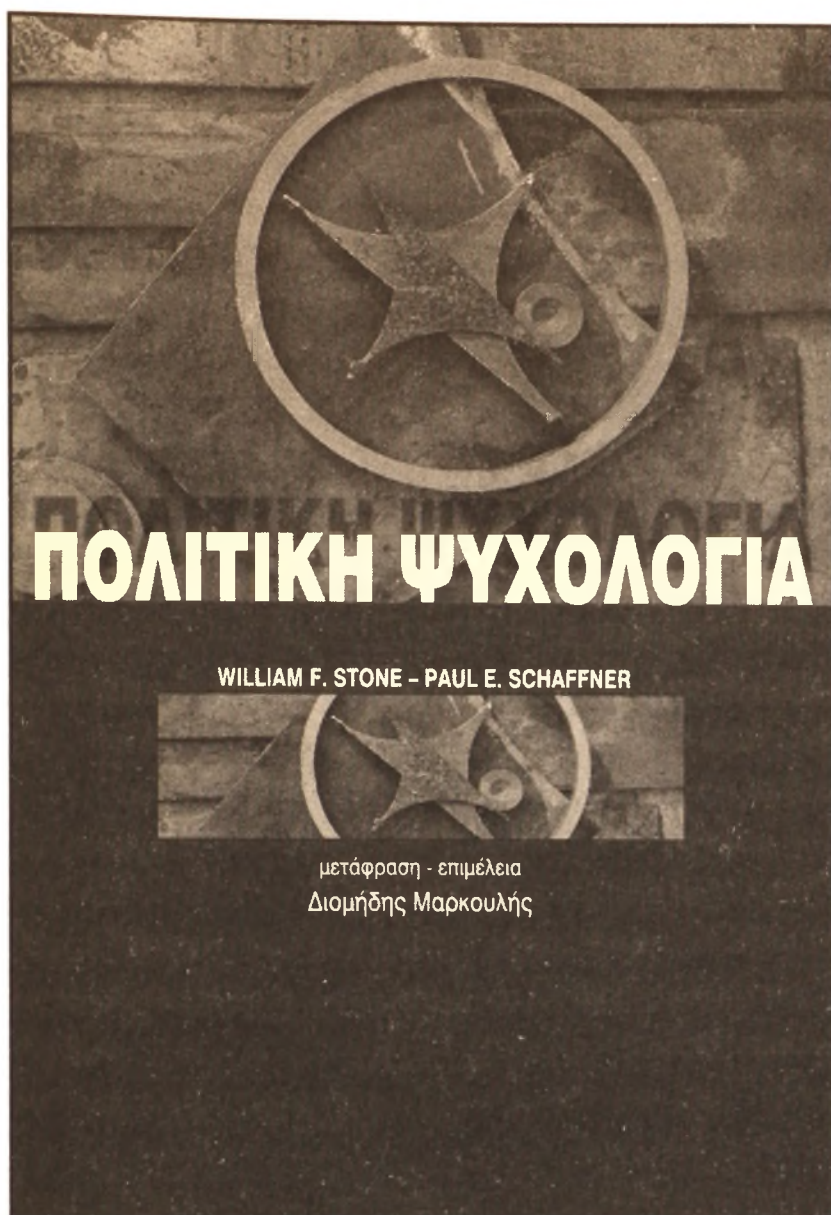
- Harris, D.J., 1975, The Theory of Economic Growth: A critique and reformulation, *American Economic Review*, 65.
- Hawkins, C., x.x., *Θεωρία της Επιχειρήσεως*, Αθήνα: Σάκκουλας.
- Hein, E., 1999, Interest Rates, Income Shares and Investment in a Kaleckian Model, *Political Economy*, 5.
- Jones, H.G., 1993, *Εισαγωγή στις σύγχρονες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης*, Αθήνα: Κριτική.
- Kaldor, N., [1956] 1996, Εναλλακτικές Θεωρίες της Κατανομής του Εισοδήματος, στο: Σταμάτης, Γ. (εκδ.), 1996.
- Kalecki, M., [1954] x.x., *Θεωρία της Οικονομικής Δυναμικής*, Αθήνα: Gutenberg.
- Kébabdjian, G., 1991, *Les modèles theoriques de la macroéconomie*, Paris: Dunod.
- Krause, U., 1980, Abstract Labour in General Joint System, *Metroeconomica*, 32.
- Kurz, H.D., 1985, Effective Demand in a 'Classical' Model of Value and Distribution: The Multiplier in a Sraffian Framework, *The Manchester School*, 53.
- Kurz, H.D., 1990, Technical Change, Growth and Distribution: A Steady – State Approach to 'Unsteady' Growth, στο: Kurz, H.D., 1990, *Capital, Distribution and Effective Demand. Studies in the "Classical" Approach to Economic Theory*, Cambridge: Polity Press.
- Kurz, H.D. and Salvadori, N., 1995, *Theory of Production*, Cambridge: CUP.
- Kurz, H.D. and Salvadori, N. (eds.), 1998, *Understanding "Classical" Economics*, New York: Routledge.
- Kurz, H.D. and Salvadori, N., 2000, Production Theory: An Introduction, *Indian Economic Journal*, 47.
- Laibman, D. and Nell, E., 1977, Reswitching, Wicksell Effects, and the Neoclassical Production Function, *American Economic Review*, 67.
- Mariolis, T., 1998, On the linearity of the relationship between the nominal wage rate and the rate of profit in linear production systems, *Political Economy*, 2.
- Mariolis, T., 1999, A basic difference between the Orthodox and the Marxian investigation of the Falling Rate of Profit, *Political Economy*, 4.
- Mariolis, T., 1999a, Some unpopular propositions for a Sraffa Model, *Political Economy*, 5.
- Mariolis, T., 1999b, The so-called Problem of Transforming Values into Prices, *Political Economy*, 5.
- Mariolis, T., 2000, The role of non-basic and non-reproductive commodities in neo-Ricardian models, *Indian Economic Journal*, 47 (αγγλική εκδοχή του: Μη βασικά και μη αναπαραγωγικά εμπορεύματα στα «κλειστά» και στα «ανοικτά» νεορικαρδιανά υποδείγματα, *Πολιτική Οικονομία*, 1 (1997)).
- Mariolis, T., 2000a, Concerning the issue of the choice of Techniques in neo-Ricardian Models of Single Production, *Political Economy*, 6.

- Mariolis, T., 2001, The Division of Labour in EMU: Absolute versus comparative advantage, *European Research Studies*, 3.
- Mariolis, T., 2001a, On the Profitability and the Efficiency of the Techniques in a neo-Ricardian Model of Single Production, *Political Economy*, 8.
- Mariolis, T., 2001b, On V.K. Dmitriev's Contribution to the so-called "Transformation Problem" and to the Profit Theory, *Political Economy*, 9.
- Mariolis, Th., 2001c, On the lack of correspondence between Surplus Value and Profit, *mimeo*, Panteion University.
- Mariolis, Th., 2002, Pure Joint Production and International Trade: A Note, *Cambridge Journal of Economics* (forthcoming).
- Miyao, T., 1977, A Generalization of Sraffa's Standard Commodity and its Complete Characterization, *International Economic Review*, 18.
- Morishima, M., 1964, *Equilibrium, Stability and Growth*, Oxford: Clarendon Press.
- Morishima, M., 1969, *Theory of Economic Growth*, Oxford: Clarendon Press.
- Morishima, M., 1989, *Ricardo's Economics*, Cambridge: CUP.
- Μαριόλης, Θ., 1993, *Η Νεορικαρδιανή Θεωρία του Εξωτερικού Εμπορίου. Κριτική Προσέγγιση*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μαριόλης, Θ., 1993α, Αντιδράσεις τιμών σε γραμμικά συστήματα σύνθετης παραγωγής, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 12.
- Μαριόλης, Θ., 1994, Σχετικά με το ρόλο των μη βασικών και των μη αναπαραγωγικών εμπορευμάτων στα Νεορικαρδιανά υποδείγματα Εξωτερικού Εμπορίου, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 15.
- Μαριόλης, Θ., 1995, Σχετικά με το θεώρημα των Stolper – Samuelson σε υποδείγματα με ετερογενές κεφάλαιο, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 17.
- Μαριόλης, Θ., 1996, Η συμβολή του V.K. Dmitriev στη θεωρία των τιμών, της κατανομής και του κεφαλαίου, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 18, 19.
- Μαριόλης, Θ., 1997, Σχετικά με το θεώρημα των Stolper – Samuelson σε υποδείγματα με ετερογενές κεφάλαιο: Addendum, *Πολιτική Οικονομία*, 1.
- Μαριόλης, Θ., 1998, Σχετικά με το λεγόμενο ζήτημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές, *Ουτοπία*, 30.
- Μαριόλης, Θ., 1998α, Σχετικά με το λεγόμενο ζήτημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές, *Political Economy*, 3.
- Μαριόλης, Θ., 1998β, Σχετικά με την κριτική του Κ. Καστοριάδη στο μαρξικό νόμο της πτωτικής τάσης του γενικού ποσοστού κέρδους, *Ουτοπία*, 30.
- Μαριόλης, Θ., 1999, Το ασήμαντον και το εσφαλμένον του λεγόμενου Θεμελιώδους Μαρξικού Θεωρήματος: θετική (μη θετική) Υπεραξία με μη θετικά (θετικά) Κέρδη, *Τετράδια Εργασίας Παντείου Πανεπιστημίου*, αρ. 30 (και *Political Economy*, 7 (2000)).
- Μαριόλης, Θ., 2001, Κριτικές παρατηρήσεις στο άρθρο του Κώστα Γόγολου: «Σχετικά

- με το Τυπικό Υποσύστημα», *mimeo*, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Μαριόλης, Θ., 2001α, *Το Σύστημα του Walras και η Μαγική Εικόνα της Νέας Οικονομίας*, Αθήνα: Μαρξιστικός Όμιλος Οικονομικών και Κοινωνικών Μελετών/Ρωγμή.
- Μαριόλης, Θ., 2002, Η Ορθή Προσέγγιση-Λύση και η λεγόμενη «Νέα Προσέγγιση – Λύση» του Προβλήματος του Μετασχηματισμού των Αξιών σε Τιμές, *Political Economy*, 10 (υπό δημοσίευση).
- Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ., 1999, *ΟΝΕ και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαριόλης, Θ. και Σταμάτης, Γ., 2000, *Η Εντός ΟΝΕ Εποχή*, Αθήνα: Στάχυ.
- Μαρξ, Κ., 1978, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ., 1981, *Μισθός, Τιμή, Κέρδος*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ., 1951, *Διαλεχτά έργα*, τ. 1 και 2, Αθήνα.
- Μηλιός, Γ., 1997, *Θεωρίες για τον Παγκόσμιο Ιμπεριαλισμό*, Αθήνα: Κριτική.
- Μηλιός, Γ., [1988] 2000, *Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός*, Αθήνα: Κριτική.
- Newman, P., 1962, Production of Commodities by means of Commodities, *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, 98.
- Okishio, N., 1961, Technical change and the rate of profit, *Kobe University Economic Review*, 7.
- Okishio, N., 1964, Instability of Harrod – Domar's Steady Growth, *Kobe University Economic Review*, 10.
- Okishio, N., 2001, Competition and production prices, *Cambridge Journal of Economics*, 25.
- Pasinetti, L., 1960, A Mathematical Formulation of the Ricardian System, *Review of Economic Studies*, 27.
- Pasinetti, L., 1973, The Notion of Vertical Integration in Economic Analysis, *Metroeconomica*, 25.
- Pasinetti, L., [1977] 1991, *Παραδόσεις Θεωρίας της Παραγωγής*, Αθήνα: Κριτική.
- Parrinello, S., 1982, Some notes on Monopoly, Competition and the Choice of Techniques, *The Manchester School*, 50.
- Robinson, J., 1962, *Essays in the Theory of Economic Growth*, London: Macmillan.
- Ρικάρντο, Ντ. [1938] 1992, *Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, Αθήνα: Γκοβόστης.
- Rubin, I., [1929] 1994, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Αθήνα: Κριτική.
- Salvadori, N., 1981, Falling Rate of Profit with a Constant Real Wage: An Example, *Cambridge Journal of Economics*, 5.
- Samuelson, P., 1990, *Les grands courants de la Pensée Economique*, Grenoble: PUG.
- Schefold, B., 1989, *Mr Sraffa on Joint Production and Other Essays*, London: Unwin Hyman.

- Silbeberg, E., 1990, *The Structure of Economics. A Mathematical Analysis*, Singapore: Mc Graw Hill.
- Simpson, D., 1975, *General Equilibrium Analysis*, Oxford: Basil Blackwell.
- Stamatis, G., 2000, An Examination of the so-called New Solution to the Transformation Problem, *Political Economy*, 7.
- Steedman, I., 1975, Positive Profits with Negative Surplus Value, *Economic Journal*, 85.
- Steedman, I., 1977, *Marx after Sraffa*, London: New Left Books.
- Steedman, I., 1994, «Perverse» Behaviour in a «One-commodity» Model, *Cambridge Journal of Economics*, 18.
- Steedman, I. (ed.), 1979, *Fundamental Issues in Trade Theory*, London: Macmillan.
- Solow, R., [1956] 1988, Συμβολή στη Θεωρία της Οικονομικής Μεγέθυνσης, στο: Πανεθυμιτάκης, Α. (εκδ.), 1988, *Θεωρία Μεγέθυνσης και Κατανομής του Εισοδήματος*, Αθήνα: Gutenberg.
- Sraffa, 1985, *Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων*, Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
- Σταμάτης, Γ., [1975] 1988, *Σχέδιο και Αγορά στις Σοσιαλιστικές Οικονομίες*, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., 1989, Η κρατική διαχείριση της σημερινής οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., 1990, *Αναπαραγωγή, Εισοδηματικό Κύκλωμα και Εθνικοί Λογαριασμοί*, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., 1990α, *Ζητήματα Μαρξιστικής Οικονομικής Θεωρίας*, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., [1979] 1992, *Συμβολή στην Κριτική της Νεοοικονομικής και της Νεοκλασικής Θεωρίας*, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., [1984] 1992, *Ο Sraffa και η σχέση του με τον Ricardo και τον Marx*, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., [1977] 1993, *Τεχνολογική Εξέλιξη και Ποσοστό Κέρδους στον Marx*, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., [1988] 1995, Για το τυπικό υποσύστημα και τη σχέση μεταξύ ονομαστικού ωρομισθίου και ποσοστού κέρδους. Μια συμβολή στη θεωρία των γραμμικών συστημάτων παραγωγής, στο: Σταμάτης, Γ., 1995.
- Σταμάτης, Γ., 1995, *Προβλήματα Θεωρίας Γραμμικών Συστημάτων Παραγωγής*, Τόμος 1ος, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., 1995α, *Προβλήματα Θεωρίας Γραμμικών Συστημάτων Παραγωγής*, Τόμος 2ος, Αθήνα: Κριτική.
- Σταμάτης, Γ., 1996, Τα υποσύστημα παραγωγής ή οι καθέτως ολοκληρωμένοι τομείς του Feldman, *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 18.
- Σταμάτης, Γ., 1997, *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σταμάτης, Γ., 1997α, *Οικονομικά Μαργκινάλια*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Σταμάτης, Γ., 1998, *Θεωρία της Αξίας και της Υπεραξίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σταμάτης, Γ. (εκδ.), 1996, *Η παραγωγή και η κατανομή του εισοδήματος*, Αθήνα: Κριτική.
- Steedman, I., [1979] 1993, *Διεθνές Εμπόριο*, Αθήνα: Κριτική.
- Van Rijckeghem, W., 1963, The Structure of some Macro-Economic Growth Models: A Comparison, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 91.
- Varian, H., 1992, *Μικροοικονομική*, τ. Β', Αθήνα: Κριτική.
- Wolfstetter, E., 1976, Positive Profits with Negative Surplus Value: A Comment, *Economic Journal*, 86.
- Zaghini, E., 1967, On Non-Basic Commodities, *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, 103.

Στο βιβλίο αυτό περιγράφεται για πρώτη φορά ένα νέο πεδίο επιστημονικής αναζήτησης τόσο για την Ελλάδα όσο και για τον υπόλοιπο κόσμο. Η πολιτική ψυχολογία εξετάζει τους αμιγώς ψυχολογικούς αλλά και τους κοινωνικά προσανατολισμένους παράγοντες που επηρεάζουν την πολιτική συμπεριφορά ατόμων και ομάδων (π.χ. πολιτική κοινωνικοποίηση, συμμετοχή σε πολιτικούς σχηματισμούς, πρόθεση για ψήφο, παραχώρηση ψήφου, ηγεσία κ.λπ.), καθορίζοντας τελικά την ιστορία της ανθρωπότητας, όπως αυτή γράφτηκε στο παρελθόν αλλά και όπως θα προκύψει στο μέλλον. Τροφοδοτούμενο και από τους κλάδους της κοινωνικής ψυχολογίας, της ψυχιατρικής, της

πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας, της νομικής και της ιστορίας, το σύγγραμμα αποσαφηνίζει τα όρια της πολιτικής ψυχολογίας ως διακριτού κλάδου επιστημονικής έρευνας και καλύπτει ένα πολύ υπαρκτό κενό. Απευθύνεται στους μελετητές όλων αυτών των κλάδων, αλλά είναι ιδιαίτερα χρήσιμο και για όσους ασχολούνται επαγγελματικά με την πολιτική.

**Ελληνικά
γράμματα**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

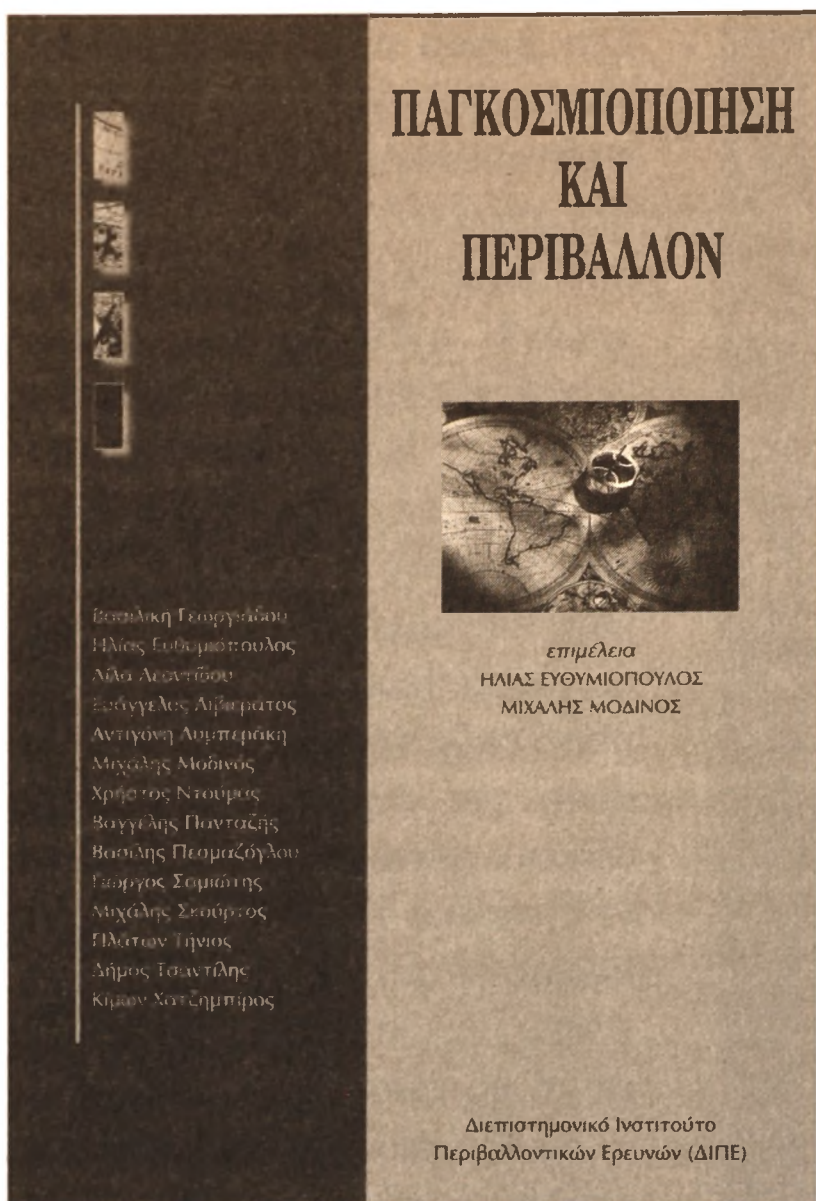
Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα
• τηλ. 210 3891800 • fax 210 3836658
web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.-fax: 210 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3211246

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: 2310 500035 - fax: 2310 500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: 2610 620384 - fax: 2610 272072

Η ομοιόμορφη οικονομική επέκταση χωρίς όρια σε έναν γεωφυσικά, οικολογικά, εθνικά, κοινωνικά και πολιτικά ανομοιογενή και πεπερασμένο χώρο, όπως αυτή που προωθεί η νεοφιλεύθερη ουτοπία, είναι ένα σχήμα οξύμωρο. Η απόρριψή της είναι προφανής, παραμένει ωστόσο φιλοσοφική. Για να γίνει πολιτική πρέπει να περάσουμε από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο — μόνο που η μετάβαση αυτή είναι δύσκολη και απαιτεί προσεκτικά βήματα. Κάθε άτσαλα εκφραζόμενη αντίθεση στην οικονομική παγκοσμιοποίηση κινδυνεύει να μας ρίξει από τη Σκύλλα ενός καπιταλισμού χωρίς όρια στη Χάρυβδη ενός πολιτιστικού και οικονομικού επαρχιωτισμού χωρίς προοπτική. Το

ένα τέρας έρχεται από ένα μέλλον, προς το οποίο δεν θέλουμε να βαδίσουμε, το άλλο τέρας επιστρέφει από ένα παρελθόν, από το οποίο θα επιθυμούσαμε να ξεφύγουμε. Τι να κάνουμε; Ας το συζητήσουμε. Προηγουμένως όμως, ας φτιάξουμε έναν κατάλογο των πραγμάτων, των τόπων, των συνηθειών, των τρόπων ζωής, των θεσμών, των μύθων, έστω, που μας αρέσουν και που θα θέλαμε να διατηρηθούν ή να αναπτυχθούν, όπως είναι ο κοσμοπολιτισμός, η πολυχρωμία, η πλανητική συνείδηση και η φρεσκάδα της «καλής» παγκοσμιοποίησης, και που δεν θα θέλαμε να δούμε να παρασύρονται και να ισοπεδώνονται από την πλημμυρίδα της «κακής».

**Ελληνικά
Χράμματα**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

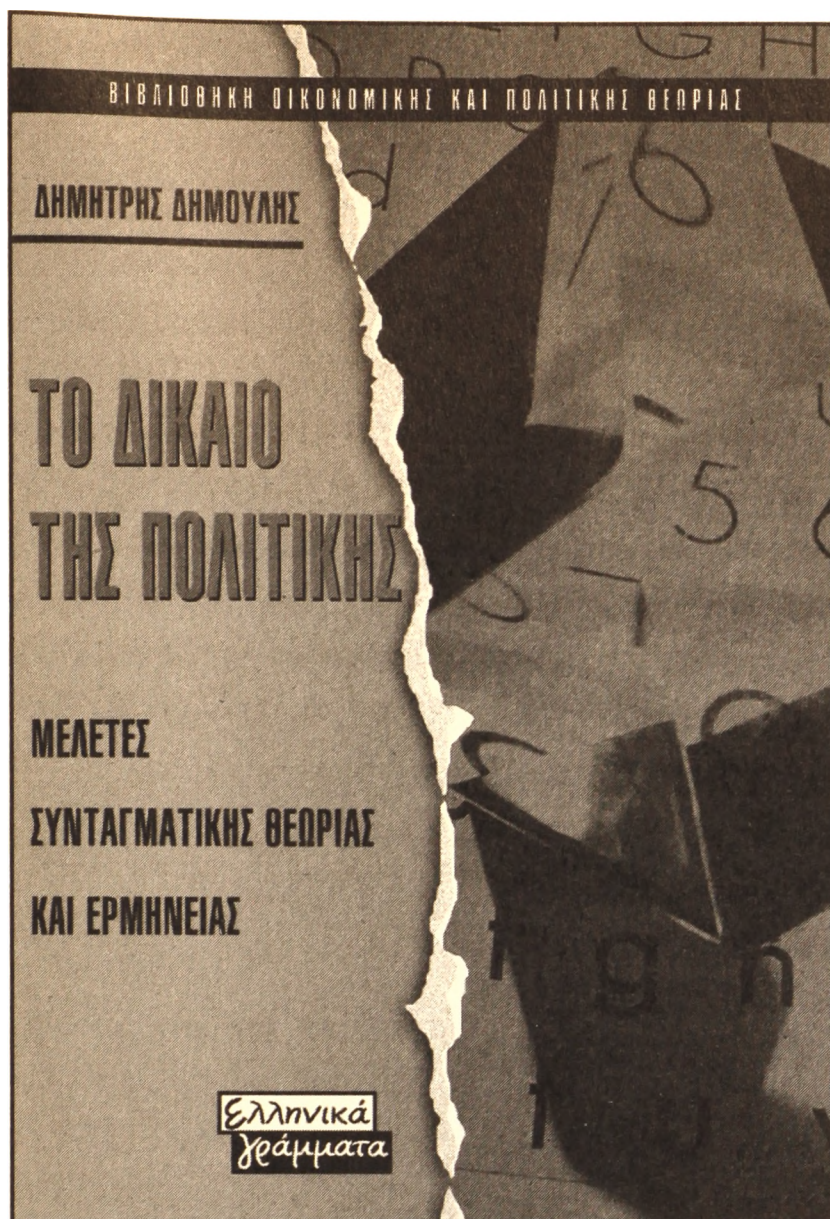
Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα
• τηλ. 210 3891800 • fax 210 3836658
web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.-fax: 210 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3211246

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: 2310 500035 - fax: 2310 500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: 2610 620384 - fax: 2610 272072

Το συνταγματικό δίκαιο είναι μια μορφή πολιτικής που επιχειρεί να συγκαλυφθεί και να νομιμοποιηθεί ως δίκαιο, δηλαδή ως όριο της πολιτικής.

Οι μελέτες του παρόντος τόμου θεμελιώνουν αυτήν τη θέση με αφορμή συγκεκριμένα ζητήματα ελληνικού και συγκριτικού συνταγματικού δικαίου: μέθοδοι και σκοποί ερμηνείας του συνταγματικού δικαίου, πολίτης και πολιτικά δικαιώματα, έθνη, μειονότητες και κοσμοπολιτισμός, θρησκευτική ελευθερία και ισότητα, διαμόρφωση του συνταγματισμού μετά την ελληνική επανάσταση του 1821 και τη ρωσική του 1917.

Μεθοδολογική αφετηρία αποτελεί ο διαχωρισμός της νομικής ερμηνείας από την κριτική μέθο-

δο ανάλυσης του νομικού συστήματος. Αν η κάθε μέθοδος εφαρμοσθεί με συνέπεια στο πεδίο της, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις πολιτικές προϋποθέσεις και συνέπειες του δικαίου, δηλαδή να δείξουμε με ποιους τρόπους το συνταγματικό δίκαιο λειτουργεί ως δίκαιο της πολιτικής.

**Ελληνικά
γράμματα**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

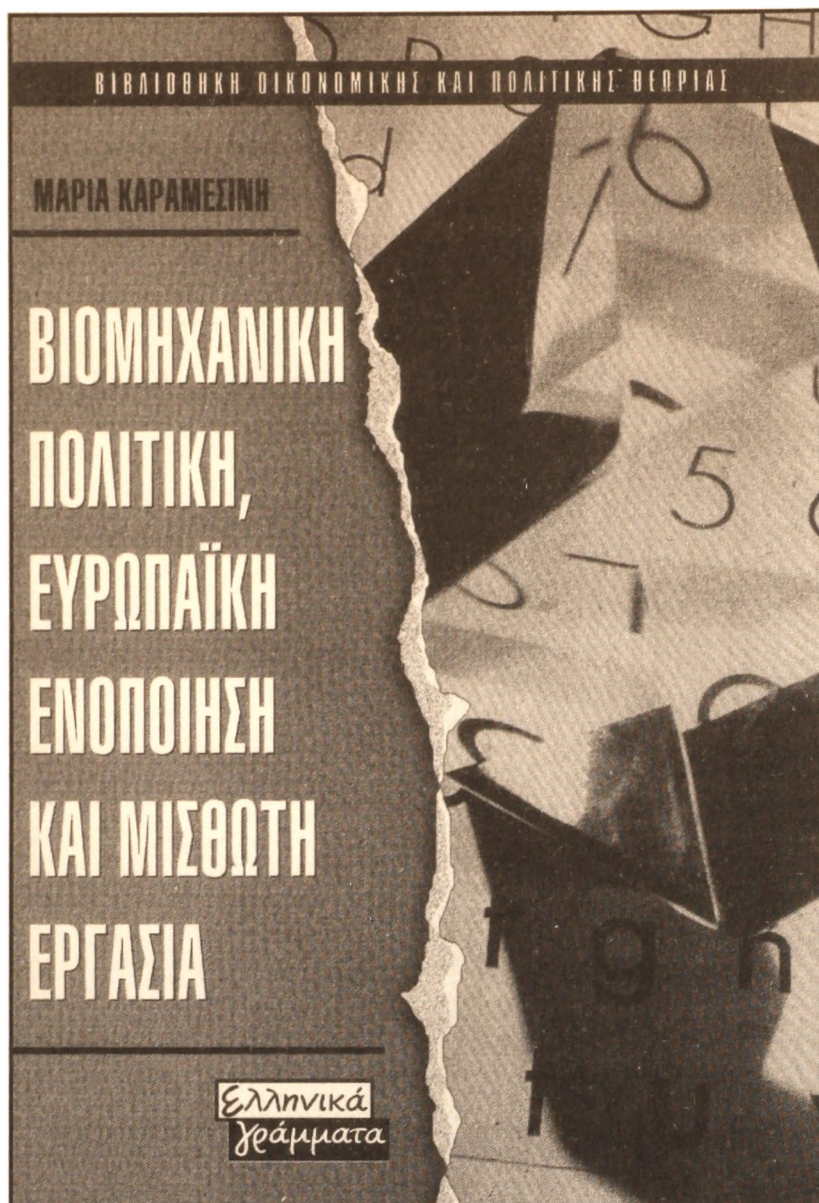
Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα
• τηλ. 210 3891800 • fax 210 3836658
web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.-fax: 210 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3211246

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: 2310 500035 - fax: 2310 500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: 2610 620384 - fax: 2610 272072

Η είσοδος στη νέα χιλιετία βρίσκει την ελληνική μεταποίηση σε δυσμενέστερη θέση από αυτήν στην οποία βρισκόταν στο ξεκίνημα της οικονομικής κρίσης. Οι θετικές εξελίξεις στην παραγωγή και την παραγωγικότητα, που σημειώθηκαν την τελευταία επταετία, δεν συνιστούν μία μη αντιστρεπτή πορεία εξόδου από την κρίση και πάντως δεν έχουν αναχαιτίσει την επιδείνωση των ανταγωνιστικών επιδόσεων. Η εισαγωγή του ευρώ αναμένεται να εντείνει περαιτέρω την πίεση για διαρθρωτική προσαρμογή της ελληνικής μεταποίησης και να επαναφέρει στη δημόσια συζήτηση τα θέματα βιομηχανικής πολιτικής, υπό τους περιορισμούς που επιβάλλει η ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ.

Η διαρθρωτική προσαρμογή της μεταποίησης έχει άμεσες συνέπειες στην ποσότητα και την ποιότητα της απασχόλησης και άρα θίγει τα συμφέροντα της μισθωτής εργασίας. Ωστόσο, το ζήτημα αυτό δεν έχει απασχολήσει επαρκώς και

σε βάθος την ελληνική βιβλιογραφία. Το βιβλίο αυτό φιλοδοξεί να συμβάλει στην κάλυψη αυτής της έλλειψης, αναλύοντας ειδικότερα τη σχέση της βιομηχανικής πολιτικής με την απασχόληση. Επίσης, καλύπτει διεξοδικά τις θέσεις του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος σε θέματα βιομηχανικής πολιτικής, από τις αρχές της δεκαετίας του '80 μέχρι σήμερα, και αναδεικνύει τη λογική που τις υπαγόρευσε.

Πώς μπορούμε να αποτιμήσουμε τη βιομηχανική πολιτική στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης; Ποια είναι η σχέση της διαδικασίας ευρωπαϊκής ενοποίησης με τη διαμόρφωση του συγκεκριμένου είδους βιομηχανικής πολιτικής που εφαρμόζεται σήμερα; Τι συμφέρον έχει η εργατική τάξη της χώρας μας από την άσκηση της νέας συναινετικής βιομηχανικής στρατηγικής, που προέκυψε από τον κοινωνικό διάλογο των ετών 1995-1997; Αποτελεί η ανταγωνιστικότητα λύση στο πρόβλημα της ανεργίας; Αυτά είναι ορισμένα από τα βασικά ερωτήματα-θέματα που πραγματεύεται αυτό το βιβλίο.

**Ελληνικά
Γράμματα**

Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ

Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα
• τηλ. 210 3891800 • fax 210 3836658
web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.-fax: 210 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3211246

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: 2310 500035 - fax: 2310 500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: 2610 620384 - fax: 2610 272072

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΚΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ελληνικά
χράμματα

Η συζήτηση πάνω στο κρισιμότερο θέμα της εποχής μας, την παγκοσμιοποίηση, χαρακτηρίζεται από μια απερίγραπτη σύγχυση τόσο όσον αφορά τις θεμελιώδεις έννοιες όσο και την αποτίμηση της σημασίας της. Μερικοί την καλωσορίζουν ως ένα ακόμη βήμα στην εξελικτική (αλλά και μυθική) διαδικασία «Προόδου». Άλλοι την αρνούνται στρουθοκαμηλικά ως «χίμαιρα» που ήδη σβήνει ή τη βλέπουν ως μια συνωμοσία του κεφαλαίου η οποία, μέσω των διεθνών οργανισμών που ελέγχει, επέβαλε κάποιο «μοντέλο» παγκοσμιοποίησης.

Στο βιβλίο αυτό ο Τάκης Φωτόπουλος δείχνει το αβάσιμο των προσεγγίσεων αυτών και προσπαθεί να αναπτύξει μια «συστημική» προσέγγιση η οποία εξετάζει την παγκοσμιοποίηση ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης αντικειμενικών διαδικασιών (που τέθηκαν σε κίνηση με την εγκαθίδρυση της οικονομίας της αγοράς δυο αιώνες πριν) και «υποκειμενικών» συνθη-

κών (που καθορίζονται από το αποτέλεσμα της κοινωνικής πάλης ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις εξουσιαζόμενες κοινωνικές ομάδες). Με αυτή την έννοια η παγκοσμιοποίηση στη σημερινή οικονομία της αγοράς μόνο νεοφιλελεύθερη μπορεί να είναι, εφόσον νεοφιλελευθερισμός και παγκοσμιοποίηση είναι αλληλένδετα φαινόμενα που αποτελούν απλώς τις όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή, της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς.

Μια τέτοια θεώρηση της παγκοσμιοποίησης συνεπάγεται ότι αντίστοιχα συστημικός πρέπει να είναι και ο χαρακτήρας του κινήματος εναντίον της, με βασική επιδίωξη μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση που θα θεμελιώνεται στην ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης μεταξύ όλων των πολιτών και στην επανενσωμάτωση του Ανθρώπου στη Φύση, δηλαδή στην Περιεκτική Δημοκρατία.

**Ελληνικά
χράμματα**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα
• τηλ. 210 3891800 • fax 210 3836658
web: www.ellinikagrammata.gr

Βιβλιοπωλεία

- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα. Τηλ.-fax: 210 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3211246

Κεντρική διάθεση

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: 2310 500035 - fax: 2310 500034
- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: 2610 620384 - fax: 2610 272072